

GRIGORE PROCOPIU

PARLAMENTUL ÎN PRIBEGIE

1916–1918
AMINTIRI, NOTE ȘI IMPRESII

Ediție și studiu introductiv de Daniel Cain

HUMANITAS

V I N T A G E

Grigore Procopiu se naște la 2 decembrie 1859 în familia numeroasă a unui institutor din Câmpulung Muscel. După ce absolvă cursurile Facultății de Drept din București, optează pentru o scurtă carieră în magistratură. Ajuns la Râmnicu Vâlcea, decide să intre în avocatură. Se căsătorește, în 1887, cu Elena Cristescu, cu care va avea șase copii (trei băieți și trei fete). Treptat, devine o importantă figură a orașului, ajungând nu doar decan al Baroului Vâlcea, ci și primar al localității (între martie și decembrie 1907). Intrat în viața politică, rămâne fidel ideilor liberale. Câștigă câteva mandate de deputat și de senator din partea PNL. În timpul Marelui Război, decide să-și urmeze colegii parlamentari nu doar în refugiul de la Iași, ci și în cel de la Odessa și Herson. Impresiile despre această perioadă au fost adunate în volumul *Parlamentul în pribegie*, publicat în ediție princeps imediat după război. În ultimii ani ai vieții va renunța la cariera politică, fiind numit în componența nou-creatului Consiliu Legislativ, organism instituit prin Constituția din 1923 și care a contribuit la unificarea legislației pe teritoriul României Mari. Se stinge din viață la 13 octombrie 1930, la București; este înmormântat în cimitirul Sf. Ioan din Râmnicu Vâlcea.

Daniel Cain (n. 1972) este cercetător la Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române. A studiat la București și la Sofia; este doctor în istorie cu o teză despre relațiile diplomatice româno–bulgare la începutul secolului XX. Cadru didactic asociat la Universitatea din București, unde ține un curs de istorie a Balcanilor (secolele XIX–XXI). Autor și editor al unor volume și studii despre realitățile din spațiul sud-est european de la începutul secolului trecut. În ultimii ani, preocupările sale sunt legate de studierea societății românești în preajma Marelui Război.

GRIGORE PROCOPIU

PARLAMENTUL ÎN PRIBEGIE

1916–1918

AMINTIRI, NOTE ȘI IMPRESII

Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de
DANIEL CAIN

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Adina Săucan
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corectori: Cristina Jelescu, Cristian Negoiță
DTP: Florina Vasiliu, Dan Dulgheru

Tipărit la Art Group

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Procopiu Grigore
Parlamentul în pribegie: 1916-1918: amintiri, note și impresii /
Grigore Procopiu; ed. îngrijită, studiu introd. și note de Daniel Cain. –
București: Humanitas, 2018
ISBN 978-973-50-5828-9
I. Cain, Daniel (ed.; pref.; note)
821.135.1
94

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021 311 23 30

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Prezentul volum de amintiri al senatorului Grigore Procopiu, apărut în ediție princeps imediat după război, face parte din seria de recuperări istorice prin care Editura Humanitas marchează împlinirea unui secol de la evenimentele deopotrivă devastatoare și fondatoare din anii 1914–1919. Printre manuscrisele inedite aduse până acum în atenția publicului se numără cele trei volume din *Jurnalul de război* al reginei Maria (apărute în 2014–2015), o selecție substanțială din traducerea inedită a *Jurnalului de război* ținut de căpitanul Marcel Fontaine ca membru al Misiunii Militare Franceze în România (2016), precum și un volum cu totul singular, *Viața și aventurile unui cioban român în Bulgaria în vremuri de război (1908–1918)*, al lui Nicolae S. Șucu (2017). Dintre recuperări, Editura Humanitas le-a propus cititorilor *Memoriile de război* ale lui G. Topîrceanu (2014), două volume de selecții din *Jurnalul din vremea ocupației*, de Vasile Th. Cancicov (2015–2016), precum și *Însemnările unui diplomat de altădată: În România, 1916–1920* ale Contelui de Saint-Aulaire (2016).

Senatorul Grigore Procopiu descrie în memoriile sale episodul mai puțin cunoscut al refugiului demnitarilor români din București la Iași, apoi la Odessa și Herson. Ceea ce în jurnalul de război al reginei Maria e redat ca o peripeție aproape mitică, într-un fel de puzzle incomplet, își găsește în cartea lui Procopiu piesele lipsă prin mărturia nemijlocită a unuia dintre membrii parlamentului pribeag.

În editarea acestui volum, am păstrat subtitlurile din text așa cum au fost ele formulate de autor; am păstrat de asemenea scrisoarea lui C.G. Dissescu, cu care se deschidea și ediția princeps a acestei cărți. Am actualizat grafia și punctuația în acord cu normele în vigoare; am păstrat ca atare formele lexicale care marchează o pronunție specifică

sau o opțiune a autorului justificată de etimologie (arhaismele, regionalismele, împrumuturile lexicale neologice la data scrierii), precum și formele gramaticale. Greșelile de tipar evidente au fost corectate tacit; au fost păstrate însă neconcordanțele sintactice ale autorului. Scrierea cu inițiale majuscule a unor termeni urmează și ea normele actuale, mai puțin acolo unde marchează o opțiune asumată de autor. Numele românești sau străine de persoane și locuri au fost preluate și ele în grafia, fie și inconsecventă, a autorului, dar în notele editorului ele apar în forma consacrată în lucrările de specialitate. Însemnările autorului poartă datele din calendarul iulian (pe stil vechi), aflat atunci în vigoare (de exemplu, ziua de 23 noiembrie pe stil vechi este 6 decembrie după calendarul gregorian).

Iconografia și legendele au fost adăugate în redacția prezentei ediții și urmăresc ilustrarea locurilor, evenimentelor și personajelor pe care le-a cunoscut nemijlocit Grigore Procopiu.

Mulțumirile editurii și ale îngrijitorului ediției pentru ajutorul acordat în documentarea iconografică a acestui volum se îndreaptă în mod special către personalul Serviciului Județean Vâlcea al Arhivelor Naționale.

PARLAMENTUL ÎN PRIBEGIE
(1916–1918)
Amintiri, note și impresii

Cu o scrisoare de C.G. Dissescu,
profesor universitar

UN SENATOR ÎN VREMURI DE RĂZBOI

Studiu introductiv de
Daniel Cain

UN OM POLITIC DE MODĂ VECHE

A existat și un altfel de an 1918, diferit de imaginea triumfală pe care suntem obișnuiți a o celebra cu fast. În primele zile ale acelui an, România se afla într-o situație dramatică, fiind înconjurată de dușmani și lipsită de orice speranță. Eroismul arătat în vara anului 1917 nu mai era îndeajuns pentru a salva statalitatea românească. Era absolut necesară o soluție politică, chiar dacă dureroasă și lipsită de glorie. Așa se explică atmosfera primelor luni ale anului 1918: mohorâtă, sub semnul supraviețuirii și al resemnării. Speranțele vor renaște abia din luna septembrie, după succesul ofensivei lansate de trupele Antantei pe frontul de la Salonic. România Mare începe să capete contur, încetând a mai fi o himeră, așa cum părea la începutul acelui an. Despre atmosfera acelor ani de război, precum și despre prefacerile legislative și eforturile de modernizare a țării ne vorbește, în memoriile sale, senatorul Grigore Procopiu.[1] Prins, împreună cu alți peste 60 de parlamentari români, în dramaticul episod al arestării de către bolșevici, Procopiu ne pune la dispoziție și detalii mai puțin cunoscute despre desfășurarea evenimentelor și despre personajele implicate, aducând totodată

[1]) Pentru detalii despre viața personală, vezi Dumitru Garoafă, „Un câmpulungean în slujba idealului național: Grigore Procopiu (1859–1930)", *Revista Arhivelor*, anul LXXIV, vol. LIX, nr. 1/1997, pp. 93–98.

prețioase informații despre contextul larg politic, din noiembrie 1916 și până în primăvara anului 1918.

Parlamentul în pribegie este singura mărturie rămasă despre activitatea politică a acestui avocat vâlcean, membru în parlamentul care a votat, în vara lui 1917, pentru reformă agrară și vot universal. În fondul personal de la Arhivele din Vâlcea se păstrează ciorna unui proiect memorialistic, intitulat *Amintiri, note și impresii din culisele parlamentare și politice*. Din cele câteva pagini se desprind destule idei despre crezul politic al celui care a fost parlamentar timp de două decenii, atât în Vechiul Regat, cât și în perioada interbelică. Liberalul Grigore Procopiu susține că a intrat în viața politică având ca țel, printre altele, schimbarea unor moravuri și mentalități ale vremii, care căzuseră pradă urii și discordiei. Din rândurile scrise spre sfârșitul vieții reiese amărăciunea celui dezamăgit de elita politică din care a făcut parte: „Am luptat o viață întreagă, am reușit în parte, cel puțin în județul meu, să realizez un progres, dar am fost silit să părăsesc politica tot atât de decepționat ca în primele timpuri când am părăsit magistratura pentru a intra în lupta politică."[1] Această decepție pare a fi fost accentuată de schimbările survenite în societatea românească la sfârșitul Marelui Război.

Puținele rânduri rămase de la Procopiu ne dau imaginea unui om cultivat, cu preocupări filozofice[2], crescut în spiritul valorilor morale. Contemporanii confirmă: „Om de o vastă cultură și înzestrat cu cele mai frumoase calități intelectuale și însușiri morale, Grigore Procopiu a fost în profesiunea de avocat un exemplu de muncă, de demnitate și de probitate desăvârșită."[3] Personaj fără morgă, care trăia în lumea ideilor

---

[1]) Serviciul Județean Vâlcea al Arhivelor Naționale (SJVAN), Fond personal Gr. Procopiu, dosar 5/1930, p. 7. [2]) Vezi Grigore Procopiu, *Viața absolută*, Tipografia Societății Cooperative „Matei Basarab", Râmnicu Vâlcea, 1911. [3]) Nicolae Angelescu, *Plimbări și mici excursii în Râmnicu Vâlcei*, ed. Liliana Beu, Editura Bibliostar, Râmnicu Vâlcea, 2014, pp. 137–140.

și „era bunăvoința și bunătatea întruchipate“, Grigore Procopiu a îmbrățișat și cariera politică, făcând parte, după cum spune Nicolae Angelescu, „din acea categorie de oameni care făceau grele sacrificii și nu se gândeau să realizeze prin politică beneficii materiale“. Fost adversar politic, istoricul și juristul Ioan C. Filitti îi va aduce, ulterior, un omagiu celui care i-a fost coleg, declarând că, atât în avocatură, cât și în politică, acesta s-a distins prin erudiție și caracter integru: „Modest și dezinteresat, idealist și lipsit de vanitate, fin și obiectiv, Grigore Procopiu n-a onorat banca ministerială, țelul ambițiilor neînfrânate a tot mai mulți.“[1] Prieten apropiat, liderul liberal Ion G. Duca va arăta ce anume l-a împiedicat pe Procopiu să joace un rol mai vizibil în viața țării: modestia înnăscută, firea meditativă și repulsia față de mijloacele brutale ale vieții politice.[2] Senatorul vâlcean a preferat să fie un om al principiilor, nu al politicianismului: „Să nu confundăm naționalismul, practica luminată a iubirii de neam, cu excitațiunea urii sau temerii de străini, de cei de alt neam. Să nu confundăm naționalismul cu șovinismul, după cum nu trebuie confundată iubirea de sine înțeleaptă și morală cu egoismul sau cu ura contra aproapelui.“[3]

După nașterea României Mari, Procopiu se transformă vizibil într-un critic al deprinderilor morale ivite într-o societate bulversată de război: „Cei de sus să dea exemplu de cumpătare și moderațiune în traiul lor [...]. Clasele conducătoare trebuie să-și dea seama că unul din mijloacele cele mai primejdioase de propagandă anarhică este deosebirea prea bătătoare la ochi între mizeria unora și luxul destrăbălat al altora.“[4] Aceste convingeri sunt reluate și într-o scrisoare personală adresată șefului său de partid, Ion I.C. Brătianu,

---

[1]) SJVAN, Fond personal Gr. Procopiu, dosar 4/1926–1930, p. 2. [2]) *Îndrumarea Vâlcei*, IV, nr. 66–67, 11–31 oct. 1930, p. 2. [3]) SJVAN, Fond personal Gr. Procopiu, dosar 1/1915–1916, p. 2. [4]) Grigore Procopiu, *Scumpirea traiului: Studiu economic*, Tipografia Viitorul Vâlcei, Râmnicu Vâlcea, 1920, pp. 55–56.

la începutul marii guvernări liberale din perioada interbelică: „În aceste vremuri extrem de grele pentru țară, partidul liberal a făcut un act de curaj patriotic asumându-și răspunderea guvernării. El s-ar transforma însă într-un act de imprudentă temeritate dacă nu vom face absolut toate sforțările pentru reconstruirea morală și materială a țării. [...] În activitatea sa la guvern, partidul liberal e dator să dea țării o îndrumare, larg, dar adevărat democratică. El va trebui să înlăture confuziunea ce se va face, din neștiință sau din rea-credință, între democrație și demagogie și să condamne tendințele de supralicitări demagogice îmbrăcate într-o falsă haină democratică."[1] Obosit, cel mai probabil, de deșertăciunea vieții parlamentare interbelice, Grigore Procopiu va decide, în ianuarie 1926, să părăsească definitiv politica, din postura de vicepreședinte al Senatului. Cuviința sa „de modă veche" contrasta deja „izbitor cu atitudinile atâtor săltați sau grăbiți ai zilelor noastre".[2] Motivul oficial l-a reprezentat desemnarea sa drept membru în nou-creatul Consiliu Legislativ, organ cu rol de control, coordonare și redactare a legislației românești. Unii au văzut în această numire o modalitate de a scăpa de un personaj incomod.[3] Alții au vorbit despre o provocare profesională pentru fostul senator, care percepea Consiliul Legislativ drept o instituție necesară, menită „să ferească guvernele și parlamentele regimului democratic de greșelile în care incompetența sau preocupările de partid le-ar putea face să cadă, în dauna intereselor permanente ale societății". Pentru un jurist ca Procopiu, mai susținea Ioan C. Filitti (membru al aceluiași Consiliu Legislativ), aceasta era cea mai de seamă funcție în stat.[4]

---

[1]) Biblioteca Academiei Române (BAR), Secția de corespondență, S 7/CCCLXXVI, Grigore Procopiu către Ion I.C. Brătianu, Râmnicu Vâlcea, 10 mart. 1922. [2]) SJVAN, Fond personal Gr. Procopiu, dosar 4/1926–1930, p. 3. [3]) Nicolae Angelescu, *op. cit.*, p. 141. [4]) SJVAN, Fond personal Gr. Procopiu, dosar 4/1926–1930, p. 2.

PRACTICI PARLAMENTARE ÎN VECHIUL REGAT

Pentru a înțelege mai bine contextul politic al vremii și necesitatea modernizării legislative, precum și rolul jucat de liberalul Procopiu în aceste prefaceri, este nevoie de o scurtă familiarizare cu regimul parlamentar din Vechiul Regat. Principiile sale izvorăsc din prevederile Constituției din 1866. Astfel, puterea legislativă este exercitată colectiv de către suveran și de cele două camere ale parlamentului. Ca legiuitor, regele este egal cu Adunarea Deputaților și Senatul, având drept de inițiativă legislativă. Nici un proiect de lege votat de cele două camere nu intră în vigoare dacă nu este sancționat de rege, pe care însă nimeni nu-l poate constrânge să sancționeze o lege votată în parlament. Suveranul are nu doar dreptul să convoace camerele în sesiune extraordinară, ci și să le dizolve. Dacă nu au fost convocate anterior de către rege, Senatul și Adunarea Deputaților se întrunesc, în sesiune ordinară, în ziua de 15 noiembrie a fiecărui an, legiferând timp de trei luni. (În caz de necesitate, lucrările puteau fi prelungite, tot prin decret regal.) La deschiderea sesiunii parlamentare, suveranul expune, într-un mesaj citit, starea națiunii. Acest mesaj regal joacă un rol important, fiind considerat un adevărat program al guvernului, indicând prioritățile legislative în privința cărora parlamentul este chemat să se pronunțe. Ca răspuns la Mesajul Tronului, cele două camere votează o adresă, prilej de interpelări și dezbateri parlamentare pe tema activității și a programului guvernului.[1]

Constituția țării recunoștea dreptul de a fi alegător oricărui cetățean român plătitor de impozite. În practică, lucrurile erau mult mai restrictive. Votul era cenzitar, bazat pe averea

---

[1]) Emil A. Frunzescu, *Organizarea politică și administrativă a României*, Atelierele Grafice Socec, București, 1909, pp. 69, 119–120.

deținută. Pentru a dobândi drept de vot, trebuia să ai peste 21 de ani și să fii înregistrat într-un colegiu electoral. Pentru a îndeplini această ultimă cerință, cel care dorea să fie alegător trebuia să dețină „o proprietate oarecare pentru care plătește o dare fonciară pe anul trecut și curent".[1] În funcție de venit, profesie și demnități deținute, electoratul (exclusiv masculin) era împărțit în colegii: trei pentru Adunarea Deputaților și două pentru Senat. Este un sistem parlamentar răspândit în Europa acelor vremuri, care favorizează o minoritate restrânsă, în defavoarea majorității populației. Deși numărul celor înscriși pe listele electorale s-a dublat între 1892 și 1914, censul ridicat a împiedicat peste 90% din populația Vechiului Regat să se pronunțe în chestiuni de interes public. Spre exemplu, la ultimele alegeri organizate sub domnia lui Carol I (în mai 1914), au fost înscriși pe listele electorale 130 843 de alegători pentru Adunarea Deputaților și alți 33 423 de alegători pentru Senat. Un procent infim, în condițiile în care, în acel moment, populația țării era estimată la 7,7 milioane de locuitori.[2] În acest sistem electoral cenzitar, membrii parlamentului erau recrutați cu precădere dintre marii proprietari funciari și vârfurile burgheziei. Astfel, din cele cinci categorii de alegători care decideau componența nominală a Senatului și a Adunării Deputaților, trei se recrutau aproape exclusiv dintre proprietarii de pământ și marii industriași și comercianți. Câte o categorie era recrutată dintre locuitorii orașelor, respectiv din rândul populației rurale. Practic, 85% dintre parlamentari erau aleși de câteva mii de mari proprietari și de locuitorii orașelor, restul de 15% reprezentând interesele celor cinci milioane de țărani.

---

[1]) C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. I, *Codurile*, Librăria Alcalay, București, f.a., p. 13. [2]) *Anuarul Statistic al României. 1922*, Tipografia Curții Regale, București, 1923, pp. 15, 21.

Practica parlamentară din Vechiul Regat este guvernată de dreptul constituțional al suveranului de a-i numi și revoca pe miniștri. Prin urmare, regele, și nu parlamentul, este cel care decide dacă un partid pleacă de la guvernare. Noul guvern este rezultatul voinței regale, nu a electoratului. Este dreptul Coroanei de a decide când și cui să-i fie încredințată puterea, fiind călăuzită în luarea acestei decizii de evaluarea intereselor țării. După ce, prin decret regal, este desemnat noul cabinet, parlamentul este dizolvat și sunt organizate noi alegeri, pentru formarea unei alte majorități. Nici un guvern desemnat de rege nu va fi dezamăgit de rezultatul urnelor. Principiul „rotației" între cele două mari partide (liberal și conservator) reprezintă o caracteristică a vieții politice din Vechiul Regat. „O, dulci vremuri ale alternanțelor partidelor cu atâta artă transformate de Regele Carol în dogmă de guvernare!" își va aduce aminte, în perioada interbelică, unul dintre fruntașii PNL.[1] Carol I vede în această alternanță la putere principalul mijloc de a rezolva problemele economice și politice ale țării. Astfel, Coroana devine partea esențială a mecanismului parlamentar, fiind trecută cu vederea voința parlamentului. Practic, așa cum constata viitorul lider liberal Gheorghe Tătărescu, deputații și senatorii sunt aleși de către guvern, nu de către electorat. De aici rezultă și natura relațiilor dintre cabinet și legislativ: guvernul decide și ordonă, iar parlamentul execută.[2] În aceste condiții, camerele nu pot fi un organ de control, ci doar o unealtă servilă în mâna guvernului, care a organizat alegerile.[3] Evenimentele care se vor derula în timpul Marelui

---

[1]) I.G. Duca, *Amintiri politice*, vol. I, Jon Dumitru Verlag, München, 1981, p. 13. [2]) Gheorghe Tătărescu, *Regimul electoral și parlamentar în România*, ed. Nicolae-Șerban Tanașoca, Editura Fundației PRO, București, 2004, pp. 31–38, 109–133. [3]) Edm. Beldiman, *Schițe și impresiuni din grele vremuri*, Tipografia I. Brănișteanu, București, 1918, p. 65.

Război vor reconfirma aceste raporturi politice. Parlamentului țării i se va reproșa că a ajuns o anexă a guvernului, un simplu birou de prezentat și votat legi.[1]

EFORTURI DE MODERNIZARE ANTEBELICE

Stenogramele ședințelor celor două camere ale parlamentului ne dau imaginea unui Grigore Procopiu conștiincios, dar prea puțin vizibil. Este însă o impresie superficială. Faptul că se consideră un „devotat membru al partidului", care rareori a ieșit din „rezerva de modestă disciplină parlamentară", nu-l împiedică să-și spună tranșant punctul de vedere. Prin urmare, îi va comunica, la un moment dat, șefului său de partid că „nici o considerațiune de ordin secundar de disciplină de partid nu trebuie să oprească pe orice parlamentar cu experiență de a-și spune cuvântul, fără înconjur, când crede că sunt greșeli de îndreptat sau îndrumări utile de indicat".[2]

A candidat mereu în Vâlcea, din partea Partidului Național Liberal. Obține primul mandat de deputat în martie 1901. În mai 1907, devine senator. Nu reușește să obțină un nou mandat nici la alegerile din februarie 1911 (când pierde în fața lui Barbu Ștefănescu Delavrancea)[3], nici la cele din noiembrie 1912 (când obține cele mai puține voturi dintre cei patru candidați).[4] Marcat probabil de aceste eșecuri, în februarie 1914 candidează, cu succes, pentru un mandat de

---

[1]) Corvin M. Petrescu, *Omul dezastrului. Opera lui Ionel Brătianu*, Tipografia Nicolaie Peiu, Bârlad, f.a., pp. 8–9. [2]) BAR, Secția de corespondență, S 7/CCCLXXVI, Grigore Procopiu către Ion I.C. Brătianu, Râmnicu Vâlcea, 10 mar. 1922. [3]) *Dezbaterile Senatului*, Sesiunea extraordinară 1914, nr. 2/13 iun. 1914, ședința din 6 iun. 1914, p. 14. [4]) *Dezbaterile Senatului*, Sesiunea ordinară 1912–1913, nr. 1/29 nov. 1912, ședința din 27 nov. 1912, p. 3.

deputat.[1] Existența acestui legislativ este de doar două luni, fiind dizolvat după adoptarea, în cele două camere, a declarației de revizuire a Constituției de la 1866. Premierul liberal Ion I.C. Brătianu sintetizează nevoia modificărilor constituționale: „Pentru executarea întregului nostru program economic avem nevoie de posibilitatea unei exproprieri, pe care textul Constituției actuale nu ne-o îngăduie. Pentru îndreptarea situațiunii generale politice avem nevoie de revizuirea Constituțiunii pentru a înlocui sistemul actual de colegii printr-un colegiu unic."[2] Altfel spus, urma a fi tranșată chestiunea împroprietăririi țăranilor și se dorea să se renunțe la votul cenzitar, prin introducerea unui colegiu unic al știutorilor de carte. Lărgirea corpului electoral devenise o necesitate, fiind considerată o condiție obligatorie pentru modernizarea țării. Liberalii mizează în politica internă pe cartea reformelor, în timp ce conservatorii se tem că o asemenea schimbare ar putea aduce mai mult rău decât bine; printre argumentele conservatorilor se numărau analfabetismul generalizat și corupția endemică.[3]

Prin urmare, noi alegeri parlamentare sunt convocate în a doua jumătate a lunii mai. Liberalii obțin singuri majoritatea parlamentară necesară pentru revizuirea Constituției: „Adunările nu pot delibera dacă cel puțin două treimi a membrilor din care se compun nu sunt prezenți, și nici o schimbare nu se poate adopta dacă nu va întruni cel puțin două treimi ale voturilor" (art. 128). Noul parlament e dominat de liberali, care obțin în Adunarea Deputaților 143 de mandate din totalul de 188, iar în Senat, 82 din 118.[4] Grigore Procopiu

---

[1]) *Dezbaterile Adunării Deputaților*, Sesiunea ordinară 1914, nr. 1/ 22 febr. 1914, ședința din 21 febr. 1914, p. 10. [2]) *Dezbaterile Senatului*, Sesiunea ordinară 1914, nr. 37/6 mai 1914, ședința din 22 apr., p. 589. [3]) Sorin Radu, *Electoratul din România în anii democrației parlamentare (1919–1937)*, Institutul European, Iași, 2004, p. 16. [4]) *Monitorul Oficial*, nr. 49, 4(17) iun. 1914, pp. 2385–2389.

reușește să obțină de această dată un nou mandat de senator, alături de prietenul său Constantin Dissescu, trecut între timp la conservator-democrații lui Take Ionescu. Candidatura îi este contestată, fără succes, de către opoziție.[1]

În mesajul său, regele Carol I cere noului parlament să ducă la bun sfârșit „această mare operă, menită să întărească temeliile Statului și să-i asigure pentru multă vreme o pașnică și sănătoasă propășire“. La doar zece zile, moștenitorul tronului austro-ungar este asasinat la Sarajevo. Nori negri se vor năpusti asupra bătrânului continent, cuprins de febra războiului. Atunci când va fi deschisă sesiunea parlamentară ordinară, mai bine de jumătate din Europa era deja transformată în teatru de război. Între timp, regatul român își proclamase neutralitatea și avea un nou suveran. Ca să putem trece prin aceste vremuri grele, declara regele Ferdinand în primul său mesaj citit la deschiderea unei sesiuni parlamentare, „avem neapărată nevoie de concursul sincer și de patriotismul luminat al tuturor forțelor națiunii, precum și de unirea sufletească a tuturora“. Suveranul le cere parlamentarilor să acorde guvernului „tot sprijinul cuvenit, ca el să poată duce la îndeplinire diferitele proiecte de legi cerute de împrejurări, sau menite să îndestuleze trebuințele armatei, pe care națiunea întreagă o înconjoară cu dragoste și încredere“.[2] Nici în Mesajul Tronului, nici în adresa de răspuns a celor două camere nu se mai pomenea nimic despre revizuirea Constituției, motivul pentru care fuseseră organizate ultimele alegeri parlamentare. Subiectul pălise în fața îngrijorărilor provocate de război și va fi adus în prim-plan abia în primăvara anului 1917, într-un moment critic pentru societatea românească.

---

1) *Dezbaterile Senatului*, Sesiunea extraordinară 1914, nr. 3/17 iun. 1914, ședința din 7 iun. 1914, pp. 25–27. 2) *Dezbaterile Senatului*, Sesiunea ordinară 1914–1915, nr. 1/16 nov. 1914, ședința din 15 nov. 1914, p. 1.

ZBATERI ȘI DEZBATERI ÎN ANII NEUTRALITĂȚII

Singurul lucru notabil în activitatea lui Grigore Procopiu din timpul celor doi ani de neutralitate a țării este duelul oratoric cu senatorul conservator Constantin Argetoianu. Subiectul este sensibil: rolul parlamentului în politica externă a cabinetului Brătianu, într-un moment tensionat pentru viitorul țării. Din clipa în care a izbucnit Marele Război, „orice om conștient în țara românească“ va căuta răspunsuri la următoarele chestiuni: „1) acțiune, sau neutralitate? 2) dacă va fi acțiune, în ce direcțiune? 3) momentul.“ Se vorbește despre o controversă în minți și o îndoială în inimi, respectiv: Transilvania, sau Basarabia?[1] Sunt invocate și opțiunile aflate la îndemâna guvernanților: o politică de riscuri, însă pregătită din vreme, sau o politică „cu minimum de riscuri, cu maximum de câștig, dar și cu puțină glorie“.[2]

Pentru a putea negocia în liniște momentul intrării țării în război, cabinetul liberal a mizat pe tăcerea parlamentului. Ministrul I.G. Duca explică acest raționament: „Dacă va vorbi parlamentul, dacă vor fi acolo dezbateri asupra politicii externe, interpelări, lămuriri și răfuieli, tot scopul urmărit de guvern se va prăbuși. Toată grija noastră s-a îndreptat deci asupra sesiunii parlamentare [...]. Am hotărât, întâi, să facem o sesiune scurtă și mereu întretăiată de vacanțe, în al doilea rând, am dispus să nu venim cu nici o lege de organizare, cu nimic din ceea ce ar putea provoca conflicte sau divergențe serioase de păreri între partide. Am orânduit să nu depunem pe birourile adunării decât proiecte de legi cerute de situația de pregătire războinică în care ne aflam și

---

1) *Dezbaterile Senatului*, Sesiunea ordinară 1915–1916, nr. 12/15 dec. 1915, ședința din 9 dec. 1915, pp. 71–73. 2) *Dezbaterile Senatului*, Sesiunea ordinară 1915–1916, nr. 11/13 dec. 1915, ședința din 9 dec. 1915, p. 69.

cerințele indispensabile necesităților armatei. În al treilea rând am stabilit ca normă fixă să nu răspundem la nici o întrebare privitoare la politica externă, să eliminăm cu alte cuvinte complet prin dezbateri discutarea situației externe. Motivarea noastră era următoarea: întrucât nu suntem în măsură să dăm țării toate lămuririle cu privire la politica noastră din afară, preferăm să nu angajăm discuții pe crâmpeie, pe amănunte. Asemenea discuții pot provoca nedumeriri sau da loc la interpretări greșite. Deocamdată cerem ca parlamentul să ne acorde încrederea sa, iar când momentul oportun va veni îi vom expune toată acțiunea noastră diplomatică și-i vom justifica toate faptele și toate atitudinile noastre. În al patrulea rând, am adresat opoziției un apel călduros și stăruitor la liniște și la unire. [...] Am avut fericirea să izbutim să realizăm aceste patru puncte ale programului nostru parlamentar. [...] Și astfel sesiunea din iarna 1914–1915 a fost cea mai liniștită, dar și cea mai searbădă din toate sesiunile pe care le-a cunoscut vreodată parlamentul României Mici."[1]

Cu totul altfel vor sta lucrurile la deschiderea sesiunii parlamentare ordinare din toamna lui 1915, când opoziția va fi extrem de activă în a interpela guvernul. Mai mult, în momentul în care regele își citește mesajul, unii dintre parlamentarii opoziției scandează împotriva guvernului. Marghiloman, prezent în plen, notează că nu mai văzuse niciodată un astfel de spectacol.[2] Într-o asemenea atmosferă, în decembrie 1915, senatorul Argetoianu le reproșează liberalilor că, din momentul declanșării Marelui Război, „orice încercare de viață parlamentară a fost stânjenită: sesiuni cât de scurte posibil, discuțiunea la Adresă, anul trecut suprimată; la interpelări guvernul răspunzând anticipat că nu

---

[1]) I.G. Duca, *op. cit.*, pp. 142–144. [2]) Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. I, Editura Institutului de Arte Grafice Eminescu, București, 1927, pp. 547–548.

va da nici o lămurire; la cereri la dosare, la toate mijloacele prin care parlamentul căuta să controleze politica Statului, obstacol".[1] Cu doar câteva zile înainte, Brătianu declarase că guvernul nu este dator să pună „orice dosar" la dispoziția parlamentarilor, cerând camerelor să-i dea toată încrederea, în condițiile în care el își va asuma întreaga responsabilitate.[2] Fost diplomat și un militant al intrării în război de partea Franței, Constantin Argetoianu va face un aspru rechizitoriu al politicii de expectativă duse de guvernul liberal. Va fi susținut în demersul său de vocalul lider conservator Nicolae Filipescu, care reproșează cabinetului Brătianu faptul că este singurul guvern din regiune „care de la începutul războiului a socotit că n-are nici o comunicare de făcut parlamentului". În replică, într-un discurs „declamatoriu"[3], Grigore Procopiu definește țelul pe care ar trebui să-l urmărească elita politică. Astfel, „în vâltoarea care s-a dezlănțuit și după care vor urma prefaceri adânci în alcătuirile politice, să căutăm să păstrăm întâi neștirbit patrimoniul moștenit și, în limitele posibile și în direcția aspirațiilor legitime ale neamului, să-l mărim, să-l împuternicim pentru viitor".

Când discută despre rolul opiniei publice în modelarea politicii externe a țării, Procopiu își avertizează colegii conservatori: „Dacă ne înșelăm cu votul universal, va avea cine să repare răul, când vreun rău se va putea constata; dar, dacă ne înșelăm la pornirea unui război nenorocit, nimeni nu va mai putea aduce îndreptare. Opiniunea publică este anonimă și nerăspunzătoare."[4] Discursul său va fi menționat

---

1) *Dezbaterile Senatului*, Sesiunea ordinară 1915–1916, nr. 7/8 dec. 1915, ședința din 3 dec. 1915, p. 16. 2) *Dezbaterile Senatului*, Sesiunea ordinară 1915–1916, nr. 4/21 nov. 1915, ședința din 19 nov. 1915, p. 8. 3) Titu Maiorescu, *România și războiul mondial*, ed. Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 1999, p. 102. 4)*Dezbaterile Senatului*, Sesiunea ordinară 1915–1916, nr. 7/8 dec. 1915, ședința din 4 dec. 1915, pp. 28–29.

în timpul dezbaterilor, mult mai aprinse, din Adunarea Deputaților, când va fi invocat dreptul opiniei publice „de a da directivă în politica externă". Liberalilor li se reproșează faptul că „un popor care e sortit să-și realizeze unitatea națională cu arma în mână" nu poate fi ținut până în ultima clipă „în această dilemă sentimentală, de a nu ști dacă unitatea națională conduce pe drumul Carpaților sau peste Prut, de a nu-și da seama unde îi sunt dușmanii și unde îi sunt aliații, alături de care poate să-și realizeze idealul național, și că, în asemenea condiții, se poate ca să nu se betejească Statul hrănind cetățenii acestei țări cu ideea că singura lor menire istorică este de a juca rolul unor hiene, care să stea de o parte, până la sfârșitul luptei, până când mirosul de cadavre, infectând atmosfera, ar fi în stare să le trezească instinctul revendicărilor naționale".[1]

ROSTUL PARLAMENTULUI

Exista un mare adevăr în reproșurile parlamentarilor conservatori: Ion I.C. Brătianu a preluat politica defunctului Carol I de a eluda voința parlamentului atunci când venea vorba de politica externă a țării. Potrivit Constituției Vechiului Regat, regele „încheie cu statele străine convențiunile necesarii pentru comerciu, navigațiune și alte asemenea; însă, pentru ca aceste acte să aibă autoritate îndatoritoare, trebuie mai întâi a fi supuse puterii legislative și aprobate de ea" (art. 93). Constituția nu prevedea nimic legat de dreptul de a încheia tratate ofensive, tratate de pace, precum și de dreptul de a declara război, ceea ce-i face pe juriștii vremii să considere că „aceste drepturi rămân Națiunii, care le

---

[1]) *Dezbaterile Adunării Deputaților*, Sesiunea ordinară 1915–1916, nr. 13/15 dec. 1915, ședința din 12 dec. 1915, p. 53.

exercită prin mandatarii ei din parlament". Particularitățile scenei politice românești apar din faptul că puterea legiuitoare *„poate tot ce Constituția nu-i oprește"*.[1] Din acest punct de vedere, Constituția de la 1866 nu era prea restrictivă. Așa se explică preferința lui Carol I pentru diplomația secretă.

Puțini au fost membrii parlamentului care au avut idee despre existența tratatului secret de alianță cu Germania și Austro-Ungaria, piatra de temelie a politicii externe a Vechiului Regat timp de trei decenii. Niciodată textul acestui tratat, reînnoit de câteva ori, nu a fost supus votului celor două camere, existând printre altele și temerea că parlamentul l-ar putea respinge, din cauza situației românilor aflați sub stăpânirea monarhiei austro-ungare. Această diplomație secretă și-a arătat cusurul în momentul în care prevederile tratatului au trebuit să fie puse în aplicare. În timpul Consiliului de Coroană convocat la Sinaia (21 iulie 1914) pentru a decide poziția țării în conflictul european, s-a văzut „că regele Carol n-a avut în fața lui decât niște petece de hârtie moarte".[2]

Bătrânul suveran era mult prea cerebral pentru a merge împotriva curentului, respectiv a forța intrarea țării în război alături de Berlin și Viena. Succesorul său a fost lipsit de abilitatea necesară pentru a menține monopolul decizional al Coroanei în privința politicii externe. Premierul Ion I.C. Brătianu va reuși să pună stăpânire „ca un autocrat" pe voința regelui Ferdinand.[3] Spre deosebire de formula Brătianu–Carol I, în noua formulă, Brătianu–Ferdinand, omul cu experiență politică și cu autoritate este liderul liberal,

---

[1]) Emil A. Frunzescu, *op. cit.*, pp. 61, 118. [2]) Constantin Argetoianu, *Memorii*, I–II, ed. a II-a, ed. Stelian Neagoe, Editura Machiavelli, București, 2008, p. 283. [3]) M. Theodorian-Carada, *Efemeridele: Însemnări și amintiri, 1908–1928*, Tipografia Serafica, Roman, 1937, p. 139.

nu suveranul. „Cu suirea lui Ferdinand pe Tron, Brătianu a devenit stăpân absolut pe situație și singur răspunzător al sorții țării noastre“[1], spune Argetoianu. Fire suspicioasă, șeful guvernului preferă să poarte personal negocierile privind intrarea țării în război. Ceea ce-l preocupă este să nu întreprindă nimic care să împingă România în război „înainte ca să-i vie ora“.[2] De teama unor indiscreții, nu doar membrii parlamentului sunt ținuți în necunoștință de cauză, ci și mulți membri ai cabinetului său, inclusiv ministrul său de externe, în ale cărui atribuții exclusive se aflau negocierea tratatelor și convențiilor de orice natură cu alte state.[3]

Ignorarea voinței parlamentului va fi adusă în discuție în timpul Consiliului de Coroană (organ cu rol consultativ, neprevăzut în Constituție) ținut la Cotroceni în ziua intrării țării în război (14 august 1916). Fostul premier conservator Titu Maiorescu a încercat să dovedească imposibilitatea constituțională de a declara războiul. Pentru aceasta ar fi fost nevoie de dizolvarea parlamentului, care avea un mandat expres și limitat – revizuirea Constituției. Aveți majoritatea în parlament, le spune Maiorescu liderilor liberali prezenți la Cotroceni, „dar el nu s-a ales în vederea chestiunii de azi. Țara nu a fost consultată“ . În schimb, pentru regele Ferdinand „autoritatea Constituantei de azi e mai mare decât a unui parlament ordinar“[4]. Punct de vedere susținut și de liberalul Mihail Pherekyde, președinte al Adunării Deputaților, care susține că cele două camere își păstrează „toate prerogativele obișnuite ale parlamentului, prin urmare și pe aceea de a se rosti asupra declarării războiului“.

A avut Brătianu asentimentul celor două camere pentru a declara războiul? I.G. Duca afirmă că acesta ar fi primit, în toamna lui 1915, mandat din partea deputaților și sena-

---

[1]) Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 295. [2]) Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 373. [3]) Emil A. Frunzescu, *op. cit.*, p. 205. [4]) BAR, Secția Manuscrise, Arhiva Em. Porumbaru, I mss 1, nepaginat.

torilor liberali de a declara, în numele lor, război Puterilor Centrale, la momentul prielnic. Prin urmare, în august 1916, când a semnat convenția militară cu Antanta (Franța, Rusia, Anglia și Italia), șeful guvernului a acționat în baza mandatului pe care îl avea. „Brătianu a declarat războiul pe numele întregului partid, în buzunarul său având de luni de zile procura subscrisă de toți parlamentarii liberali."[1] Deputatul liberal Grigore Trancu-Iași detaliază, în jurnalul său, cum au decurs aceste discuții dintre șeful guvernului și parlamentarii majorității, desfășurate în octombrie 1915, în sufrageria lui Brătianu. Aceștia au fost chemați, pe rând, la o consfătuire, unde liderul partidului le-a expus punctul său de vedere. Drept răspuns, șeful guvernului a primit asigurări că doar el este cel în măsură să decidă momentul intrării țării în război. Am plecat cu toții convinși, mai notează Trancu-Iași, că Brătianu așteaptă clipa finalizării tratativelor și un moment favorabil pentru a intra în acțiune, „nesiliți de nimeni".[2]

Acest cec în alb pe care-l primește Brătianu este un semn al puterii absolute pe care a dobândit-o în partid. Întâlnindu-l deseori în acea perioadă, deputatul Nicolae Iorga constata: „Nicicând n-a părut mai stăpân: pe dânsul, pe rege, pe noi toți, pe soartă."[3] Este adevărat, Brătianu are și liniștea de a se bizui pe un partid puternic și disciplinat, sprijinul colegilor săi fiindu-i îndeajuns. Neliniștea este însă pe buzele tuturor: „Va fi având el inteligența, prevederea, sentimentul răspunderii, curajul și fermitatea ce se cer în această situațiune? Va fi având el, în fine, mai ales conștiința deplină a răspunderii sale?"[4] În anii tulburi care vor veni, liderul

---

[1]) I.G. Duca, *op. cit.*, pp. 198, 279, 281. [2]) Grigore Trancu-Iași, *Țara mea: Memorii, 1916–1920*, ed. Fabian Anton, Editura Ararat, București, 1998, pp. 15–16. [3]) N. Iorga, *O viață de om: Așa cum a fost*, vol. II, Editura N. Stroilă, București, 1934, p. 226. [4]) *Dezbaterile Senatului*, Sesiunea ordinară 1915–1916, nr. 12/15 dec. 1915, ședința din 9 dec. 1915, p. 73.

Partidului Național Liberal va dovedi că a fost plămădit din aluatul celor care „pot să ridice, în spinare, în același timp, dezastrul și renașterea unui popor întreg“.[1] Pentru Brătianu, o bună politică guvernamentală este condiționată de câțiva factori: un țel precis; o cunoaștere exactă a condițiilor în care te afli, pentru a stabili modul de realizare; o acțiune energică pentru atingerea țelului propus.[2] Crezul său este limpede expus în timpul Consiliului de Coroană de la Cotroceni: avem patru mari puteri care s-au angajat să recunoască anexarea teritoriilor revendicate de noi. „Aceasta va rămâne înscris în istorie, chiar dacă nu reușim în război."[3] Este o idee pe care o va dezvolta, câteva luni mai târziu, în fața deputaților refugiați la Iași: jertfele făcute nu sunt sterile, deoarece astfel s-au introdus în conștiința Europei drepturile românilor pe acest pământ, recunoscute „prin acte internaționale care constituie fapte istorice“.[4] Găsim sintetizată în acest enunț logica politicii pe care o va duce în perioada 1916–1919.

Așteptat cu mult interes în toată această perioadă, marele discurs al lui Ion I.C. Brătianu despre condițiile intrării țării în război va fi ținut abia în decembrie 1919, în primul parlament al României Mari. Aflat, în acel moment, în opoziție, liderul liberal va pleda pentru justețea politicii sale: „Oamenii sunt oameni, guvernele, chiar cele compuse din bărbații cei mai altruiști, cei mai generoși și inspirați numai de idealuri, totuși sunt supuși în țara lor la acțiunea, la presiunea intereselor de tot felul, care constituie viața internă a fiecărui Stat."[5] Nimeni nu era mai în măsură să rostească aceste

---

[1]) Gala Galaction, *Jurnal*, II, ed. Teodor Vârgolici, Minerva, București, 1977, p. 43. [2]) Discurs ținut în ședința secretă a Senatului din 15 mai 1913. [3]) BAR, Secția Manuscrise, Arhiva Em. Porumbaru, I mss 1, nepaginat. [4]) *Dezbaterile Adunării Deputaților*, Sesiunea ordinară 1916–1917, nr. 6/11 ian. 1917, ședința din 14 dec. 1916, p. 42. [5]) Vezi *Dezbaterile Adunării Deputaților*, Sesiunea ordinară 1919–1920, nr. 14/30 dec. 1919, ședința din 16 dec. 1919, p. 160.

cuvinte decât cel care a purtat povara celor doi ani de neutralitate, timp în care a trebuit să gestioneze nu doar presiunile făcute de alianțele militare aflate în conflict, ci și pe acelea ale adversarilor săi politici. Unii dintre aceștia îi vor recunoaște totuși „meritul că a văzut just ceea ce alții nu au văzut".[1] Despre această perioadă, Constantin Argetoianu vorbește cu franchețe: „Neutralitatea! Oribilă epocă a istoriei noastre, în care ne-am dat arama pe față. În loc să muncim zi și noapte și să ne făurim intrumentul întregirii neamului, ne-am certat *doi ani de zile*, în demni moștenitori ai Bizanțului și ai Fanarului! Am făcut politică și afaceri, în loc să facem treabă! [...] În mijlocul acestei învălmășeli de sentimente și de porniri, Brătianu, cu planul lui scris dinainte, sta la pândă și aștepta momentul său, cu toate sforile în mână. Politicește și diplomaticește, Brătianu și-a dus foarte bine barca până la intrarea în Război: i-a dus de nas pe toți. Eroarea lui cea mare [...] a fost că n-a pregătit România pentru soarta ei; a fost că n-a tablat decât pe victorie și nu s-a preocupat o secundă și de posibilitatea unei înfrângeri."[2]

ROMÂNIA ÎN RĂZBOI: UN ÎNCEPUT DEZASTRUOS, O RETRAGERE HAOTICĂ

Din acest moment, cel al primelor înfrângeri, încep și memoriile lui Grigore Procopiu. Entuziasmul provocat de trecerea Carpaților se risipește rapid, sub loviturile viguroase ale inamicului. Șocul este devastator pentru o societate care s-a lăsat adormită de victoria facilă obținută de armata română în timpul ultimei campanii, cea din Bulgaria, din

[1]) Duiliu Zamfirescu, *Opere*, VI, Partea a II-a, ed. Ioan Adam și Georgeta Adam, Minerva, București, 1987, p. 95. [2]) Constantin Argetoianu, *op. cit.*, pp. 292, 323.

vara lui 1913. Înzestrarea precară a trupelor și lipsa de experiență dobândită pe câmpul de luptă, în condițiile unui nou tip de război, transformă campania românească din toamna lui 1916 într-un lung șir de dezastre. Deputatul liberal Trancu-Iași notează cu amărăciune în jurnalul său: „Suntem pedepsiți pentru ușurința noastră, și poate că merităm această pedeapsă."[1] Mirajul întregirii neamului a făcut ca societatea românească să fie preocupată doar de *când*, și nu de *cum*, vom intra în război. „Am fost cu toții orbiți de patimă", mărturisește Argetoianu. „Urmăream cu toții realizarea unui vis și nu vedeam străchinile în care călcam."[2]

Intrarea României în război capătă rapid proporțiile unei catastrofe. Nu mai era vorba de ocuparea Transilvaniei, ci de oprirea invaziei inamice. În pofida multor episoade de eroism, armata română bate în retragere. Trupele inamice reușesc să ocupe o parte însemnată din teritoriul Vechiului Regat, apropiindu-se amenințător de București. Înspăimântați, mulți fug din calea dușmanului, abandonându-și agoniseala de-o viață. „Spectacolul drumurilor era de nedescris: bărbați, femei, copii, bolnavi, bătrâni, schilozi, pe jos, în trăsuri, în căruțe, călări, umblau în ploaie, pe vânt, pe frig, pe ninsoare. Unii adunaseră în grabă ce putuseră din avutul lor și îl târau după ei. Alții nu mai puteau înainta și cădeau sleiți de puteri și lihniți de foame de-a lungul șoselelor. Alții mureau prin șanțuri și trupurile lor descompuse erau lăsate în prada corbilor. Pe lângă aceasta, exodul populației civile se amesteca cu convoiurile armatei în retragere, soldații, grăbiți să treacă spre a executa ordinele ce aveau, răsturnau tot ce le stătea în cale, se nășteau astfel învălmășeli îngrozitoare, în depărtare se auzeau focurile inamicului, copiii țipau, femeile plângeau, oamenii răcneau, ploaia nu mai înceta,

---

[1]) Grigore Trancu-Iași, *op. cit.*, p. 13. [2]) Constantin Argetoianu, *Memorii*, vol. III–V, ed. Stelian Neagoe, Machiavelli, București, 2008, p. 36.

gerul se întețea, într-o parte un sat era bombardat, într-alta se vedeau flăcările de incendii. Era o viziune de infern."[1]

Acești fugari aduc groaza în Capitală, care este cuprinsă de panică. Un ocean de deznădejde pune stăpânire pe societatea românească. Până și cei din cercul puterii se prăbușesc sufletește.[2] Este o stare de anarhie, constată un membru al majorității parlamentare, îngrijorat de debandada administrativă la care asistă. „Parcă nu mai există guvern, nu mai există conducători."[3] Părere împărtășită și de conservatorul Alexandru Marghiloman: tot ce e aproape de sfera guvernamentală seamănă teroarea și zăpăceala![4] În aceste condiții, evacuarea Capitalei devine singura soluție. În Moldova, pe lângă rege și armată, trebuia trimis tot ceea ce era considerat indispensabil bunei funcționări a statului român. Exista însă riscul real al suprapopulării acestei părți a Regatului. Din acest motiv, recunoaște ministrul I.G. Duca, guvernul a decis ca „în principiu toată lumea, afară de armată și de oficialitate, să stea pe loc". Șeful cabinetului liberal va fi învinovățit ulterior pentru politica de a-i încuraja nu doar pe cei considerați germanofili să rămână în teritoriul ocupat, ci chiar și pe unii dintre apropiații săi (inclusiv Grigore Procopiu). Brătianu va riposta: atunci când lumea voia să se refugieze, „când trenurile prea pline nu mai puteau pleca, când celor care voiau să fugă de groaza dușmanului, bătrânilor, femeilor și copiilor înfricoșați care veneau să-mi ceară vagoane, eu eram silit să dau sfaturi să rămână, căci vagoanele erau necesare oștirilor și nevoilor evacuării". Cât despre oficialitățile și funcționarii care au primit dispoziție din partea lui Brătianu să rămână pe loc, aceștia trebuiau să

---

[1]) I.G. Duca, *Amintiri politice*, vol. II, Jon Dumitru Verlag, München, 1981, p. 66. [2]) Gala Galaction, *op. cit.*, p. 40. [3]) Grigore Trancu-Iași, *op. cit.*, pp. 7–8. [4]) Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. II, Editura Institutului de Arte Grafice Eminescu, București, 1927, p. 301.

netezească asperitățile ce puteau apărea în relațiile cu trupele de ocupație. Totul, pentru a ușura soarta populației aflate la discreția dușmanului.[1]

Este o decizie care, după război, va împărți societatea românească în două tabere, patrioți și trădători. Vor fi considerați patrioți toți cei care s-au refugiat în Moldova, în timp ce stigmatul trădării va fi aplicat celor care „n-au putut să treacă Milcovul, n-au voit să-l treacă sau au avut poruncă să rămână pe loc".[2]

Într-o primă fază, parlamentarii țării au fost sfătuiți să rămână în localitatea de reședință, pentru a ridica moralul populației în timpul ocupației străine. Nu exista nici un motiv pentru a-i chema la București fără o certitudine în privința convocării vreunei sesiuni parlamentare. Cei care au reușit să se refugieze în Capitală mai mult încurcau guvernul, pe care îl bombardau cu întrebări și critici.[3] De ce nu a fost convocat parlamentul imediat după declararea războiului? Cel mai probabil, Brătianu a fost atât de încântat de rezultatele primelor zile ale campaniei peste Carpați, încât dorea să mai aștepte puțin, pentru a se prezenta triumfător în fața camerelor, cu succesele obținute. Lucrurile s-au schimbat radical după primele înfrângeri înregistrate pe câmpul de luptă. Mult timp, Brătianu s-a gândit dacă să mai fie sau nu convocat „un parlament în care știa bine ce puțin sprijin va putea să găsească".[4]

Se știe că, atunci când era la putere, liderul liberal nu agrea în mod deosebit discuțiile parlamentare.[5] Prin urmare, data de convocare a noii sesiuni parlamentare a fost decalată

---

[1]) *Dezbaterile Senatului*, Sesiunea extraordinară prelungită 1916–1917, nr. 28/26 aug. 1917, ședința din 21 iun. 1917, pp. 283–285. [2]) Gala Galaction, *op. cit.*, p. 56. [3]) I.G. Duca, *op. cit.*, pp. 67–69. [4]) N. Iorga, *op. cit.*, p. 252. [5]) Pascal Toncescu, *Un an de pribegie: Decembrie 1916–decembrie 1917*, Tipografia Iujno-Rus, Odessa, 1917, p. 7.

de câteva ori, depășindu-se termenul prevăzut în Constituție. Prilej de nemulțumiri din partea unor parlamentari ai opoziției, care au acuzat cabinetul liberal că evită să dea explicații pentru politica sa. Până și unii liberali, lăsați de prea multă vreme în voia lor, au început să crâcnească, impresionați de nenorocirile pe care le văzuseră în primele luni ale războiului. În cele din urmă, Brătianu a fost convins de necesitatea de a avea în Moldova un parlament funcțional, care să dea legitimitate acțiunilor guvernului. În plus, convocarea camerelor putea să strângă rândurile majorității. Prin urmare, un tren special a fost pus la dispoziția membrilor parlamentului, pentru a se deplasa la Iași.

Din cauza haosului, mulți dintre parlamentari nu au reușit să plece la Iași cu acest tren. Unii au preferat să rămână pe loc, alții au fost surprinși de evenimente; nu puțini au fost cei care au încercat să ajungă în Moldova pe cont propriu. Nici cel mai mare dușman nu poate face mai mult rău decât o călătorie cu trenul în condițiile actuale, constată deputatul Trancu-Iași. În aceste timpuri ale refugiului spre Moldova, „o călătorie este o mare bravură, și teama trebuie să fie extraordinară ca să te determine să pleci".[1] Mii de vagoane aduse din Oltenia și Muntenia sunt îngrămădite pe liniile din Moldova și dau traficul feroviar peste cap. Nu este vorba doar de blocarea traficului de persoane, ci și de funcționarea vitalelor linii de aprovizionare cu armament și muniții din Franța, via Rusia. Pentru decongestionarea traficului va fi nevoie ca tot ce nu funcționa să fie aruncat de pe șine, iar restul vagoanelor și locomotivelor să fie parcate pe niște linii rudimentare, construite în pripă. Încetul cu încetul, circulația s-a restabilit; trenurile mergeau cu chiu, cu vai, dar ajungeau la destinație.[2] În decembrie 1916, situația era

[1]) Grigore Trancu-Iași, *op. cit.*, pp. 5–6. [2]) Constantin Argetoianu, *op. cit.*, pp. 70–71.

însă sumbră: „Nu mai sunt trenurile de persoane obișnuite, nici accelerate, nici mixte; sunt numai trenurile curier ale armatei în fiecare zi și care nu iau decât ordinele de servicii care se transmit armatei, nimic altceva." Cu aceste trenuri vor călători senatorii și deputații convocați pentru o nouă sesiune parlamentară. Grigore Procopiu este traumatizat de condițiile călătoriei spre Iași.

Nici călătoria pe drumurile din Moldova nu este mai lipsită de peripeții. Șocat de ceea ce a văzut după ce a străbătut zona în timpul retragerii, un senator va constata că a fost o adevărată crimă ca cei lipsiți de mijloace să fie îndemnați „să plece pe drumul morții sigure"[1]. Șoselele desfundate de ploi sunt insuficiente pentru trupele care se retrag și pentru refugiații care fug din calea dușmanului. Sunt aceleași drumuri pe care circulă și trupele rusești, tot mai numeroase, care se îndreaptă spre linia frontului românesc.[2]

Nimic n-a fost mai impresionant în tot războiul acesta, în care s-au văzut atâtea nenorociri și dureri, ca exodul refugiaților. Constatarea îi aparține soției deputatului de Bârlad Th. Emandi, implicată în ajutorarea celor care și-au căutat salvarea în teritoriul aflat sub administrație românească. Din rândurile sale reies proporțiile unei adevărate catastrofe umanitare: „Se strivea lumea prin gări ca să apuce trenurile, ce veneau atât de ticsite, că mureau adesea acolo copii înădușiți și trebuiau să le arunce cadavrele pe fereastră. [...] Vedeai adesea și copii morți de frig și de foame, părăsiți pe câmpiile înghețate de mamele lor, care în goana nebună nu avuse nici timpul să-i îngroape și să le însemne mormântul cu o cruce la căpătâi. [...] Mulți copii și tineri mai ales, evacuați în grabă să nu fie prinși de dușman, veneau pe jos

---

1) *Dezbaterile Senatului*, Sesiunea ordinară 1916–1917, nr. 5/18 ian. 1917, ședința din 13 dec. 1916, pp. 51–54. 2) George Georgescu, *Fapte, împrejurări și amintiri*, Cartea Românească, București, 1933, p. 31.

tocmai din fundul Olteniei și Munteniei, cu hainele zdrențuite, cu ghetele bucăți în picioare, abia târându-se prin ploaie și noroi. De multe ori, ajungând în oraș, cădeau pe străzi istoviți, cu ochii stinși, cu mintea pierdută și-și dădeau sufletul înainte de a li se putea da vreun ajutor."[1] Argetoianu descrie drumurile străjuite de oseminte și conchide morbid: „A fost un relativ noroc că retragerea s-a săvârșit la începutul iernii, căci de s-ar fi întâmplat să fie în toiul verii am fi avut desigur de îndurat și ciuma la celelalte nenorociri cu care ne-a copleșit Dumnezeu."[2]

ÎN REFUGIU, LA IAȘI

În aceste condiții se deschide la Iași sesiunea ordinară a parlamentului. În pofida supraaglomerării, orașul are avantajul de a fi la adăpost de orice primejdie, departe de linia frontului și în afara razei de acțiune a avioanelor inamice. În plus, este situat în apropierea graniței cu Rusia, ceea ce înlesnea evacuarea în această țară cu statut de aliat în eventualitatea în care inamicul străpungea linia frontului. Autoritățile au făcut eforturi deosebite pentru a convinge cât mai mulți parlamentari să fie prezenți la deschiderea sesiunii. Se face apel la patriotismul acestora, nu puțini fiind cei cărora li s-a comunicat că „nici un motiv n-ar putea explica lipsa dumneavoastră, care ar fi considerată ca o dezertare de la datorie".[3] Se face risipă de mijloace (inclusiv financiare) pentru a „prepara" deschiderea corpurilor legiuitoare. Scopul este îmblânzirea parlamentarilor (atât ai majorității, cât și ai opoziției), astfel încât să nu existe dezbateri virulente la

---

[1]) Elena Th. Emandi, *Din anii de durere: Pagini trăite*, Tipografia C.D. Lupașcu, Bârlad, 1919, pp. 78–81. [2]) Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 72. [3]) Grigore Trancu-Iași, *op. cit.*, p. 18.

începutul sesiunii ordinare.[1] Prioritățile liberalilor sunt strângerea rândurilor și începerea negocierilor cu opoziția, în vederea dezarmării ei și a unei colaborări cu guvernul. Ion I.C. Brătianu își dorește ca parlamentul să arate țării și străinătății că România este hotărâtă, indiferent de greutăți, să lupte până la capăt, alături de aliații săi. Se ajunge la un acord cu conservator-democrații lui Take Ionescu, pentru a intra la guvernare. Noul cabinet trebuia constituit imediat după deschiderea camerelor, în condițiile în care Brătianu ținea să se prezinte în fața parlamentului cu guvernul care a declarat războiul.[2]

Pe 9 decembrie 1916, la amiază, într-o zi frumoasă de iarnă, regele Ferdinand dă citire mesajului de deschidere a noii sesiuni parlamentare. Strânși în sala Teatrului Național din Iași, deputații și senatorii nu poartă frac, așa cum se obișnuia, ci sunt îmbrăcați cu ceea ce au putut lua în refugiu.[3] Până acum, declară suveranul, războiul ne-a impus jertfe mari și dureroase, pe care le vom îndura însă cu bărbăție, hotărâți să luptăm alături de aliați, cu energie și până la capăt. Ferdinand face apel la armonie, astfel încât parlamentul, prin activitatea sa, să dea lumii întregi „priveliștea solidarității unui popor conștient de însemnătatea vremurilor pe care le trăiește și de menirea lui istorică". O atenție specială este dată țăranilor, cei care duceau greul războiului: „Să spunem țăranului că luptând pentru unitatea națională el luptă totodată pentru dezrobirea lui politică și economică. Vitejia lui îi dă drepturi și mai mari asupra pământului pe care îl apără și ne impune mai mult ca oricând datoria ca la sfârșitul războiului să înfăptuim reformele agrare și electorale, pe temeiul cărora această adunare constituțională a fost aleasă."[4] Trei zile mai târziu, este adusă la cunoștința

---

1) Pascal Toncescu, *op. cit.*, pp. 6–7. 2) I.G. Duca, *op. cit.*, pp. 89–92. 3) Pascal Toncescu, *op. cit.*, p. 10. 4) Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale (SANIC), fond parlament, dosar 1804, f. 1–4.

camerelor componența noului cabinet Ion I.C. Brătianu–Take Ionescu. Ulterior, șeful conservator-democraților își va justifica decizia de a împărți răspunderile guvernării în acele vremuri de restriște: doar așa au putut fi evitate discuții aprinse în parlament. „Întâia convocare a camerelor după declarația de război nu trebuia să fie tulburată cu discuții retrospective asupra răspunderilor dinainte ori din timpul războiului. În interesul națiunii se vrea un singur lucru: ca toți, fără nici o deosebire, să afirme încă o dată și că națiunea a voit războiul, și că este hotărâtă să-l ducă până la sfârșit, oricare ar fi jertfele, oricare ar fi suferințele ce ar avea să îndure.“[1]

Doar o săptămână au lucrat în plen deputații și senatorii, fiind adoptate, fără prea multe dezbateri, câteva proiecte de legi impuse de starea de război în care se găsea țara. Singurul lucru demn de remarcat din această scurtă sesiune parlamentară este discursul rostit de Nicolae Iorga, cel care a reușit „să întrupeze gândul și simțirea unui întreg neam crunt lovit de soartă“.[2] Este un moment întipărit în memoria tuturor celor care au fost de față la ședința Adunării Deputaților din 14 decembrie 1916. Zile întregi nu s-a vorbit la Iași decât despre acest discurs. Ce le-a spus Iorga deputaților? Le-a adus aminte că, în trecutul țării, nu puțini au fost cei care au avut de suferit: „Dacă suntem ceva, nu suntem prin biruința strămoșilor noștri, ci suntem ceva numai prin suferința lor.“ De aceea, dacă ne vom păstra credința, așa cum și-au păstrat-o și înaintașii noștri – le spune Iorga colegilor săi –, „vom vedea și noi la rândul nostru dispărând negura stăpânirii străine și vom putea zice ca Petru Rareș, fiul lui Ștefan, că «vom fi iarăși ce-am fost, și mai mult decât atâta»“[3]. La

---

[1]) *Dezbaterile Senatului*, Sesiunea ordinară 1916–1917, nr. 29/27 aug. 1917, ședința din 21 iun. 1917, p. 288. [2]) I.G. Duca, *op. cit.*, p. 102. [3]) *Dezbaterile Adunării Deputaților*, Sesiunea ordinară 1916–1917, nr. 6/11 ian. 1917, ședința din 14 dec. 1916, p. 39.

sugestia autorităților, cuvintele rostite de deputatul naționalist-democrat vor fi afișate în toate localitățile și distribuite soldaților. Adevărat imn de încurajare și victorie, discursul lui Iorga va reuși să aprindă flacăra care lâncezea în sufletele celor împovărați de mizeria morală a refugiului. Cuvinte cum nu se poate mai bine-venite, într-o atmosferă deprimantă, descrisă cu franchețe de către prințesa Nadeja Știrbey: „Aici, la noi, am impresia unei demoralizări totale, care cuprinde oamenii pornind de la nivelurile înalte, mi se pare că nimeni nu are nici o idee, nici o inițiativă, că ordinele nu sunt executate, că totul merge așa cum merge, adică deloc, s-ar spune că lumea este atinsă de paralizie generală, în plus, continuă furturile, și dezordinea continuă, nimeni nu are încredere în nimeni, toată lumea sabotează pe toată lumea, este agonia unei țări care nu mai poate rezista."[1]

Momentul este extrem de delicat: în joc era însăși soarta statalității românești. Pe lângă faptul că două treimi din teritoriul Vechiului Regat se aflau sub controlul Puterilor Centrale, în Moldova prezența tot mai masivă a aliatului rus provoacă noi dureri de cap unui guvern copleșit de griji. Realitate consemnată în jurnalul unui refugiat: oare ce rău ne-ar mai putea dori dușmanii, din moment ce Dobrogea este ocupată de bulgari, Muntenia și Oltenia – de germani, iar Moldova, de ruși?[2] Ministru al cultelor, I.G. Duca o spune limpede: „Văzându-ne bătuți, rușii ne tratau de sus." După ce numărul trupelor ruse a crescut rapid și „de fapt ocupaseră cea mai mare parte a frontului, ei formulau fel de fel de pretenții, care puneau în joc însăși suveranitatea noastră națională".[3] Nu este vorba doar despre subordonarea armatei române față de comandamentul rus, ci și de evacuarea

---

[1]) Nadeja Știrbey, *Jurnal de prințesă (1916–1919)*, ed. Oana Marinache, Editura Istoria Artei, București, 2014, pp. 34–35. [2]) Ștefan Popescu-Filiutză, „Însemnări din război", în *Magazin istoric*, nr. 4 (601), apr. 2017, p. 84. [3]) I.G. Duca, *op. cit.*, pp. 104–105.

peste Prut, măcar vremelnică, a trupelor și autorităților române. Rușii cer să aibă în spatele lor un câmp de manevră mai mare. Comandamentul rus invocă impactul pe care îl poate avea moralul scăzut al soldaților români asupra trupelor imperiale trimise în Moldova. Exista și haosul feroviar, care zădărnicea nu doar aprovizionarea și deplasarea rapidă a trupelor de pe frontul românesc, ci și o retragere precipitată, în condițiile în care acesta ar fi fost străpuns.

Sunt aduse în discuție și costurile pentru reorganizarea armatei române, teoretic mai mici pe teritoriul rus. Partea română îi suspectează pe ruși de gânduri ascunse, printre altele și de dorința de a pune mâna pe marile cantități de armament francez expediate României via Rusia.[1] Nu este vorba doar de o divergență ruso-română. În această ecuație intră și Misiunea Militară Franceză, sub comanda generalului Henri Berthelot, sosită pentru a transforma rămășițele armatei române într-o forță redutabilă. Pe lângă avantajele oferite de o evacuare a trupelor române spre răsărit – susține ministrul plenipotențiar rus la Iași –, era important „ca și noi să luăm parte la reorganizarea armatei și la reconstrucția căilor ferate, și ca meritul pentru acestea să nu fie atribuit numai Franței".[2] La Petrograd, o comisie interdepartamentală, pusă sub conducerea unui senator rus, este însărcinată cu stabilirea măsurilor de evacuare a teritoriului român neocupat. Rușii deschid chiar și o linie de credit pentru nevoile refugiaților români, alocând trei milioane de ruble.[3] Pentru Brătianu, familia regală și Berthelot era inadmisibilă ideea ca România să devină un stat fără teritoriu,

---

[1]) Contele de Saint-Aulaire, *Însemnările unui diplomat de altădată în România, 1916–1920*, ed. Mihai Dim. Sturdza, Humanitas, București, 2016, p. 113. [2]) A.A. Mosolov, *Misiunea mea în România*, ed. Marin C. Stănescu, Editura Silex, București, 1997, pp. 81–85. [3]) Arhiva diplomatică a Ministerului Afacerilor Externe (AMAE), Fond 71/1914, E2, vol. 88, f. 111.

în condițiile în care politica rusă le inspira prea puțină încredere.[1] Pentru cei de la Iași, nu era deloc îmbietoare perspectiva unei păci care să-i găsească nu doar fără țară și armată, ci și cu regele și guvernul la cheremul rușilor.[2] Chestiunea va fi tranșată la sfârșitul lui ianuarie 1917, într-o conferință interaliată ținută la Petrograd, ocazie cu care se va renunța la ideea evacuării armatei române pentru reorganizare dincolo de Prut.

EVACUAREA ÎN RUSIA

Frontul se stabilizase, iar o iarnă grea împiedica orice ofensivă. Între timp, s-au convenit măsuri concrete pentru evacuarea unei părți a populației civile. Mulți dintre cei avuți erau încurajați să plece, dacă nu în Occident, măcar în Rusia. Alții, pentru a nu încurca lucrurile într-un Iași suprapopulat, au fost poftiți să se refugieze în sudul Rusiei. Încă de la jumătatea lui decembrie 1916, autoritățile imperiale au permis „liberul și imediatul acces al refugiaților români pe teritoriul Basarabiei fără nici o formalitate". S-a convenit evacuarea peste Prut a 30 000 de răniți și a 20 000 de cercetași români. În pofida eforturilor depuse, autoritățile imperiale au fost iritate de lipsa de entuziasm a celor care doreau să se refugieze în Rusia. Era invocat nu doar numărul redus al răniților și cercetașilor evacuați, ci și exemplul primelor garnituri de trenuri puse la dispoziția refugiaților români, ocupate doar pe un sfert din capacitate. În apărarea sa, cabinetul român va invoca existența unor dificultăți, nenumărate și neprevăzute, accentuate de o iarnă extrem de

---

1) Generalul Henri Berthelot, *Memorii și corespondență: 1916–1919*, ed. Glenn E. Torrey, Editura Militară, București, 2012, p. 134. 2) Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 105.

geroasă. La începutul lunii ianuarie, s-a decis trimiterea unei comisii (inclusiv de parlamentari) la Herson, pentru a studia la fața locului măsurile care trebuiau luate pentru o eventuală instalare a guvernului român în acest oraș din sudul Rusiei. Împreună cu această comisie, în trenul special care a plecat din Iași la jumătatea lui ianuarie 1917 spre Odessa se aflau mai mulți parlamentari, împreună cu familiile lor. De aici urmau a fi transportați cu vaporul până la Herson.[1] Lucrările parlamentului erau suspendate de facto, iar premierul Brătianu a decis că se putea dispensa, în acele vremuri tulburi, de prezența la Iași a unor deputați și senatori. În Rusia fusese deja trimis un prim transport, mult mai valoros, conținând tezaurul Băncii Naționale, precum și bijuteriile reginei Maria.[2]

Puțini dintre cei care vor ajunge, în luna ianuarie, la Odessa își vor continua drumul spre Herson, oraș despre care aveau mult prea puține informații. Majoritatea au preferat să rămână în acest port important de la Marea Neagră, pentru că era un oraș cu aspect occidental, cu bulevarde largi, cu multe parcuri și cu numeroase hoteluri și restaurante. În plus, Odessa are avantajul de a fi legată de Iași printr-o cale ferată directă, pe care circulau „trenuri zilnice rapide și confortabile". Aici vor fi evacuate și unele spitale românești, astfel încât, pe durata lui 1917, în Odessa se va forma o importantă colonie de români, atrași și de traiul încă ieftin.[3] Tot aici își desfășoară activitatea diferite comisii de aprovizionare a statului român. Se cumpărau de toate, ceea ce a dat naștere multor abuzuri din partea celor puși pe

---

[1]) AMAE, Fond 71/1914, E2, vol. 88, ff. 84, 123, 128, 130, 137–138, 155–157. [2]) Mihail Gr. Romașcanu, *Tezaurul român de la Moscova*, Cartea Românească, București, 1934, pp. 12–13. Pentru o expunere detaliată a problemei tezaurului, vezi și Marian Voicu, *Tezaurul României de la Moscova: Inventarul unei istorii de o sută de ani*, Humanitas, București, 2016. [3]) George Georgescu, *op. cit.*, pp. 32–33.

căpătuială (inclusiv unii parlamentari vor fi acuzați de un astfel de comportament)[1]. Timp de mai bine de un an, scrie senatorul Argetoianu, Odessa a fost nu doar o destinație finală pentru mulți refugiați români, ci și locul unde s-a făcut la fel de multă politică ca la Iași. Cu excepția a două scurte sesiuni parlamentare, toată mișcarea parlamentară a anului 1917 s-a desfășurat în acest oraș-port, unde se găseau aproape toți cei aflați la dispoziția guvernului de la Iași.[2]

Expedierea multor parlamentari peste Prut nu i-a scutit pe guvernanți de bătăi de cap. În lipsa activității parlamentare, unii deputați și senatori (inclusiv din majoritatea parlamentară) au început să critice cabinetul Brătianu, și cu rost, și fără rost. Alții s-au făcut ecoul resentimentelor din rândul populației. Extrem de activ este liberalul disident Grigore Trancu-Iași, care e de părere că, în loc să aștepte ca lumea să-i ia cu pietre pe deputații nevinovați, mai bine se pune în fruntea lumii, aruncând cu pietre în cei vinovați.[3] Nu puțini sunt cei care se plâng că nu sunt ținuți la curent cu mersul lucrurilor și al guvernării. A fost nevoie de mai multe întruniri cu parlamentarii liberali pentru a ține în frâu această nemulțumire. Chiar premierul Ion I.C. Brătianu a discutat cu parlamentarii rămași la Iași, pentru a-i liniști și a le dezvălui detalii despre vizita pe care o făcuse la Petrograd. Părea că lucrurile vor fi ținute sub control.[4] Numai că, la scurt timp, cade ca un trăsnet vestea abdicării țarului Nicolae II și a instaurării unui regim republican la Petrograd. Monarhia a murit, iar odată cu ea s-au prăbușit toate instituțiile care o susțineau. Numele noilor conducători sunt o necunoscută pentru opinia publică, inclusiv pentru Brătianu. Lucrurile vor degenera rapid, pe măsură ce în fostul imperiu puterea

---

[1]) Interpelare a deputatului Ion Burbea, făcută în ședința Adunării Deputaților din 21 iunie 1918; SANIC, fond parlament, dosar 1822, nepaginat. [2]) Constantin Argetoianu, *op. cit.*, pp. 103–106, 115. [3]) Grigore Trancu-Iași, *op. cit.*, p. 24. [4]) I.G. Duca. *op. cit.*, pp. 133–134.

se va fărâmița.[1] La Iași, Brătianu încearcă să înțeleagă din rapoartele zilnice pe care i le trimite Constantin Diamandi, ministru plenipotențiar la Petrograd, care este impactul revoluției ruse asupra frontului românesc.[2] Cert este că evenimentele se desfășurau într-un ritm tot mai precipitat și greu de anticipat. Pentru monarhie și pentru România se anunțau zile grele.

În această atmosferă, la 8 martie 1917, sunt reluate la Iași lucrările sesiunii parlamentare. Este un prilej pentru a aduce în discuție legalitatea suspendării ședințelor în plen timp de trei luni. Această decizie a fost percepută drept o îngrădire a prerogativei parlamentarilor de a controla activitatea guvernului.[3] Este invocat acest drept constituțional al parlamentului, necesar în acele împrejurări mai mult ca oricând. „Cine nu știe starea în care ne aflăm, incuria, neregula, abuzul, care domnește peste tot?"[4] Și acest episod al sesiunii parlamentare va fi extrem de scurt, de doar o săptămână. Rațiunea convocării era strict politică, în condițiile în care nu era nici un proiect însemnat de votat. Se dorea însă ca, în contextul evenimentelor din Rusia, să fie reluate contactele dintre parlament și guvern, ca o nouă dovadă a hotărârii României de a duce războiul cu orice preț până la capăt. Dezbaterea unor proiecte cruciale, precum reforma agrară și cea electorală, va fi amânată cu câteva săptămâni, prin prelungirea sesiunii parlamentare extraordinare.

Două evenimente importante se vor derula pe parcursul acestui intermezzo parlamentar. Mai întâi, o nouă vizită a premierului Brătianu la Petrograd, pentru a discuta cu noile

---

[1]) Pentru detalii, vezi Orlando Figes, *Rusia revoluționară (1891–1991)*, Corint, București, 2014, pp. 101–126. [2]) Vezi AMAE, Fond 71/1914, E2, partea a II-a, vol. 33. [3]) *Dezbaterile Adunării Deputaților*, Sesiunea extraordinară 1916–1917, nr. 11/25 mart. 1917, sedința din 11 mart. 1917, p. 61. [4]) *Dezbaterile Senatului*, sesiunea 1916–1917, nr. 9/13 apr. 1917, ședința din 8 mart. 1917, p. 112.

autorități ruse despre soarta frontului românesc și a ofensivei planificate pentru vara lui 1917. Pentru succesul acestui demers diplomatic, șeful guvernului consideră bine-venită adoptarea proiectelor pentru care au fost organizate ultimele alegeri parlamentare. Având în vedere atmosfera revoluționară din Rusia, o astfel de dezbatere parlamentară nu ar fi putut decât să înlesnească relațiile României cu aliatul său. În plus, în condițiile date se aștepta o rezistență mai slabă din partea conservatorilor. Decizia introducerii votului universal și a exproprierii proprietăților latifundiare a fost făcută public în ajunul plecării lui Brătianu la Petrograd, contribuind mai mult decât orice la ridicarea moralului celor de pe front.[1] Al doilea eveniment, cu consecințe vizibile câteva luni mai târziu, l-a reprezentat mitingul pe care soldații ruși l-au ținut la Iași, de Ziua Muncii. Prin oraș se perindau numeroase unități rusești, molipsite de virusul revoluției, care au început să se agite și să încerce să se amestece în politica românească.

Pentru a nu inflama lucrurile, într-o perioadă în care premierul călătorea prin Rusia, familia regală a fost sfătuită să stea departe de oraș. Singurul incident înregistrat în capitala refugiului, apărată de prea puține trupe române, a fost eliberarea liderului socialist Cristian Racovski. Figură reprezentativă a mișcării socialiste românești de la începutul secolului XX, acest etnic bulgar își depusese candidatura la alegerile parlamentare din 1912, din partea Partidului Social-Democrat. În momentul intrării României în război, Racovski a fost reținut de autorități, fiind plasat ulterior în arest la domiciliu.[2] Tratamentul la care a fost supus de către autoritățile române n-a făcut decât să-l îndârjească. Sub protecția soldaților ruși, socialistul român va trece Prutul,

---

[1]) I.G. Duca, *op. cit.*, pp. 134–135, 163, 170. [2]) Pentru detalii, vezi Stelian Tănase, *Racovski: Dosar secret*, Polirom, Iași, 2008.

pentru a îmbrățișa ulterior cauza bolșevismului. Ministru în cabinetul Brătianu, Gheorghe Gh. Mârzescu anticipează consecințele eliberării lui Racovski: un adversar ferm al liderului liberal, socialistul român putea submina autoritatea cabinetului de la Iași în fața guvernului revoluționar de la Petrograd. În plus, reprezenta o sursă de agitații îndreptate împotriva statului român.[1] Ajuns la Odessa, Racovski devine un erou pentru presa locală, dă interviuri și ține conferințe. Rapoartele consulului Greceanu sunt îngrijorătoare: liderul socialist îi prezintă pe români ca pe niște aliați neloiali și trădători. În plus, în toate ieșirile sale „anarhistul atinge mereu chestiunea evreiască din România, știind bine că la Odessa are un teren prielnic pentru această temă, fiind aproape o treime a populației compusă din evrei, foarte influenți aici și dispunând de toată presa“.[2]

MODIFICAREA CONSTITUȚIEI

Câteva zile mai târziu, un tren special părăsea Odessa în direcția Iași. Parlamentarii erau convocați într-o sesiune extraordinară prelungită, pentru a vota în favoarea modificării Constituției. Conservatorul Argetoianu, adversar al acestor reforme, își arată nemulțumirea față de demersul autorităților de la Iași: „În colțul de țară în care strânși cu ușa nu mai reprezentam nici majoritatea poporului, nici voința lui liber exprimată, într-o situație de precaritate în care nu mai știam nici în numele cui, nici pentru cine legiferăm – cu un parlament descompletat, cu un guvern zilnic amenințat în existența lui de mișcările revoluționare, fără

---

1) Gheorghe Gh. Mârzescu, *Fapte și impresii zilnice (1917–1918)*, ed. Ioan Lăcustă, Curtea Veche, București, 2004, p. 48. 2) AMAE, Fond 71/1914, E2, vol. 172, f. 9.

nici o posibilitate de documentare, iată-ne chemați să hotărâm asupra organizării politice și economice a României de mâine, când existența țării de ieri și în tot cazul granițele ei erau încă în joc!“[1] Atmosfera era încinsă atât în rândul conservatorilor, cât și a disidenților liberali: „Cuvântul de ordine al tuturor: sau purificarea atmosferei din guvern, sau răsturnarea lui.“[2] Se anticipa o sesiune parlamentară agitată.

Presiunea era uriașă, iar așteptările imense, după ce regele Ferdinand le promisese soldaților de pe front pământ și drept de vot. În acest ceas unic al istoriei neamului românesc, cum declară premierul Ion I.C. Brătianu în fața deputaților convocați, la 6 mai 1917, la Iași, în sesiune extraordinară prelungită, „jertfele consimțite cu atâta eroism și curățenie sufletească de către țărănimea noastră ne impune să nu așteptăm până la ceasul în care va fi posibilă rezolvarea completă și amănunțită a problemelor care ne sunt puse și să votăm încă de acum aceste două principii fundamentale, ca să rămână câștigate pentru poporul nostru, orice s-ar întâmpla de aici înainte. [...] Atât sufragiul universal, cât și principiul exproprierii sunt cerute nu numai de spiritul vremurilor în care trăim, dar și de necesitățile pe care ni le impune întinderea suveranității noastre dincolo de Carpați“[3]. Dezbaterile au fost aprinse, remarcându-se conservatorii și liberalii disidenți (care au format un Partid al Muncii), prin vehemența opiniilor susținute în plen. În urma unui schimb de replici, se va ajunge chiar la un duel între ministrul de război, Vintilă Brătianu, și un deputat al opoziției.[4] Există voci care se ridică împotriva ritmului, intens și condensat, în care sunt nevoiți să lucreze parlamentarii. Nu este posibil să asistăm la două ședințe pe zi, declară naționalist-demo-

---

[1]) Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 163. [2]) Pascal Toncescu, *op. cit.*, p. 24. [3]) *Dezbaterile Adunării Deputaților*, Sesiunea extraordinară prelungită 1916–1917, nr. 13/27 mai 1917, ședința din 6 mai 1917, p. 70. [4]) Grigore Trancu-Iași, *op. cit.*, p. 42.

cratul A.C. Cuza. „Nu avem mijloace de comunicație, locuind, unii din noi, la distanță de 40 de minute, ca să ne ducem și să venim de două ori ne trebuie 160 de minute; și pe lângă aceasta am fi siliți încă să umblăm noaptea pe străzile neluminate. Nu dispunem de automobile, sunt rechiziționate, nu dispunem de trăsuri, prin urmare ca să circulăm în asemenea condițiuni pentru ca să ne facem datoria ar fi imposibil, dacă nu voim să istovim puterile noastre. Ca să ne putem îndeplini mandatul nostru noaptea, trebuie să circulăm cu bilete de voie semnate de prefectul de poliție [...]. Aici nu este vorba nici de majoritate, nici de minoritate, este vorba de demnitatea parlamentului, și în numele acestei demnități protestez cu toată energia."[1]

La Senat, Argetoianu depune mari eforturi pentru a boicota lucrările în plen, prin necompletarea celor două treimi cerute de Constituție pentru votarea articolelor de modificare a legii fundamentale. În numele unei părți a opoziției, Argetoianu anunță că mulți senatori conservatori nu se împotrivesc celor două mari reforme, pe care, în principiu, le susțin, dar că nu-și doresc ca adoptarea reformelor să capete „caracterul unei diversiuni politice, menită a acoperi incapacitatea și necinstea celor vinovați de dezastrul țării și a-i scăpa astfel de răspundere". Prin urmare, aceștia anunță că „nu putem discuta reformele propuse cu un guvern a cărui firmă reprezintă o politică internă care a dat azi faliment și că nu primim cu nici un preț ca temeliile României viitoare să fie așezate tot de aceia care n-au fost în stare să guverneze România de ieri".[2]

Discuțiile s-au dus cu mare intensitate nu doar în plen, ci și în culisele parlamentului. Mărul discordiei îl reprezintă

---

[1]) *Dezbaterile Adunării Deputaților*, Sesiunea extraordinară prelungită 1916–1917, nr. 34/1 aug. 1917, ședința din 31 mai 1917, pp. 391–392. [2]) *Dezbaterile Senatului*, nr. 13/30 iun. 1917, ședința din 30 mai 1917, p. 147.

modificarea a trei articole din Constituție. Pentru armonizarea punctelor de vedere, în cele două camere se înființează câte o comisie parlamentară. Din cea formată la Senat face parte și Grigore Procopiu.[1] Parlamentarilor li se comunică că votul lor se va rezuma doar la o enunțare de principii și la stabilirea unor puncte principiale. Ceea ce se urmărește este „sporirea proprietății a peste un milion de săteni“ și „chemarea la votul obștesc a aproape două milioane de cetățeni“.[2] Până la urmă, reformele au fost votate, fără surprize, chiar și de cei afectați în mod direct, care au pus interesele statului mai presus de interesele lor personale. Deputatul și ministrul I.G. Duca explică importanța acestui vot „pentru“, inclusiv din partea opoziției: „Nu cred să existe în istorie multe exemple de un așa simț al datoriei la o clasă întreagă, și va rămâne pururea o cinste nepieritoare pentru clasele diriguitoare ale României Mici, pentru acea așa-zisă și atât de hulită oligarhie, care a știut la un moment hotărâtor al dezvoltării noastre sociale și naționale să consimtă de bunăvoie la sacrificiile necesare, pentru a da țării întregite pacea socială și pentru a-i asigura puternice temelii de dezvoltare viitoare.“[3] Nu suntem o generație eroică, declară în plenul Adunării Deputaților conservator-democratul Take Ionescu, dar așa a vrut soarta, ca pe umerii noștri să cadă sarcina cea mai grea din toată istoria neamului nostru. „Generația noastră a făcut o primă faptă mare: a declarat războiul. Astăzi face a doua faptă mare, când, pe cale legală, îndeplinește cea mai largă, cea mai îndrăzneață și, nădăjduiesc, cea mai fecundă dintre revoluțiile pe care le cunosc în istoria revoluțiilor legale. Răsplata noastră, d-lor? Răsplata individuală? Nici una. Istoria va uita numele fiecăruia dintre noi. Dar istoria nu va uita că pe un colț de pământ, strânși de

---

1) I.G. Duca, *op. cit.*, p. 188. 2) *Dezbaterile Senatului*, nr. 16/6 aug. 1917, ședința din 15 iun. 1917, p. 176. 3) I.G. Duca, *op. cit.*, pp. 195–196.

nevoie, amărâţi de chinuri, am avut nu numai bărbăţia de a crede în victorie şi de a spune vom peri, dar nu vom dezarma, dar am avut şi bărbăţia să ne decapităm singuri pentru generaţiile viitoare."[1] Prin votul celor două camere legiuitoare s-a obţinut transformarea împroprietăririi ţăranilor şi a votului universal în principii constituţionale. Detaliile concrete ale aplicării acestor prevederi urmau a fi stabilite, după război, prin legi organice.

DEBANDADA RUSĂ ŞI PREGĂTIREA OFENSIVEI ROMÂNEŞTI

Până atunci, toate speranţele şi îndoielile se îndreptau spre ceea ce avea să se întâmple pe câmpul de luptă. Ambele tabere făceau pregătiri intense, contra cronometru, pentru declanşarea unei ofensive viguroase. Primele semne erau încurajatoare. Trupele române care au defilat, în primăvara lui 1917, prin faţa regelui şi a autorităţilor au impresionat prin ţinuta lor. Nu ne venea să credem, scrie I.G. Duca, că aceasta nu mai este armata „zdrenţăroasă, istovită şi distrusă" de la sfârşitul anului 1916. „Nu ne puteam închipuia că o armată atât de încercată s-a putut reface aşa repede ca din poveşti."[2] Un alt moment, care stârneşte cel puţin la fel de mult entuziasm şi emoţie, este depunerea jurământului, în Piaţa Unirii din Iaşi, de către voluntarii transilvăneni şi bucovineni, foşti soldaţi austro-ungari căzuţi în prizonierat la ruşi. Regina Maria îşi notează în jurnal impresiile acestei zile de joi, 8 iunie 1917: „Dimineaţă emoţionantă. Am asistat

[1]) *Dezbaterile Adunării Deputaţilor*, Sesiunea extraordinară prelungită 1916–1917, nr. 58/13 apr. 1918, şedinţa din 10 iun. 1917, p. 627.
[2]) I.G. Duca, *op. cit.*, pp. 179, 183.

la parada și depunerea jurământului pentru soldații transilvăneni care au fost prizonieri în Rusia (luați de la austrieci) și cărora li s-a dat libertatea de a veni să lupte pentru noi. A fost o ceremonie frumoasă și mișcătoare, care ne-a făcut inimile să bată mai tare și ne-a umplut ochii de lacrimi. Arătau impresionant cu toții – înalți, bine îmbrăcați, plini de entuziasm."[1] Martor la această ceremonie, Take Ionescu îi scrie viitoarei sale soții, aflată la Odessa: „Ce eroi sunt acești oameni, care fiind prizonieri ai rușilor scăpaseră de orice obligații de război și puteau aștepta liniștit sfârșitul carnagiului, și totuși ei au cerut insistent să vină și să lupte aici sub drapelul nostru pentru patria comună! Gândește-te că dacă acești oameni vor fi făcuți prizonieri vor fi spânzurați, nu împușcați. Gândește-te că familiile lor acolo vor fi persecutate sau chiar masacrate. Ce mare lucru e patriotismul! Și ei au o conduită superioară patriotismului nostru. Eu simt că acești oameni merg să dea acolo un sânge nou."[2] Senzație face discursul unuia dintre acești voluntari, Victor Deleu: „Eram datori să venim noi la voi, azi, când voi trăiți, pentru noi, zile atât de negre. Venim cu toată încrederea fiindcă suntem siguri că vom birui! Noi, ardelenii, am rămas de multe ori numai cu credința în Dumnezeu. Azi o mână dumnezeiască ne arată ce trebuie să facem. Noi am pornit din țară străină, dar am pornit cu un singur gând: să mergem acasă. De aceia drumul nostru nu este decât unul singur: înainte! Și mergând înainte vom birui! Vom birui pentru că nu sunt așa de înalți Carpații cât ne sunt inimile de înălțate! Azi am devenit cetățenii României, dar cetățenii unei Românii Mari!"[3]

Revanșa pe câmpul de luptă reprezenta însă o ecuație cu mai multe necunoscute. Pentru aceasta, nu era îndeajuns

---

[1]) Maria, regina României, *Jurnal de război*, vol. II, 1917–1918, ed. Lucian Boia, Humanitas, București, 2015, p. 43. [2]) BAR, Secția manuscrise. Fond Victor Deleu, V, *Voluntarii români transilvaneni bucovineni*, f. 594. [3]) *Ibidem*, f. 621.

spiritul combativ al unei armate reorganizate din temelii. Multe depindeau de situația de pe frontul rus, în prelungirea căruia venea și cel românesc. Este un front național pe care românii se află în inferioritate. La sfârșitul perioadei de reorganizare, efectivele forțelor armate române însumau 700 000 de oameni, dintre care 460 000 fac parte din armata de operații.[1] Trupele rusești din Moldova erau de două ori mai numeroase. La 1 martie 1917, pe frontul românesc se aflau peste 1,5 milioane de militari ruși (inclusiv personalul auxiliar).[2] Este explicabilă, în aceste condiții, temerea autorităților române: vor fi dispusi soldații ruși să lupte până la capăt? Pacifismul, tot mai prezent în rândul trupelor ruse, este consecința celebrului Ordin nr. 1, document votat în primele zile ale Revoluției din februarie 1917. Înființarea unor comitete ale soldaților, învestite cu aceeași autoritate ca a ofițerilor, a dus la dispariția oricărei discipline în rândul armatei ruse. S-a ajuns până într-acolo încât soldații să supună la vot dacă să execute sau nu ordinele ofițerilor.[3] În mentalitatea soldatului-țăran rus de pe front prinde rădăcini ideea de a pune capăt războiului cât mai repede, pentru a se întoarce acasă și a împărți pământul de la moșieri. Pe frontul românesc, în preajma reluării operațiunilor militare, soldații ruși sunt preocupați mai mult de agitata viață politică din Rusia decât de șansele de reușită ale unei ofensive. Cu o astfel de armată, constata un înalt ofițer român, nu se putea dobândi absolut nimic.[4] Dovadă este eșecul ofensivei lansate

---

[1]) Comisia Română de Istorie Militară, *România în anii Primului Război Mondial*, vol. II, Editura Militară, București, 1987, p. 108. [2]) E.N. Istrati, *Demokraticeskoie dvijenie za mir na rumînskom fronte v 1917 godu*, Izdatelstvo Știința, Chișinău, 1973, p. 5. [3]) Orlando Figes, *Revoluția rusă: 1891–1924: Tragedia unui popor*, Polirom, Iași, 2016, pp. 316, 355. [4]) Generalul G.A. Dabija, *Armata română în războiul mondial (1916–1918)*, vol. IV, București, 1936, p. 59.

pe frontul din Galiția, în iunie 1917, ultima mare operațiune de amploare lansată de armata rusă în timpul Primului Război Mondial. Un eșec cu atât mai dureros cu cât această ofensivă urmărea tocmai revigorarea moralului de pe front, arătând lumii că Rusia încă poate să lupte.[1] Consecințele politice sunt imediate: o lovitură de stat eșuată și un nou prim-ministru în fruntea guvernului provizoriu de la Petrograd.

În iunie–iulie 1917, criza politică se manifesta nu doar la Petrograd, ci și la Iași. La câteva zile după adoptarea modificărilor constituționale, conservator-democrații denunță colaborarea cu liberalii. Timp de trei săptămâni, activitatea guvernului de la Iași este paralizată, „sub ochii inamicului, sub amenințarea revoluției ruse, în plin război".[2] S-ar putea scrie o comedie admirabilă despre acest subiect, notează deputatul Pascal Toncescu, „dacă această criză de guvern nu s-ar fi petrecut în ajunul ofensivei noastre și a bătăliilor de la Mărășești".[3] În timp ce se caută o nouă formulă guvernamentală, la manifestațiile ținute de ostașii ruși prin târgurile Moldovei se scandează nu doar în favoarea păcii, ci chiar și împotriva regelui Ferdinand. „Înfierbântați de revoluția lor, rușii au lăsat grijile frontului contra germanilor și austro-ungarilor și vor să facă revoluție și aici."[4] În aceste condiții, criza politică se va tranșa, în cele din urmă, prin cedarea lui Take Ionescu în fața intransigentului Ion I.C. Brătianu. Prin urmare, cu prețul unor schimbări ministeriale, colaborarea dintre liberali și conservator-democrați va merge mai departe. Noua structură guvernamentală nu

---

[1]) Sean McMeekin, *The Russian Revolution: A New History*, Profile Books, London, 2017, p. 161. [2]) Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 219. [3]) Pascal Toncescu, *op. cit.*, p. 40. [4]) G.T. Kirileanu, *Martor la istoria României (1872–1960): Jurnal și epistolar*, vol. II, ed. Constantin Bostan, Rao, București, 2013, pp. 297–298.

a mai avut prilejul de a se înfățișa în fața parlamentului, lucrările acestuia fiind amânate sine die din cauza numărului insuficient al deputaților și senatorilor rămași la Iași. Oricum, n-ar fi avut vreo mare importanță, după cum constată deputatul Theodor Emandi: „Caracteristica parlamentului din 1914–1918, cu drept cuvânt considerat ca cel mai de jos din parlamentele române, era că toți parlamentarii, fără mici excepțiuni, criticau acțiunea guvernului în afară de parlament, promiteau să-și facă datoria și să-și exercite cu toată severitatea controlul lor constituțional, dar odată prezenți la ședințele corpurilor legiuitoare sfârșeau prin a vota tot ce li prezenta."[1]

SCENARIUL EVACUĂRII GENERALE ÎN RUSIA

Sfârșitul crizei politice de la Iași este grăbit de evenimentele care se petreceau pe frontul din Galiția. Retragerea precipitată a rușilor și recucerirea Bucovinei de către trupele austro-ungare pun armata română în fața primejdiei de a fi prinsă între două fronturi. La noi – notează Eugeniu Arthur Buhman, funcționar al Curții Regale – situația este considerată a fi disperată: „Nu mai văd decât figuri îngrijorate."[2] Guvernul de la Iași dezbate iarăși scenariul din decembrie 1916: evacuarea peste Prut. După retragerea dezorganizată de la sfârșitul anului anterior, de data aceasta se dorește o pregătire din timp a evacuărilor, în eventualitatea că nemții vor rupe frontul. Nu există decât un singur punct de cale

[1]) Th. Emandi, *Ce-am suferit la Odesa: 24 decembrie 1917–11 martie 1918*, Biblioteca Națională a României, Colecții Speciale, Arhiva Istorică, Fond Saint Georges, P XVIII/6, f. 19. [2]) Eugeniu Arthur Buhman, *Patru decenii în serviciul Casei Regale a României: Memorii, 1898–1940*, ed. Cristian Scarlat, Sigma, București, 2006, p. 191.

ferată pe unde s-ar fi putut face evacuarea, ceea ce îngreuna foarte mult lucrurile. Autoritățile ruse vor să cunoască, și cât se poate de repede, proporțiile acestei evacuări. Se cer a fi completate formulare care să conțină informații detaliate nu doar despre numărul persoanelor și al mijloacelor de transport (cai, trăsuri, camioane, automobile), ci și al liniilor de producție care trebuie evacuate peste Prut.[1]

Necesitatea unei evacuări militare făcea imposibilă evacuarea populației civile și a tuturor funcționarilor. Cabinetul Brătianu discută despre măsurile care ar putea ușura situația celor care riscau să ajungă sub ocupația inamicului. Se vorbește despre plata în avans a salariilor și pensiilor, precum și despre împărțirea recoltelor. Prima grijă o reprezintă evacuarea din timp a instituțiilor ce puteau simboliza ființa statului român. În această categorie intră parlamentul, ministerele și băncile, instituții care puteau reveni la Iași atunci când situația de pe front o va permite. În cazul unei retrageri precipitate, notează ministrul domeniilor, Gheorghe Gh. Mârzescu, este mai ușor să evacuezi 14 miniștri și un rege decât „400 de inși, cât formează azi deputații și senatorii cu familiile lor".[2] Era de evitat ca parlamentarii să ajungă sub ocupația dușmanului, pentru a nu le da acestora posibilitatea legiferării noii situații, printr-un eventual vot obținut „sub siluire".[3] Unii parlamentari vor cere cu extremă insistență guvernului convocarea tuturor deputaților și senatorilor din Iași pentru a discuta „oportunitatea plecării, modalitatea ei și pentru a ni se da seamă de măsurile luate în interesul populației care rămâne".[4] A trebuit să exercităm o adevărată presiune asupra parlamentarilor, recunoaște ministrul I.G. Duca, pentru a-i convinge să plece la Herson.[5]

[1]) AMAE, Fond 71/1914, E2, vol. 83, ff. 95–96. [2]) Gheorghe Gh. Mârzescu, *op. cit.*, pp. 65–66. [3]) Th. Emandi, *op. cit.*, f. 2. [4]) Grigore Trancu-Iași, *op. cit.*, p. 45 [5]) I.G. Duca, *op. cit.*, p. 210.

În acest scop, mai scrie Buhman, „ni se făcuseră și pașapoartele cu fotografii, vizate de autoritățile ruse".[1]

Toată lumea aștepta ordinul de plecare. La Herson se solicita prezența, la începutul lunii august, a unor reprezentanți ai ministerelor și instituțiilor guvernamentale care urmau a fi evacuate aici, pentru a soluționa, împreună cu autoritățile ruse, chestiunea spațiilor necesare funcționării acestora.[2] Trebuia aflat dacă puteau fi găsite locuințe suficiente și confortabile în acest oraș, pentru evacuarea autorităților și a familiilor funcționarilor.[3] În cazul acestor clădiri urma a fi aplicat, conform convenției încheiate cu partea rusă, principiul exteritorialității, respectiv al asumării suveranității românești.[4]

Situația la fața locului nu este deloc încurajatoare, chiar dacă celor aflați în trecere Hersonul le amintește, ca așezare, de Iași, „cu casele lui albe și nenumărate turnuri de biserici". Fără să fie un oraș cu pretenții, scrie soția deputatului Th. Emandi, „e destul de frumușel și mai ales de o curățenie ce ar face geloase multe din centrele noastre mari".[5] Această impresie nu este împărtășită de toți românii care ajung aici. Reprezentantul Ministerului Afacerilor Străine, consulul Victor Mărgăritescu, se plânge de scumpetea traiului la Herson, care în nici un caz nu este mai ieftin decât la Odessa sau Iași. Câteva sute de funcționari români aflați într-un sat de lângă Herson formau o adevărată „armată de cerșetori", după ce-și cheltuiseră salariile plătite la plecarea din țară. Concluzia consulului român: cine nu are bani nu are ce căuta în Rusia! Mai e apoi și atmosfera ostilă din partea localnicilor, mulți dintre ei evrei, față de românii sosiți în acest oraș: „O parte foarte grea a vieții noastre aici este

[1]) Eugeniu Arthur Buhman, *op. cit.*, p. 196. [2]) AMAE, Fond 71/1914, E2, vol. 83, f. 139. [3]) George Georgescu, *op. cit.*, pp. 42–43. [4]) Gheorghe Gh. Mârzescu, *op. cit.*, p. 119. [5]) Elena Th. Emandi, *op. cit.*, p. 117.

dușmănia populației față de români – cel puțin eu [...] merg pe stradă cu ochii în jos, nemaiîndrăznind să privesc în față pe trecători de teamă să nu văd surâsul și privirea batjocoritoare cu care se uită la noi. Vina este cred și a guvernului nostru, care a fost informat de toate acestea și nu a luat măsuri să ne creeze o atmosferă mai puțin ostilă." Avertismentul pe care Mărgăritescu îl transmite unui coleg din minister este tranșant: „Te rog, spune celor care vor să audă și să înțeleagă că este foarte posibil ca într-o zi să ne măcelărească rușii pe toți."[1]

O situație asemănătoare este semnalată și de consulul general al României la Odessa, Sebastian Grecianu. Acesta menționează numeroase articole apărute în presa rusă despre „pretinsele persecuții" ale evreilor din România, publicate de evrei ruși, care „au ajuns o adevărată putere aici".[2] Rapoartele celor doi consuli pe această temă surprind o chestiune extrem de sensibilă în acea perioadă. Antisemitismul unora dintre oamenii politici români este alimentat de apetența unora dintre evreii români pentru ideile socialiste. După trădarea colonelului Alexandru D. Sturdza[3], fiul fostului prim-ministru liberal Dimitrie A. Sturdza, mulți văd trădători pretutindeni. Orice evreu era bănuit, scrie Constantin Argetoianu, iar, dacă acesta era și socialist, atunci bănuiala se transforma în certitudine: „Sub pretext de spionaj, de trădare sau de bolșevism, o sumă de oameni au fost într-adevăr împușcați în prima jumătate a anului 1917 cu o samavolnicie și cu o lipsă de forme legale înspăimântătoare."[4] Incidente precum asasinarea militantului socialist Max Wesler, în mai 1917, sub pretextul încercării de fugă

[1]) AMAE, Fond 71/1914, E2, vol. 83, ff. 157–160. [2]) AMAE, Fond 71/1914, E2, vol. 172, f. 13. [3]) Pentru detalii, vezi Petru Otu, Maria Georgescu, *Radiografia unei trădări: Cazul colonelului Alexandru D. Sturdza*, Editura Militară, București, 2011. [4]) Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 249.

de sub escortă, nu au făcut decât să alimenteze în presa rusă imaginea antisemitismului autorităților române. Această situație i-a provocat cabinetului de la Iași multe neplăceri. Din acest considerent, Ion I.C. Brătianu le va reproșa ulterior liderilor comunității evreiești că nu au stăruit mai mult pe lângă coreligionarii lor pentru a nu se asocia ideologic cu rușii bolșevici.[1]

PRIBEGIA ÎN RUSIA

În după-amiaza zilei de 3 august 1917, cu o întârziere de câteva ore, un tren special cu parlamentari și familiile lor părăsește gara din Iași cu direcția Odessa. Este haos, în condițiile în care nu se respectă locurile repartizate. Este o scenă plină de tristețe, constată unul dintre membrii cabinetului, revoltat că mulți parlamentari s-au comportat aproape ca niște „brute".[2] Odată cu trecerea Prutului, sentimentele sunt apăsătoare. „Fie ca această despărțire să fie de cât mai scurtă durată", își notează în jurnal deputatul Trancu-Iași. Este consemnată și oprirea, timp de mai multe ore, în gara din Pârliți, un nume cum nu se poate mai potrivit „cu starea noastră sufletească"[3]. Această povară este împărtășită și de colegul său de călătorie Theodor Emandi: „Mi se părea că trec în altă viață, putința reîntoarcerei era așa de puțin probabilă pe atunci, durata războiului așa de lungă, viețile noastre așa de puțin sigure, ocupația dușmană așa de sigură și după dânsa ruina completă, încât apărea ca o siguranță completă o schimbare totală a vieții de până acum."[4]

---

[1]) Wilhelm Filderman, *Memorii & jurnale*, vol. I: *1900–1940*, ediție îngrijită de Jean Ancel, Hasefer, Editura Institutului pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel", București, 2016, p. 187. [2]) Gheorghe Gh. Mârzescu, *op. cit.*, p. 76. [3]) Grigore Trancu-Iași, *op. cit.*, pp. 48–49. [4]) Th. Emandi, *op. cit.*, f. 7.

Unii dintre acești parlamentari, sub pretextul că la Odessa nu găsesc tot confortul dorit, iar Hersonul este prea departe și nesigur, își vor continua călătoria prin Rusia, spre țări din Occident. Decizia lor este motivată și de incertitudinea care domnește în societate, în pofida rezistenței aprige din vara lui 1917, pe care soldații români au arătat-o la Mărăști, Mărășești și Oituz. „Alături de steagurile noastre tricolore sfâșiate de gloanțe, dar acoperite de glorie, fâlfâiau tot mai sfidătoare steagurile roșii ale unei revoluții epocale, care nu înțelegea să se încurce în mersul ei triumfător cu războaie pe care nu le declarase, cu tratate pe care nu le iscălise, cu alianțe care nu o interesau și cu idealuri pe care nu le împărtășea."[1]

Cei care vor simți cel mai bine pe pielea lor această realitate sunt miile de români refugiați în orașele rusești de la Marea Neagră. Cea mai mare colonie era la Odessa, oraș unde funcționa un liceu român și unde apar regulat câteva publicații românești. În acest port erau evacuate nu doar „toate vasele noastre de pasageri", ci și multe alte „vase comerciale, remorchere, șlepuri cu personalul lor". Inclusiv Șantierul naval de la Galați, împreună cu câteva sute de muncitori, fusese mutat la Odessa.[2] Ajuns aici în septembrie 1917, poetul Mihail Cruceanu observă că orașul era plin de români: „Am întâlnit mulți refugiați români, unii fugiți, alții plecați din țară, negustori, afaceriști, intelectuali, rătăcind fără rost, goniți de mizeriile războiului și care, în mare parte, se întâlneau la cele două cafenele însemnate din centrul orașului."[3] Printre cei care circulau în uniforme românești pe străzile din acest oraș-port se aflau și numeroși dezertori.[4]

---

[1]) I.G. Duca, *op. cit.*, pp. 212, 220. [2]) George Georgescu, *op. cit.*, pp. 38–39. [3]) SANIC, fond Institutul de Studii Istorice și Social-Politice, *Amintiri și memorii privind mișcarea muncitorească revoluționară și democratică din România*, dosar 140, f. 3. [4]) George Georgescu, *op. cit.*, p. 40.

Pentru mulți dintre ei, Odessa este un fel de El Dorado, unde „toți care erau în conflict cu armata și nu le plăcea războiul se îndreptau cu mijloace mai mult sau mai puțin permise".[1] La Odessa ia ființă nu doar un club al parlamentarilor români – mulți dintre ei frustrați de faptul că nu erau „întrebuințați absolut în nici o muncă, când noi fusesem din cei ce au cerut războiul"[2] –, ci și un Comitet de Acțiune Social-Democrat Român, tot mai vizibil prin acțiunile sale. Se impune înființarea unei gazete oficiale, finanțată de guvernul de la Iași, prin care să fie publicate multe dezmințiri în limba română și rusă, ca o măsură de a contrabalansa „tot felul de calomnii și minciuni odioase" lansate în presa din Odessa împotriva autorităților române.[3] Deputatul Pascal Toncescu constată prezența unor „sindicaliști internaționali – aceștia români – care țin isonul internaționaliștilor ruși" și care insultă „ființa însăși a statului nostru".[4] Intrat în contact cu unii dintre aceștia, Trancu-Iași primește asigurări că „lumea de aici este împotriva oligarhiei românești, nu împotriva țării".[5]

In această atmosferă, lumea așteaptă convocarea noii sesiuni a parlamentului. Parlamentarii aflați la Odessa votează mai multe decizii, care „sub forma de rugăminte se transmit regelui, guvernului și președinților corpurilor legiuitoare pentru a nu se împiedica funcționarea normală a parlamentului la data fixată de Constituție", respectiv 15 noiembrie.[6] O astfel de moțiune îi este remisă lui Take Ionescu, viceprim-ministru, care era la sfârșitul lunii septembrie la Odessa, unde se afla viitoarea sa soție. Tonul parlamentarilor

---

1) SANIC, fond Institutul de Studii Istorice și Social-Politice, *Amintiri și memorii privind mișcarea muncitorească revoluționară și democratică din România*, dosar 127, f. 94. 2) Th. Emandi, *op. cit.*, f. 14. 3) George Georgescu, *op. cit.*, pp. 41–42. 4) Pascal Toncescu, *op. cit.*, p. 57. 5) Grigore Trancu-Iași, *op. cit.*, p. 53. 6) Pascal Toncescu, *op. cit.*, p. 63.

este tranșant: „Membrii parlamentului nu au înțeles părăsind Iașul să se răspândească răzleți în lumea întreagă spre a-și asigura numai viața și un trai mai bun, ci au urmat în hotărârea lor sfatul autorităților competente pentru a garanta prin evacuarea camerei și Senatului funcționarea și mai departe, în orice eventualitate, a vieții noastre constituționale." Prin urmare, aceștia protestau împotriva sfaturilor și a incitării „la plecarea peste mări prin înlesnirea mijloacelor de călătorie și de trai", existând bănuiala că această acțiune pare a fi pusă la cale de guvern „în scop de a împiedica deschiderea sesiunii legale a parlamentului din toamna aceasta".[1] De altfel, pentru bugetul unei țări istovite de război, costurile întreținerii parlamentarilor refugiați nu sunt deloc modice.

De la parlamentarii aflați în Rusia curg telegrame după telegrame. Locul de întrunire al parlamentarilor, îi transmit aceștia președintelui Adunării Deputaților, este „în mijlocul celor pe care îi reprezintă, lângă rege și guvern". Deputații și senatorii aflați la Odessa și Herson sunt fermi: parlamentul trebuie convocat la data prevăzută de Constituție, 15 noiembrie, „spre a îndeplini, de va vroi Dumnezeu, pe sfântul pământ al colțului de țară ce ne păstrează falnica și viteaza noastră oștire, cea mai sfântă dintre îndatoririle reprezentanților unei națiuni, solidaritatea în suferință, spre binele celor care ne-au hărăzit încrederea lor, oricare ar fi sacrificiile ce ni s-ar impune".[2] Este, înainte de toate, o chestiune de amor propriu și de apărare a prerogativelor unei instituții. Parlamentarii ajunși la Iași fac, la rândul lor, demersuri pentru deschiderea sesiunii parlamentare la termenul constituțional. Situația în țară este grea, îi declară

---

[1]) Constantin Argetoianu, *op. cit.*, pp. 253–254. [2]) SANIC, fond parlament, dosar 1805bis, vol. I, f. 53.

deputatul Grigore Trancu-Iași regelui Ferdinand, iar parlamentarii trebuie să știe „care este realitatea lucrului“.[1]

Din considerente de politică externă, deschiderea sesiunii ordinare este prorogată până la 15 decembrie 1917. Această decizie putea alimenta bănuiala că „în politica externă ar fi dezacord între parlament și guvern“. În același timp, Brătianu este învinuit că își dorește o guvernare „fără control și a bunului plac“.[2] Fierberea în rândul parlamentarilor e generală, mulți fiind convinși „că prorogarea până la 15 decembrie era primul pas pentru o prorogare ulterioară și definitivă pe baza descompletării Adunărilor“[3]. Parte dintre deputații și senatorii aflați la Iași au fost chemați de către guvernanți la o serie de consfătuiri pentru a discuta situația politică a țării. Situația era fără precedent, în joc fiind însăși statalitatea românească, fapt care cerea „zguduitoare hotărâri“.[4]

Sesiunea ordinară va fi deschisă pe 15 decembrie, în sala Teatrului Național din Iași, printr-un mesaj al regelui în care se vorbește despre jertfele dureroase „ce ne mai așteaptă până să ajungem la realizarea aspirațiunilor noastre legitime“.[5] Este un mesaj rămas fără un răspuns din partea deputaților și senatorilor, întrucât ședințele celor două camere nu s-au mai putut ține până în martie 1918, din cauza numărului insuficient de parlamentari. Pentru a ajunge la Iași, cei aflați la Odessa și Herson cer intervenția autorităților române pe lângă cele ruse pentru a putea călători în siguranță, într-o perioadă extrem de agitată. Aceștia anunță, la sfârșitul lui decembrie 1917, că vor da guvernului tot

---

[1]) Grigore Trancu-Iași, *op. cit.*, p. 70. [2]) Pascal Toncescu, *op. cit.*, pp. 67, 72. [3]) Constantin Argetoianu, *op. cit.*, pp. 266–267. [4]) I.G. Duca, *Amintiri politice*, vol. III, Jon Dumitru Verlag, München, 1981, p. 28. [5]) *Dezbaterile Senatului*, Sesiunea ordinară 1917–1918, nr. 1/ 12 mai 1918, ședința din 15 dec. 1917, p. 1.

sprijinul pentru „înzestrarea țării cu așezemintele reclamate de solemnitatea momentului prin care trece scumpa noastră Românie".[1] Este un demers fără urmări, deoarece, așa cum constată senatorul Constantin Argetoianu, „parlamentul războiului își încheiase inutila sa existență".[2]

LOVITURA BOLȘEVICILOR

Soarta parlamentului este pecetluită în momentul în care bolșevicii preiau puterea la Petrograd printr-o lovitură de stat și propun Puterilor Centrale încheierea imediată a unui armistițiu, în vederea negocierii unei păci separate. Aceasta schimbă cu totul situația în care se găsea România. Atunci când am intrat în război, declară regele Ferdinand, „știam că va fi greu, prevedeam chiar că se poate să fim învinși, numai nu mi-a putut trece prin minte un act de trădare, fără precedent în istorie, și că va trebui să ne gândim ca să ieșim cu onoare, fără a sinucide țara".[3]

Cât timp din partea rușilor au venit doar manifeste și proclamații, „ne-am mai ținut cum ne-am ținut".[4] După ce bolșevicii obțin, la sfârșitul lunii noiembrie, un armistițiu separat, de o lună, pe frontul de est, guvernul de la Iași trebuie să gestioneze o situație extrem de ingrată. România va fi silită, într-un final, să accepte o pace separată, scrie generalul Berthelot, șeful Misiunii Militare Franceze, deoarece „forțele ei sunt insuficiente pentru a rezista singure împotriva diviziilor germane și austriece care se află pe frontul estic. Pe de altă parte, România depinde de Rusia de sud în privința aprovizionării, și prima grijă a rușilor va fi să sto-

---

[1]) SANIC, fond parlament, dosar 1805bis, vol. I, ff. 58–61. [2]) Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 275. [3]) Gheorghe Gh. Mârzescu, *op. cit.*, p. 146. [4]) Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 276.

peze trimiterea de alimente"[1]. Mai cunoaște cineva vreo țară care să se fi găsit cândva în situația noastră de azi? se întreba atunci șeful Biroului Operații de pe lângă Marele Cartier General. Lt.-colonelul Ion Antonescu își duce raționamentul mai departe: nimeni nu a mai trăit, măcar o clipă, „grijile, durerile, decepțiile și umilințele pe care poporul român le trăiește din ziua intrării sale în război și mai cu seamă din ziua revoluției rusești".[2] Nu germanii reprezintă pericolul cel mai mare, ci trupele rusești, care riscă să devină cel mai de temut inamic, deși, oficial, au încă statut de aliați. O ședință a cabinetului, la care participă și suveranul, adoptă o hotărâre concisă: „Armata rusă a propus armistițiu vrăjmașului. Armata română făcând parte din același front, am hotărât să participăm la această propunere."[3]

Situația scapă de sub control imediat după semnarea armistițiului de la Focșani (26 noiembrie), care are pentru autoritățile de la Iași numai un caracter militar, nu și politic. Altfel spus, nici vorbă de capitulare. Trupele rusești, bolșevizate, intră într-un rapid proces de descompunere, nerecunoscând nici o autoritate și jefuind totul în timpul retragerii. Refugiat la Iași, fostului ministru plenipotențiar Mosolov îi este dat să vadă „o patrulă românească în fața casei comandantului trupelor rusești, semn evident al completei lor demoralizări. Or acest trist tablou prevestea evenimente cu mult mai grave, care aveau să urmeze".[4] De fapt, „ne aflam în fața unei adevărate revoluții bolșevice pe teritoriul nostru", își aduce aminte ministrul I.G. Duca despre acele zile ale lui decembrie 1917. „Dacă noi nu reacționam, ne amenințau

[1]) Generalul Henri Berthelot, *op. cit.*, pp. 264–265. [2]) Valeriu Florin Dobrinescu, Horia Dumitrescu, *Ion Antonescu și războiul de reîntregire a neamului*, Editura Vrantop, Focșani, 1997, pp. 161–162. [3]) Vasile Popa, Ion Cerăceanu, Vasilica Manea, *Misiunea generalului Coandă la Kiev (1917–1918)*, Editura Militară, București, 2012, p. 75. [4]) A.A. Mosolov, *op. cit.*, p. 151.

cele mai mari primejdii, căci din ceas în ceas situația devenea mai gravă."[1] Folosirea armatei române împotriva rușilor bolșevizați risca să provoace distrugerea a ceea ce mai rămăsese din România.[2] Pe de altă parte, existau și presiunile aliaților, din partea Franței mai ales, pentru prelungirea oricărei forme de rezistență în Răsărit, pentru a împiedica concentrarea de trupe germane pe frontul apusean.[3] Într-o ședință de guvern, Ion I.C. Brătianu le prezintă colegilor săi singurele opțiuni la îndemână: sau intrăm în luptă cu bolșevicii, pentru a asigura liniștea în țară, sau „lăsăm ca valul bolșevic să ne acopere, să rupem cu Aliații și să întindem mâna Germaniei".[4]

Presiunea este maximă: un grup de bolșevici încerca, în acele momente, să-l aresteze pe comandantul trupelor ruse de pe frontul românesc. Brătianu cere o soluție rapidă, deoarece în câteva ore exista riscul ca bolșevicii „să fie stăpâni pe Iași, pe rege și pe guvern".[5] Miniștrii nu mai ezită. Cu toate că un conflict cu bolșevicii risca să ducă la pierderea tezaurului aflat la Moscova, la represalii împotriva românilor de la Odessa și Herson, precum și la întreruperea aprovizionărilor din Rusia, este adoptată această soluție, „pentru că ea scăpa forma de guvernământ a țării, Dinastia și onoarea obligațiunilor noastre față de Aliați și speranța slabă, dar în definitiv speranța, unei mențineri a frontului nostru, a frontului rus din țară, ceea ce împiedică retragerea devastatoare a trupelor ruse în debandadă"[6]. În consecință, guvernul român decide să ia măsuri energice împotriva actelor de dezordine și jaf, considerând că acestea sunt comise nu de „către ruși, ci de bandiți, împotriva cărora se va folosi

---

1) I.G. Duca, *op. cit.*, p. 30. 2) Contele de Saint-Aulaire, *op. cit.*, p. 207. 3) General Radu D. Rosetti, *Mărturisiri (1914–1919)*, ed. Maria Georgescu, Modelism, București, 1997, p. 227. 4) Gheorghe Gh. Mârzescu, *op. cit.*, p. 173. 5) I.G. Duca, *op. cit.*, p. 36. 6) Gheorghe Gh. Mârzescu, *op. cit.*, p. 173.

forța armată și care vor fi imediat aduși în fața Curții Marțiale, pentru a fi judecați și condamnați în 24 de ore".[1] Prin urmare, trupele române au trecut la dezarmarea celor care părăseau frontul, fiind înregistrate și ciocniri cu rușii. În acest fel, se pune capăt devastărilor care au îngrozit societatea românească. Se aștepta reacția guvernului bolșevic de la Petrograd; aceasta va sosi cu rapiditate.

CONFLICT DESCHIS CU BOLȘEVICII

Guvernul de la Iași primește un ultimatum prin care este avertizat că regimul instaurat la Petrograd nu tolerează nici un fel de represiune îndreptată nu doar împotriva rușilor, ci și a socialiștilor români. Se merge până într-acolo încât, în ultima zi a anului, personalul Legației române de la Petrograd este reținut și încarcerat, ceea ce declanșează un uriaș scandal diplomatic. Se solicită atât eliberarea soldaților ruși arestați de către autoritățile române, cât și pedepsirea celor vinovați de aceste „arestări ilegale". Guvernul român este somat să dea un răspuns în 24 de ore, lipsa acestuia fiind considerată „un act de ostilitate", care va genera măsuri militare. Drept urmare, diplomații români vor fi expulzați din Rusia. Relațiile diplomatice dintre cele două guverne sunt întrerupte, iar tezaurul trimis la Moscova este sechestrat, fiind declarat „intangibil pentru oligarhia română". În scenă intră liderul socialiștilor români, dr. Cristian Racovski, care solicită sprijinul regimului bolșevic pentru „dezrobirea" proletariatului din România. La rândul său, cabinetul de la Iași își anunță aliații că îi este imposibil să evite un conflict deschis cu bolșevicii, care urmăresc „să instaureze revoluția la noi" și să distrugă „toată rezistența armatei

---

1) Generalul Henri Berthelot, *op. cit.*, p. 284.

române împotriva germanilor".[1] Mâna dreaptă a lui Racovski, avocatul Mihail Gheorghiu-Bujor, le cere autorităților bolșevice, în numele socialiștilor români refugiați la Odessa, să-și extindă influența „binefăcătoare" și asupra României: „Numai dvs., dragi tovarăși, care înțelegeți nevoile noastre, aveți posibilitatea de a ne ajuta." Bujor invocă rolul pe care îl poate juca prezența soldaților ruși pe frontul românesc: „Pregătind conștiințele soldaților ruși, aceștia pot fi transformați în participanți puternici la acțiunea noastră. În România revoluția este necesară nu numai pentru eliberarea nefericitului popor român, ci și pentru distrugerea forței oligarhiei, care este rușinea Europei și inamicul revoluției ruse."[2]

Dezordinea se extinde și în Basarabia, zonă care servea ca bază de aprovizionare pentru trupele de pe frontul românesc. In scurt timp, teritoriul de la răsărit de Prut devine o zonă nesigură, expusă bandelor de soldați înarmați. Mai mulți ofițeri și deputați care călătoreau dinspre Odessa spre Iași cad victime unor astfel de atacuri, fiind deposedați de bunurile lor. Ia naștere ideea trimiterii unor trupe române în Basarabia pentru siguranța legăturii ferate care leagă Odessa de Iași, vitală pentru aprovizionarea armatei și a populației. In plus, trebuia evitată jefuirea depozitelor cu provizii pentru trupele române.[3] In luarea unei astfel de decizii, Brătianu trebuie să țină cont și de ceea ce se întâmpla lângă granițele țării. La Chișinău, în a doua jumătate a lui 1917, luase naștere o mișcare în favoarea unei autonomii în cadrul Rusiei. Este ales un Sfat al Țării, cu rol de parlament.[4] La

---

[1]) AMAE, fond 71/URSS, vol. 133, ff. 169, 266–267, 271–274. [2]) Florian Tănăsescu (coord.), *Ideologie și structuri comuniste în România: 1917–1918*, Institutul Național pentru Studiul Naționalismului, București, 1995, p. 296. [3]) Valeriu Florin Dobrinescu, Horia Dumitrescu, *op. cit.*, p. 176. [4]) Despre istoricul și rolul acestei instituții, vezi Iurie Colesnic, *Sfatul Țării*, Editura Museum, Chișinău, 1998.

începutul lunii decembrie, acesta proclamă Basarabia drept republică democratică, în cadrul Republicii Federative Democratice Ruse. Decizia de a nu recunoaște autoritatea celor care au preluat puterea la Petrograd, printr-o lovitură de stat, generează un conflict cu structurile bolșevice, care începuseră să fie tot mai prezente în Basarabia. În lipsa unei armate naționale, Sfatul Țării cere intervenția trupelor române. Acesta este motivul legal invocat de autoritățile de la Iași în momentul în care decid să trimită trupe peste Prut, într-o zonă care, legal, este la acea dată parte din teritoriul rusesc. Motivată de necesități militare, intervenția armatei în Basarabia este și consecința speranțelor renăscute de unire a acestei provincii cu România. În plus, prezența militară românească în Basarabia putea căpăta un rol important în timpul apropiatelor negocieri de pace.[1] După ciocniri cu bolșevicii, trupele române își extind prezența pe teritoriul Republicii Democratice Moldovenești, care, la 24 ianuarie 1918, își proclamă independența. Două luni mai târziu, pe 27 martie, Sfatul Țării votează, cu o largă majoritate, actul unirii Basarabiei cu România.[2]

Kievul joacă un rol la fel de important în politica guvernului român din primele zile ale lui 1918. O Ucraină independentă apăruse în vara trecută. Guvernul acesteia va intra, în scurt timp, într-o dispută directă cu regimul bolșevic de la Petrograd. Este proclamată și o Republică Populară Ucraineană a Sovietelor, care dă pretextul trupelor bolșevice de a avansa spre Kiev. Lipsit de o armată, singura soluție a regimului constituțional ucrainean o reprezintă cererea de ajutor adresată Puterilor Centrale. În schimbul grânelor oferite de Ucraina, vitale pentru economia unor țări istovite

---

[1]) Glenn E. Torrey, *România în Primul Război Mondial*, Meteor Publishing, București, 2014, p. 291. [2]) Vezi Ion Calafeteanu, Viorica Moisiuc, *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România: 1917–1918. Documente*, Editura Hyperion, Chișinău, 1995.

de anii de război, Germania și Austro-Ungaria oferă sprijin militar. Ucraina devine nu doar un stat-marionetă în mâinile acestora, ci și un instrument de a-i forța pe bolșevici să încheie o pace cât mai rapidă. Aproape o jumătate de milion de soldați germani și austro-ungari vor rămâne pe teritoriul Ucrainei, până la sfârșitul anului 1918.[1]

BOLȘEVICUL RACOVSKI ȘI COLONELUL BOYLE: DOI AVENTURIERI ÎN ANTITEZĂ

Tăvălugul acestor schimbări îi va surprinde și pe românii aflați la Odessa și Herson. Se dau lupte crunte între naționaliștii ucraineni și bolșevici. La începutul lui ianuarie 1918, la Odessa sosește, de la Petrograd, Cristian Racovski, în noua sa calitate de „comisar-organizator al afacerilor ruso-române în Rusia de Sud". Rolul său este de a organiza lupta împotriva „contrarevoluției românești". Cei de la Petrograd ar fi preferat rezolvarea diferendului cu România pe cale pașnică, motiv pentru care au apelat la serviciile lui Racovski.[2] Pe străzile din Odessa încep să fie văzute, în fiecare seară, patrule mixte, ruso-române, care fac percheziții în tot orașul, inclusiv în cele două hoteluri unde locuiau parlamentarii români.[3] Un oficial român surprinde, în raportul său, impactul sosirii lui Racovski la Odessa: „Sub cuvântul că duce război oligarhiei române, organizează în trupe revoluționare

---

[1]) Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*, Penguin Books, London, 2016, pp. 207–211. [2]) Pentru detalii, vezi Georgi Cerniavskii, Mihail Stancev, Maria Tortika (Lobanova), *Jiznennii put Hristiana Rakovskogo. Evropeism i bolșevizăm: neokoncennaia duel*, Țentropoligraf, Moskva, 2014. [3]) SANIC, fond Institutul de Studii Istorice și Social-Politice, *Amintiri și memorii privind mișcarea muncitorească revoluționară și democratică din România*, dosar 140, ff. 8–9.

pe toți dezertorii evrei și români aflați în Rusia; sechestrează toată flota noastră ce se găsește în portul Odessa; acaparează toate aprovizionările depozitate în acest port; [...] arestează după plan pe concetățenii săi după ce-i jefuiește, cauzând astfel statului român pagube de vreo câteva sute de milioane."[1] Este format un batalion revoluționar român, trimis să lupte împotriva trupelor române aflate în Basarabia. Ciocnirile sunt violente, cu numeroase pierderi.[2]

Instalat în clădirea Consulatului general al României, al cărui personal fusese expulzat, Racovski demarează, prin intermediul reprezentanței diplomatice a Italiei, negocieri cu autoritățile de la Iași. Se urmărește eliberarea revoluționarilor ruși arestați de către autoritățile române, în schimbul parlamentarilor și al altor oficialități reținute la Odessa. Aflat în zonă, colonelul canadian Joseph W. Boyle – a cărui simplă prezență inspiră încredere – preia rolul de negociator între statul român și Cristian Racovski.[3] Boyle călătorește între Odessa și Iași și obține semnarea unui acord între noul premier român, Alexandru Averescu, și liderii bolșevici de la Odessa, document care permite schimbul de prizonieri între cele două părți. Este un acord rămas fără alte urmări juridice, în condițiile în care intrarea trupelor germane și austro-ungare în Odessa a însemnat dispariția organizațiilor bolșevice semnatare. În timp ce Racovski și alți revoluționari români își caută scăparea în interiorul Rusiei, Boyle ajunge în țară, împreună cu prețioasa sa încărcătură. Este întâmpinat ca un erou, stârnind admirația tuturor, implicit a reginei Maria: „E un om minunat, un adevărat erou, de când

---

1) AMAE, fond 71/URSS, vol. 133, f. 355. 2) SANIC, fond Institutul de Studii Istorice și Social-Politice, *Amintiri și memorii privind mișcarea muncitorească revoluționară și democratică din România*, dosar 127, ff. 61–62. 3) Ethel Greening Pantazzi, *România în lumini și umbre (1909–1919)*, ed. Constantin Ardeleanu, Humanitas, București, 2015, p. 237.

a început războiul n-am întâlnit o persoană pe care să o respect atât de mult și în ale cărei mâini m-aș încredința mai liniștită. A dat dovadă de un curaj formidabil, devotamentul lui față de cauza bieților noștri români maltratați la Odessa a fost lăudabil, nu am cuvinte să-mi exprim admirația pentru el și cu atât mai puțin recunoștința."[1] La fel de generos în aprecieri este și senatorul Procopiu, martor al unor scene în care sângele rece de care a dat dovadă Boyle a putut face diferența dintre viață și moarte.

EPILOG LA IAȘI, BUCUREȘTI ȘI ODESSA

Este evident că săptămânile petrecute la Odessa și Herson, sub teroarea bolșevicilor și a incertitudinii viitorului, au lăsat urme adânci asupra celor nevoiți să rătăcească printr-o Rusie cuprinsă de anarhie. Memoriile lui Grigore Procopiu aduc lumină asupra acestui episod prea puțin cunoscut din timpul refugiului și vorbesc despre spaima prin care au trecut parlamentarii ajunși în sudul Rusiei, ca și despre strădaniile lor de a asigura funcționarea statului român în acele vremuri negre. Reveniți în țară, acestora le va fi dat să asiste la încheierea unei păci dureroase cu Puterile Centrale. Noi alegeri (boicotate de liberali și conservator-democrați) sunt organizate în luna mai, iar noul parlament este convocat la Iași, în sesiune extraordinară. Misiunea sa este de a ratifica tratatul de pace semnat la București, la 24 aprilie 1918, de către conservatorul Alexandru Marghiloman, cel însărcinat cu formarea unui cabinet de sacrificiu. Menținerea statalității românești este garantată cu prețul unor amputări teritoriale și al cedării unor resurse vitale. Starea de neutralitate, se arată în Mesajul Tronului, va permite

---

[1]) Maria, regina României, *op. cit.*, p. 484.

„ca, cu hotărâre și cu o muncă încordată, supunându-ne la neînlăturabilele jertfe financiare, să încercăm a vindeca grelele dureri și răni ale prezentului".[1] Inevitabil, se caută vinovați. Nu este de mirare că, în aceste condiții, noii parlamentari și-au irosit o mare parte din energie condamnând politica guvernului care a aruncat țara în război. Se discută despre darea în judecată a cabinetului Brătianu, fiind constituită, în acest sens, o comisie parlamentară de anchetă.

Timpul nu a mai avut însă răbdare cu cei din ultimul parlament al Vechiului Regat. La sfârșitul lui octombrie 1918, atunci când Puterile Centrale pierd războiul, regele Ferdinand cere demisia cabinetului Marghiloman. Jertfă a intrigilor politice și diplomatice, liderul conservator ține să le precizeze colegilor săi din Senat un adevăr incontestabil: „Am păstrat țării o dinastie, o armată și i-am dat Basarabia."[2] Un nou cabinet este numit, iar parlamentul este dizolvat, în vederea organizării unor noi alegeri. Până aici, nimic neobișnuit. Este publicat însă și un decret regal prin care se declară „inexistente și lipsite de orice putere legală" toate ședințele acestui parlament, care a funcționat timp de mai puțin de șase luni. În sprijinul acestei decizii se invocă faptul că alegerile din mai 1918 s-au făcut „sub ocupațiune vrăjmașă pentru aproape două treimi din teritoriul Regatului, și, prin urmare, voința liberă a alegătorilor din acea parte a țării a fost supusă controlului puterii ocupante și obstacolelor puse de dânsa libertății alegătorilor".[3] Până la organizarea unor noi alegeri, țara urma a fi guvernată prin decrete-legi. Opoziția a văzut în invalidarea „parlamentului Marghiloman" o manevră a liberalilor de a îngropa subiectul

---

1) SANIC, fond parlament, dosar 1813, f. 24. 2) Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. IV, Editura Institutului de Arte Grafice Eminescu, București, 1927, p. 121. 3) *Monitorul Oficial*, nr. 183, 6(19) nov. 1918, pp. 3201–3202.

responsabilității pentru modul deficitar în care țara a intrat în război.

La sfârșitul anului 1918, soarta îi surâde din nou României. Suferințele și jertfele sale urmau a fi recunoscute la conferința de pace care trebuia să decidă noile granițe din Europa. O nouă încercare îl așteaptă pe Ion I.C. Brătianu, revenit la putere. În cazul său, roadele victoriei se lasă așteptate. Nemulțumit de modul în care România este tratată de către aliații săi, preferă să părăsească lucrările Conferinței de Pace și să-și dea demisia. Nici acasă nu găsește recunoștința pe care o aștepta: liberalii pierd primele alegeri organizate, în noiembrie 1919, pentru parlamentul României Mari. Sunt și primele alegeri organizate pe baza votului universal. Scorul obținut de Grigore Procopiu este un bun exemplu pentru a înțelege transformările survenite în doar cinci ani în societatea românească: astfel, dacă la alegerile din mai 1914 Procopiu a avut nevoie de doar 209 voturi pentru a fi ales senator la colegiul său[1], în noiembrie 1919 obține un nou mandat de senator PNL prin votul a 8 813 alegători.[2]

În toată această perioadă, Odessa rămâne prezentă în conștiința societății românești. Cei refugiați în sudul Rusiei au așteptat redeschiderea granițelor, pentru a reveni în țară. Ultima prezență românească la Odessa este lichidată în decembrie 1919, când trupele franceze (care au luat locul celor germane și austro-ungare la sfârșitul anului 1918) au predat orașul sovietelor locale. Dintre miile de români veniți aici în perioada 1917–1919, nu au mai rămas în acest port rusesc decât cei care „poate aveau interes să rămână".[3] Mulți dintre cei care au îmbrățișat cauza bolșevismului vor sfârși în închisorile sovietice, în timpul terorii instaurate de Stalin. Este și cazul lui Cristian Racovski și al altor socialiști români,

---

[1]) SANIC, fond Senat, dosar 11611, f. 109. [2]) *Monitorul Oficial*, nr. 165, 11 nov. 1919, f. 9304. [3]) AMAE, Fond 71/1914, E2, vol. 172, f. 159.

care au încercat, acum un secol, să scrie, la Odessa, o pagină – astăzi prea puțin cunoscută – a istoriei României.

Îi va fi dat lui Grigore Procopiu să spere că jertfele și constrângerile îndurate în perioada Marelui Război vor putea fi temelia unei societăți mai luminoase și prospere. Va fi însă contrazis de viața politică agitată care a marcat primul deceniu interbelic. Pentru asanarea moravurilor politice, era nevoie de legi bine făcute. Cel puțin aceasta pare a fi motivația care l-a făcut pe Grigore Procopiu să renunțe la cariera politică, pentru a deveni membru al proaspătului Consiliu Legislativ. Pentru fostul senator, provocările uniformizării legislației românești erau cu mult mai tentante decât disputele politice. Dintr-o viață de om, trecută prin sita timpului, ne-au rămas doar amintirile acestui parlamentar despre perioada agitată a refugiului. Prea puțin, dar suficient pentru a înțelege sacrificiul unei generații care a crezut în proiectul unei Românii Mari.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Prezentul volum de amintiri al senatorului Grigore Procopiu, apărut în ediție princeps imediat după război, face parte din seria de recuperări istorice prin care Editura Humanitas marchează împlinirea unui secol de la evenimentele deopotrivă devastatoare și fondatoare din anii 1914–1919. Printre manuscrisele inedite aduse până acum în atenția publicului se numără cele trei volume din *Jurnalul de război* al reginei Maria (apărute în 2014–2015), o selecție substanțială din traducerea inedită a *Jurnalului de război* ținut de căpitanul Marcel Fontaine ca membru al Misiunii Militare Franceze în România (2016), precum și un volum cu totul singular, *Viața și aventurile unui cioban român în Bulgaria în vremuri de război (1908–1918)*, al lui Nicolae S. Șucu (2017). Dintre recuperări, Editura Humanitas le-a propus cititorilor *Memoriile de război* ale lui G. Topîrceanu (2014), două volume de selecții din *Jurnalul din vremea ocupației*, de Vasile Th. Cancicov (2015–2016), precum și *Însemnările unui diplomat de altădată: În România, 1916–1920* ale Contelui de Saint-Aulaire (2016).

Senatorul Grigore Procopiu descrie în memoriile sale episodul mai puțin cunoscut al refugiului demnitarilor români din București la Iași, apoi la Odessa și Herson. Ceea ce în jurnalul de război al reginei Maria e redat ca o peripeție aproape mitică, într-un fel de puzzle incomplet, își găsește în cartea lui Procopiu piesele lipsă prin mărturia nemijlocită a unuia dintre membrii parlamentului pribeag.

În editarea acestui volum, am păstrat subtitlurile din text așa cum au fost ele formulate de autor; am păstrat de asemenea scrisoarea lui C.G. Dissescu, cu care se deschidea și ediția princeps a acestei cărți. Am actualizat grafia și punctuația în acord cu normele în vigoare; am păstrat ca atare formele lexicale care marchează o pronunție specifică

sau o opțiune a autorului justificată de etimologie (arhaismele, regionalismele, împrumuturile lexicale neologice la data scrierii), precum și formele gramaticale. Greșelile de tipar evidente au fost corectate tacit; au fost păstrate însă neconcordanțele sintactice ale autorului. Scrierea cu inițiale majuscule a unor termeni urmează și ea normele actuale, mai puțin acolo unde marchează o opțiune asumată de autor. Numele românești sau străine de persoane și locuri au fost preluate și ele în grafia, fie și inconsecventă, a autorului, dar în notele editorului ele apar în forma consacrată în lucrările de specialitate. Însemnările autorului poartă datele din calendarul iulian (pe stil vechi), aflat atunci în vigoare (de exemplu, ziua de 23 noiembrie pe stil vechi este 6 decembrie după calendarul gregorian).

Iconografia și legendele au fost adăugate în redacția prezentei ediții și urmăresc ilustrarea locurilor, evenimentelor și personajelor pe care le-a cunoscut nemijlocit Grigore Procopiu.

Mulțumirile editurii și ale îngrijitorului ediției pentru ajutorul acordat în documentarea iconografică a acestui volum se îndreaptă în mod special către personalul Serviciului Județean Vâlcea al Arhivelor Naționale.

PARLAMENTUL ÎN PRIBEGIE
(1916–1918)
Amintiri, note și impresii

Cu o scrisoare de C.G. Dissescu,
profesor universitar

Abia trecut de 40 de ani, Grigore Procopiu devine parlamentar. Fotografia ilustrează fișa sa biografică apărută în lucrarea lui George D. Nicolescu Parlamentul român *publicată la București în 1903. Din acest volum aflăm că a făcut studiile liceale și universitare în țară, că este licențiat în drept și că a fost magistrat și primar al orașului Râmnicu Vâlcea.*

Iubite amice,

Am citit cu interes mișcător paginile amintirilor din pribegie. Te felicit călduros pentru hotărârea ce ai putut lua, de a da publicității evenimente însemnate, necunoscute încă, din istoria războiului pentru România mare și a pribegiei noastre. Am și eu carnetul pribegiei mele, cu multe însemnări[1]. Nu m-am putut încă hotărî a le publica, nefiind în măsură de a face verificări de preciziune a izvoarelor informative. Ne lipsesc încă, nu știu pentru cât timp, documentele privitoare la epoca de neutralitate expectantă și de preparare a războiului.

O primă chestie căreia viitorul îi va da un răspuns hotărâtor este alegerea momentului pentru intrarea noastră în acțiune.

Ne reamintești de o convorbire ce ai avut cu primul-ministru, în toamna anului 1916, după dezastrul de la Turtucaia. I-ai spus atunci sub imperiul îngrozirii ce ne coprinsese: *„poate că ar fi fost mai bine să mai așteptăm“*.

Eu, din contră, cred acum, ca și atunci, că ar fi fost mai bine să intrăm în acțiune încă din iarna anului 1914, cum am cerut în ziua de 13 decembrie 1914[2], în Senat, și mai târziu. E greu

---

[1]) Nu am putut documenta existența unor asemenea însemnări. Cel mai probabil, carnetul cu pricina a fost pierdut după decesul autorului. [2]) În ședința Senatului din 13 decembrie 1914, conservator-democratul Dissescu a avut o intervenție parlamentară pe tema politicii externe a guvernului liberal, profitând de prezența în sală a prim-ministrului Ion I.C. Brătianu.

a spune ce s-ar fi întâmplat dacă cutare eveniment s-ar fi întâmplat. Istorie critică contimporană, cu preciziune și siguranță, nu puteam face. Cert este că, ce s-a făcut, bine s-a făcut. Faptele și rezultatele sunt cele mai sigure elemente de judecată, de stabilirea meritului și demeritului.

Zisei „dezastrul de la Turtucaia", te-ai întrebat cari sunt cauzele lui? S-a spus multe. S-a acuzat guvernul din 1916 că și-ar fi făcut iluziuni asupra atitudinii Bulgariei. Acuzație nedreaptă, inspirată de patima politicii militante. Principala cauză a fost trădarea rusească, care ne-a surprins și peste Dunăre, și în Transilvania, unde armatele noastre au intrat cu un admirabil spirit de eroism și tactică militară. Succesul însă a fost atunci de scurtă durată, pentru că rușii n-au venit la întâlnirea fixată în anume zi și loc. Cu ce durere mi-aduc aminte de regimentele numeroase rusești, cari soseau în Moldova de sus, cu scopul numai de a simula că sunt gata la luptă. Luptele le dedeau însă prin satele noastre, pentru predăciuni.

Un alt fapt istoric, rămas până acum necercetat în discuțiile parlamentare, este evacuarea parlamentului. Știu și eu că acest fapt ne-a fost impus ca o necesitate de stat. Plecarea parlamentului, după mine, trebuia să aibă loc și ca măsură preventivă, pentru a împiedica posibilitatea unei politici tranzacționale cu inamicul năvălitor. Nu acuz de lipsă de patriotism pe cei ce nu împărtășeau sentimentele noastre. Cert este însă că ei n-aveau „credința" noastră în chipul cum se vor desfășura evoluțiile, peripețiile războiului; n-aveau încrederea noastră în puterile de rezistență, în energiile românilor. Aceasta fiind starea sufletească a multora din oamenii politici cari rămâneau în teritoriul ocupat, erau posibile concesiuni de stat și descuragiarea celor rămași. Cu alte cuvinte, trebuia înlăturat defetismul.

Personal, sub nici un cuvânt, noi, întemeietorii acțiunii naționale și promotorii războiului, nu puteam rămâne în

teritoriul ocupat. Ne expuneam fără nici un folos la internări, la expatrieri forțate și la condamnări penale.

Mă întreb la ce bun era să stau cu nemții? Ce bine nu găseam în sălile bibliotecilor din Stockholm, Copenhaga și Paris[1]!

Cititorul notelor tale din pribegie va găsi două fapte politice, unul de guvernament și altul de ordine legislativă constituțională. Amândouă aceste fapte au dat loc la agitații de politică militantă.

Guvernul refugiat la Iași, guvern omogen, a fost înlocuit cu un guvern de colaborare. Pentru ce motive? „În culisele parlamentului și chiar în discuțiile parlamentare se șopteau cuvintele de șantaj politic, pentru intrarea în guvern a doi tachiști“, zici D-ta. Motive de secret profesional al politicii de partid mă împiedică de a raporta acum, aci, ce s-a discutat la convenirea politică de la casa Greceanu. În concluzie, pot afirma că comitetul partidului condus de fostul ministru de externe (Take Ionescu) din guvernul altui șef, al altui partid, pe motive de ordin național, politic și *personal*, au decis colaborarea.

Vorbind de revizuirea constituțională din 1917 de la Iași, dezaprobi metoda introducerii în constituție a unor dispozițiuni cari ar fi trebuit să fie lăsate în sfera de activitate a legiuitorului ordinar. Aceasta este și părerea mea, căci, cum foarte bine spui, nu trebuie ca, prin legiuirile constituționale, să stânjinim deplina libertate de acțiune legislativă a generațiilor viitoare.

Redactarea textului așa revizuit a dat naștere la atâtea controverse în aplicare.

Îți mulțumesc de a fi reamintit faptul că eu, pentru a împiedica greva senatorială ce se încerca, cu privire la calculul

[1]) Aceste trei capitale au fost destinația multor intelectuali și oameni politici români care au preferat să se refugieze în timpul Marelui Război.

quorumului cerut la votare, în scop de a împiedica revizuirea Constituției (exproprierea și votul universal), am propus soluția d-a nu se socoti, în calculul celor două treimi, senatorii rămași în teritoriul ocupat.

Dă-mi voie însă să-ți spun că ești în eroare când vezi o deosebire de motivare între noi; eroarea se datorează faptului că, probabil, n-ai citit memoriul ce am dat senatorilor în această chestiune.

Sunt sigur, iubite amice și coleg, că opinia publică îți va fi recunoscătoare că ai ridicat vălul ce acoperea însemnate evenimente trăite, între viață și moarte, în pribegia din Moldova și Rusia.

Cu prietenească strângere de mână
C.G. Dissescu[1]
1922 martie

Prima și ultima pagină din scrisoarea olografă a lui Constantin G. Dissescu către Grigore Procopiu.

[1]) Constantin G. Dissescu (1854–1932), avocat, om politic și profesor de drept constituțional și administrativ, a fost ministru în mai multe guvernări conservatoare. În 1908, îl urmează pe Take Ionescu în nou-înființatul Partid Conservator Democrat. După dispariția acestuia va trece la liberali, fiind raportor al Constituției României din 1923.

1

Iubite amice

Am citit cu interes amintirile, paginile [illegible] din Pribegie. Te felicit călduros pentru hotărârea ce ai luat-o de a da publicităţii evenimente însemnate, necunoscute încă, din istoria războiului pentru România Mare şi a pribegiei noastre. Şi eu am caietul Pribegiei noastre cu multe însemnări. Nu m-am hotărât încă a le publica, neştiind să [illegible] fără o verificare de precizie a izvoarelor informative. Nu ştiu încă nici pentru cât timp documentele privitoare la epoca [illegible] tulburată ~~[illegible]~~ expectantă şi de pregătire a războiului.

La prima critică, ~~[illegible]~~ care-ţi am răspuns hotărât, îl va da viitorul. Alegerea momentului pentru intrarea noastră în acţiune.

Îmi amintesc întocmai convorbirea ce am avut cu Primul-Ministru, în Iunie anului 1916, după [illegible]. Tu ai ~~[illegible]~~ spus atunci, [illegible] imperioasă, ce [illegible], că ar fi fost mai bine să mai aşteptăm. Eu dimpotrivă, cred acum ca şi atunci, că ar fi fost mai bine să intrăm în acţiune încă din [illegible] iunie anului 1914 cum am cerut eu în ziua de 13 Decembrie 1914 şi am [illegible] şi mai târziu. E greu a spune ce s-ar fi întâmplat, dacă [illegible] evenimentele ar fi întâmplat. Istoria critică cu precizie şi siguranţă nu putem face. Cert este că ce s-a făcut bine s-a făcut. Faptele şi rezultatele de [illegible] [illegible] elemente de judecată, de stabilire meritului şi demeritelor

[illegible]

redactarea textului aşa cum s'a ivit, a dat naştere la atâtea controverse în aplicare.

Trebuie să menţionez ca o realitate faptul, că eu pentru a împiedica grava sancţiune ce se încerca — cu privire la calculul [illegible] la votare în scop de a împiedica aplicarea constituţiunii (exproprierea şi votul universal), am propus soluţia de a nu se ţine în calculul celor două treimi, senatorii rămaşi în teritoriul ocupat.

Dacă vrei încă să-ţi spun că este o eroare când vezi o deosebire de vederi între [illegible] noi, se datoreşte faptului că se vede că n'ai citit memoriul ce am dat decretorilor în această chestiune.

Sunt sigur, că toţi amicii şi colegii ce spuneau [illegible] îţi vor fi recunoscători că ai ridicat vălul ce acoperea însemnate evenimente — trăite între viaţă şi moarte în Pribegia din Moldova şi Rusia —

Cu prietenească strângere de mână.

C. Dissescu

1922 Martie 14
[illegible] Villa

CUVÂNT ÎNAINTE

Puțini cunosc împrejurările reale cari au provocat refugierea parlamentarilor români de la Iași în Rusia, la Herson și la Odessa.

Tocmai pentru că puțini le cunosc, mulți sunt acei cari s-au pronunțat cu o nedreaptă judecată asupra acestui eveniment, înfățișându-l ca o fugă, ca o goană după confort și siguranța lor personală.

Între cei ce au nedreptățit astfel pe parlamentarii români refugiați, sunt foarte mulți, cei mai mulți chiar, de bună-credință, cari n-au putut judeca decât după aparențe și după amplificările bârfitoare date acestor aparențe de către cei de rea-credință, cu scop de a-i induce în eroare, pentru a lovi în adversari.

Pentru acești mulți de bună-credință, amintirile, notele și impresiile de față vor servi ca document informativ; ele vor schimba, probabil, părerile lor asupra acestui important eveniment politic, care constituie *evacuarea*, nu refugiul parlamentarilor români în Rusia.

Autenticitatea informațiunilor ce dau cu privire la împrejurările în care s-a produs această evacuare este garantată prin faptul că izvoarele lor sunt personal și direct obținute, iar nu mijlocit.

Mai doresc o lămurire:

Când am fost făcut prizonier de bolșevici în Odessa, mi s-a confiscat toate hârtiile, între cari se găseau și aceste note,

amintiri și impresii, ținute zilnic de la refugiul din R. Vâlcea, la București, Iași, Odessa, Herson[1]. Erau toate impresiile și observațiunile privitoare la invazia germană, refugiul la Iași, viața parlamentară, Revoluția Rusă; prețioase pentru mine și poate interesante pentru public.

Am făcut eforturi de memorie și cred că am reușit să reconstitui și această parte furată de bolșevici, dacă nu tocmai ca formă, în mare parte însă identică ca fond, în orice caz absolut, riguros identică ca adevăr istoric.

Această reconstituire privește numai prima parte a lucrării; iar partea a doua este însăși originala și săptămânala adnotație a agitatelor și emoționantelor impresii, produse de zilele trăite în Odessa, în cursul incontinuelor perchizițiuni și arestări.

Aceste perchizițiuni și arestări se succedau fără întrerupere, având o mare forță de zguduire nervoasă, în acele grele clipe ale existenței mele, de cari azi îmi amintesc ca de un vis sinistru, din ce în ce mai depărtat de amintirile mele.

Probabil că adnotarea lor se va resimți de starea mea psihologică d-atunci, mai mult în privința formei în care sunt redate.

Asigur însă pe cititorii mei că, dacă în aceste note nu vor găsi emoțiunile pe cari le poate da numai valoarea literară într-o lucrare de felul acesta, vor găsi însă o expunere exactă a faptelor observate de un martor ocular, participând el însuși la desfășurarea vieții parlamentare române, în legătură cu evenimentele revoluționare ruse, cum și interesante observații de fapte a evenimentelor din Rusia de la ianuarie 1917 până la martie 1918, timpul pribegiei parlamentarilor români.

---

[1]) Herson (grafiat și Cherson sau Kerson), oraș-port la Marea Neagră, la vărsarea fluviului Nipru, la aproximativ 200 de kilometri de Odessa.

Această singură considerație o invoc ca o circumstanță ușurătoare față de publicul cititor, pentru că am îndrăznit să mai înmulțesc și eu numărul destul de mare deja al diferitelor lucrări de felul acesta.

Grigore Procopiu
Nicorești, 15 iulie 1918

SPRE CALVARUL PRIBEGIEI

ÎN URMA DEZASTRULUI DE LA TURTUCAIA

În urma dezastrului de la Turtucaia[1], fusesem în București, unde trebuia să mă îngrijesc de soarta fiului meu, aflat într-un sanatoriu, victimă a exploziei de la pulberăria Dudești[2].

Cu această ocazie, am avut o întrevedere cu primul-ministru[3]. L-am găsit, cum era firesc, foarte abătut, nicidecum descurajat. Sub impresia deprimantă a acelui penibil eveniment, eu, care în Senat susținusem politica sa de prudentă

---

1) Desfășurată între 20 și 24 august, bătălia de la Turtucaia reprezintă cea mai mare înfrângere suferită de armata română în timpul Marelui Război. Survenită la câteva zile după intrarea țării în luptă, această înfrângere a avut un efect dezastruos asupra moralului populației. Din cei 39 000 de militari aflați în zona acestui oraș de pe malul drept al Dunării, doar câteva mii au reușit să se salveze. La Turtucaia, cu prețul a peste 9 000 de morți, răniți și dispăruți, trupele bulgaro-germane au reușit să ia prizonieri 27 830 de militari și 450 de ofițeri români. 2) În ajunul intrării României în război, la 27 iunie 1916 a avut loc o explozie, soldată cu 157 de morți, la pulberăria din Dudești. Unul dintre fiii lui Grigore Procopiu, chimist, a suferit arsuri grave. Pentru victimele exploziei s-au strâns, prin subscripție publică, 900 000 de lei, care însă n-au mai ajuns la cei afectați (SANIC, fond Parlament, dosar 1822, f. 261). 3) Ion I.C. (Ionel) Brătianu (1864–1927), șeful Partidului Național Liberal, a fost de șapte ori prim-ministru al României, începând din 1908. Este cel care a negociat intrarea țării în război, după menținerea neutralității timp de doi ani. A dominat scena politică a României între 1914 și 1927.

așteptare a unui moment prielnic pentru intrarea în acțiune, i-am spus în acea întrevedere: „Poate că ar fi fost mai bine să mai așteptăm". Mi-a replicat imediat: „Va veni un timp, când te vei convinge și d-ta și se vor convinge toți că nu puteam să mai așteptăm, că eram dator chiar să nu mai aștept și trebuia să intru în război cu orice risc; că aș fi făcut o crimă împotriva țării, dacă aș fi luat asupra mea răspunderea d-a nu intra în acțiune, în momentul când am intrat".

Era atâta sinceritate și convingere, amestecată cu o nobilă amărăciune în figura interlocutorului meu, îndurerat de dezastru, dar nu descurajat, amărât de nedreptatea și de reaua-credință a acelor ce-l atacau și-l bârfeau, dar nu înveninat și înrăit de ură, ci îmbunat de un sentiment de iertare disprețuitoare, încât, chiar dacă n-aș fi cunoscut, cum cunoșteam, firea lui cinstită, adânca și neîndoioasa lui iubire de țară, tot aș fi fost silit de această privire de martir îndurerat, dar sigur de dreptatea luptei ce a întreprins, iertător pentru dușmanii lui, să recunosc că este imposibil ca el să nu spună adevărul.

Evenimentele războiului continuau, cu repeziciune, desfășurarea lor dureroasă pentru noi. Deja teama aeroplanelor nemțești începuse să alunge lumea din București, spre Moldova și mai cu seamă la Iași. Începuse să se răspândească zvonuri că însuși guvernul intenționează să se mute la Iași, temându-se de iminența unui pericol de invazie. Deși oficial dezmințite aceste zvonuri, dar unele fapte văzute, ca mutări de archive sau alte dispozițiuni oficiale, făceau să se dea dezmințirilor oficiale o puternică contradezmințire de fapt. Am căutat să aflu de la amicul meu I.G. Duca, ministrul cultelor[1],

---

[1]) Ion Gheorghe Duca (1879–1933), om politic liberal, ministru al cultelor și instrucțiunii publice între 1914 și 1918, principalul responsabil cu cenzura în perioada războiului. În 1933 a deținut, pentru două luni, funcția de prim-ministru, fiind asasinat de legionari, pe peronul gării din Sinaia.

cum sta realitatea și mai cu seamă să aflu ce gândește să facă cu parlamentul, într-o eventuală evacuare a guvernului în Moldova.

Pe lângă preocuparea de interes general, era și un interes personal pentru mine, să fiu din vreme informat; deoarece, fiind lipsit de mijloace, nu mă credeam în măsură să pot suporta sarcinile extrem de oneroase financiarmente ale unei pribegii voluntare.

Duca îmi comunică că ideea la care s-a oprit guvernul este să nu ia cu el parlamentul la evacuarea în Moldova, ci să ia numai biurourile parlamentare.

Parlamentarii trebuiau, după părerea guvernului, să rămână în județele lor respective, pentru a ridica moralul populației, în timpul invaziei, și a-i face să poată suporta mai ușor amărăciunile ei. Cei ce nu vor voi să rămână vor fi liberi să plece în Moldova, însă pe propriul lor compt.

Am atras atenția amicului meu că o asemenea concepție despre rolul parlamentarilor nu poate răspunde nici interesului țării, nici nu e conformă cu dispozițiunile constituționale.

În adevăr, evacuarea guvernului la Iași avea nevoie de ratificarea parlamentului, fără de care rămânea o simplă fugă. Că în caz de nevoia unei evacuări în afară de hotarele țării, ficțiunea de stat român beligerant, continuând a exista în afară de teritoriul său, nu putea fi realizată decât de doi factori: regele și parlamentul. Guvernul nu e decât un organ de execuție, care poate fi oricând înlocuit. Am citat exemplul belgienilor și al sârbilor.

Am mai spus că țara are nevoie ca glasuri autorizate să-i redea, de la tribuna parlamentară, încrederea în legitimitatea acțiunii războinice și speranța triumfului final. Amicul meu, recunoscând temeinicia argumentelor mele, exprima totuși teama că Consiliul de Miniștri va persista în prima sa hotărâre, mai cu seamă că ea a fost și a primului-ministru.

RÂMNICU VÂLCEA

Am plecat dar din București la Rm. Vâlcea, cu credința că, în caz de invazie, voi rămâne la Rm. Vâlcea. Între timp, guvernul însă revenise asupra părerii lui; revenirea n-a fost comunicată în provincie decât după plecarea mea din Râmnic, care a coincidat cu plecarea însuși a prefectului, fapt pentru care prefectul a și fost destituit. Așa că eu n-am putut lua cunoștință la timp de schimbarea hotărârii guvernului și, nemaivăzând pe nici unul din miniștri, credeam că aceeași hotărâre subsistă și mă pregăteam să rămân sub ocupație.

Din ce în ce presiunea armatelor dușmane, în munți, devenea mai puternică și mai amenințătoare. Tot felul de zvonuri alarmante circulau. Îngrijorarea, teama înlocuise entuziasmul cu care populația primise înaintarea oștirii noastre în Ardeal.

Pe cât puteam, mă sileam să redau concetățenilor mei ceea ce începusem să pierd și eu: încrederea în rezistența vitează a trupelor noastre, care părea că trebuie să fie formidabilă la adăpostul strașnicelor întăriri naturale, pe care le alcătuiau trecătorile Carpaților din Vâlcea, ca și din celelalte județe.

Primeam cu o satisfacție amestecată cu amărăciune declarația ce-mi făceau unii dintre amicii mei din oraș, pe cari căutam să-i îmbărbătez, că pleacă totdeauna, după o întrevedere cu mine, mai liniștiți și mai îmbărbătați. Nu știau acești prieteni că optimismul, încrederea, cu cari cercam să le ridic moralul lor zdruncinat, începuse să se zdruncine și în sufletul meu și că eu însumi nu mai credeam în putința unei rezistențe contra invaziei care devenise iminentă.

Pe la 2-3 noiembrie, primarul orașului îmi comunică la locuința prefectului, unde mă găseam, că are informații de la cuartirul diviziei, instalat deja la Rm. Vâlcea, că s-ar putea ca orașul să fie evacuat, pentru a se opune rezistență armată inamicului, la înaintarea lui pentru ocuparea orașului.

Era dar probabilă plecarea forțată, în ultimul moment, prin evacuare, cu toate ororile ei. Era prudent să nu aștept acest ultim moment. Am trimis dar cu un tren sanitar pe fiicele mele la București, iar eu am rămas pentru a verifica încă o dată exactitatea informațiunilor primarului, pentru ca, în caz afirmativ, să trec și eu la București. Am întâlnit pe colonelul Olteanu[1] de la Statul-Major al diviziei[2], care mi-a confirmat ca posibilă și chiar probabilă evacuarea, ceea ce m-a determinat să plec imediat. Nu mai era însă nici un tren spre București. Am fost nevoit dar să plec cu trăsura cu cai. Crezând că mă voi refugia cu trenul, expediasem din vreme la via ce am în apropierea gării Drăgășani tot ce aveam mai bun, îmbrăcăminte, lingerie, argintărie, bijuterie etc., pentru a-mi fi aduse la gară ca să le iau cu mine. La plecare însă, din partea cuartirului diviziei, primesc înștiințarea că nu pot trece spre Drăgășani, deoarece înaintarea armatei germane s-a făcut prin mai multe puncte și nemții vor fi în Drăgășani înaintea mea, și risc astfel să cad în mâinile lor.

Am luat dar drumul peste Dealul Negru spre Pitești, lăsând și acele lucruri pradă nemților, împreună cu restul avutului meu.

În cursul drumului spre Pitești, destul de greu pe timp de iarnă, prin zăpadă, peste dealuri rău șoseluite, auzeam bubuitul tunurilor, cari, la o distanță de vreo 20 kilometri depărtare, trăsneau necontenit, pe malul stâng al Oltului. În duelul de artilerie dintre armata dușmană și viteaza noastră trupă de apărare, se putea distinge cu înlesnire atât

---

[1]) Viitorul general Marcel Olteanu (1872–1943) s-a remarcat în timpul luptelor de la Oituz, fiind numit comandant al Corpului Voluntarilor Români, alcătuit din trei regimente de români transilvăneni și bucovineni. În perioada august–noiembrie 1919 a fost guvernatorul militar al Budapestei, în timpul ocupației românești. [2]) Este vorba despre Divizia a 2-a de infanterie, în componența căreia intra Regimentul Vâlcea nr. 2, care avea garnizoana în Râmnicu Vâlcea.

bubuitul propriu-zis al tunurilor, cât și trăsnetul caracteristic al proiectilelor cari explodau.

În apropierea satului Dedulești-Vărzari am întâlnit, urcând dealul cu voioșie, o divizie românească menită să întărească trupele noastre în luptele de pe malul stâng al Oltului.

Cu toată oboseala unui marș continuu, soldații, subofițerii și ofițerii acestei divizii erau voioși și plini de vitejească încredere în succesul lor. „Oriunde a fost divizia noastră, spunea unul dintre acești tineri viteji, și a dat ajutor, a triumfat. Vom triumfa și acum." Cu o mândrie plină de amărăciune, ascultam cuvintele entuziaste și optimiste ale tânărului viteaz, care nu se îndoia că, cu ajutorul lor vitejesc, invazia dușmană va fi oprită. În curând, acei eroi trebuiau să guste amărăciunea d-a și da seama că, pentru a se opune mașinismului și abilității tehnice a armatelor dușmane, nu sunt îndestulătoare numai vitejia și căldura patriotismului.

LA BUCUREȘTI

După un popas la Pitești și altul la Găești, am ajuns complet obosiți la București. La Hotelul Regal, unde am descins, am întâlnit pe d-l N. Iorga[1], care m-a oprit la d-sa în cameră pentru a-mi cere nuvele despre mersul invaziei. Cu această ocazie am vorbit și cu d-sa asupra chestiunii convocării parlamentului și a eventualei lui evacuări. La început, distinsul nostru istoric părea că împărtășește aceleași vederi cu guvernul, făcându-mi chiar obiecțiunea că în aceste momente nu este nevoie de vorbărie parlamentară.

---

[1]) Nicolae Iorga (1871–1940), istoric și om politic, fondator al Partidului Naționalist-Democrat (1910), director al publicației *Neamul românesc*. În perioada războiului, a fost principalul responsabil cu ridicarea moralului populației, discursurile și articolele sale fiind distribuite soldaților din transee.

Am făcut ilustrului nostru istoric aceleași obiecțiuni pe care le-am relatat mai-nainte, și în cele din urmă a convenit și d-sa asupra utilității indiscutabile a acțiunii parlamentare pentru legitimarea acțiunii războinice, cum și pentru posibilitatea continuării ficțiunii de stat peste hotar, în cazul eventualității unei invazii totale. Deși, după cum am spus, guvernul revenise asupra părerii d-a nu lua parlamentul cu el, eu însă nu știam nimic de această revenire.

Mă instalasem deci, pentru a aștepta eventualitatea invaziei, în București, la fiica unui conjudețean, soția inginerului Stroescu, împreună cu tatăl numitei doamne și familia lui, anume Gr. Pleșoianu, cu care călătorisem împreună de la Râmnic până la București, cu trăsurile.

Aș fi rămas poate în București, conform primelor indicațiuni, dacă o întâmplare neașteptată nu m-ar fi făcut să-mi schimb părerea.

Unul din copiii mei, venit de pe front în permisie de 5 zile, ca convalescent, stăruia să plecăm în Moldova, ca să nu fiu despărțit de copii, de gineri-meu și de fiica mea, pe toată durata războiului. El insista să mă instalez la fiica mea în comuna Nicorești, jud. Tecuci, unde ginerile meu era medic de spital, mai cu osebire, zicea fiul meu, că, gineri-meu fiind mobilizat, soția lui, fiica mea, e singură cu copiii. Stam la îndoială și nu știam ce să fac. Amicul meu Pleșoianu susținea că e mai prudent să rămân.

În această stare de ezitare, întâlnesc pe amicul meu Puricescu, coleg din baroul de Vâlcea, fruntaș marghilomanist. El îmi spune că d-l Marghiloman[1] intenționează o consfătuire cu cei ce rămân spre a aviza la măsuri de ușurare a populației în timpul invaziei. După ce am explicat că, cu

---

[1]) Alexandru Marghiloman (1854–1924), om politic, președinte al Partidului Conservator în perioada războiului, prim-ministru (mar.–nov. 1918). În timpul mandatului său a fost semnată înjositoarea Pace de la București și s-a realizat unirea cu Basarabia. Între 1914 și 1925 a fost președinte al Crucii Roșii Române.

toată lipsa de caracter politic a unei asemenea consfătuiri, nu m-aș putea duce la club unde urma să fie ținută, el îmi da ideea să merg acasă la d-l Marghiloman, cu care erau în foarte corecte raporturi personale. I-am urmat sfatul.

Am fost primit cu multă bunăvoință de d-l Marghiloman, dar d-sa, deși lămurisem scopul venirii mele, nu-mi vorbește nimic din ceea ce-mi spusese d-l Puricescu, ci abătut, cu lacrimile în ochi aproape, începe prin încriminări pentru intrarea, pripită, după d-sa, în război. Spuse că a prezis de mult că războiul alături de ruși însemna Moldova țară de etape rusești. Vorbește de orori rusești în Moldova. Mi-arată comunicatele militare nemțești cari nu se publicau în gazete. I-am obiectat că nu e vorba de încriminări și răspunderi, ci de ce ar fi de făcut în fața invaziei inevitabile? „Ce e de făcut?" replică distinsul om de stat. „Mă întrebi ce e de făcut? Pace separată. Iată singurul lucru ce mai putem face; căci nemții vor fi învingători până în cele din urmă și cu pacea separată vom scăpa și țara de ruși."

Am rămas înmărmurit. Am făcut câteva obiecții distinsului meu interlocutor, dar mi-am dat seama că ele nu vor fi în stare să schimbe convingerea sa sinceră și adâncă și mi-am luat concediu de la dânsul.

Revenind acasă, am comunicat nevestii că m-am hotărât să plec imediat în Moldova. I-am explicat rostul acestei hotărâri după ce i-am relatat întrevederea de la d-l Marghiloman, căruia i-am spus că eu nu sunt de părerea d-sale și că, odată intrați în acțiune, nu mai putem face, fără a ne dezonora, pace separată. Ș-apoi cine ne poate garanta rezultatul final al războiului? De ce să ne ridicăm și ultima șansă de salvare.

Că erau în fine atât de multe argumente contra unei asemenea soluții, încât, după părerea mea, ea nu merita nici onoarea unei discuții și mă mir că un om de stat de talia d-lui Marghiloman s-a putut opri la ea. El totuși se oprise

la această idee și mă întrebam dacă, rămânând în teritoriul ocupat, n-aș suferi neplăceri dacă, convocându-se parlamentul ce-l credeam abandonat, i s-ar pune chestia și eu aș fi contra. Desigur, aceste neplăceri nu gândeam să le sufăr de la d-l Marghiloman, dar putea d-lui să oprească pe nemți d-a mi le aduce? Nu riscam oare să fiu internat și poate și deportat? Eu am crezut că da, și de aceea am hotărât să mă refugiez în Moldova, la Nicorești, unde fiica mea mă aștepta cu nerăbdare, bărbatul ei fiind mobilizat.

ÎN DRUM SPRE MOLDOVA

După ce am terminat formalitățile la Prefectura poliției și comenduire pentru a putea pleca, îmi rămânea să pot găsi locuri în tren, pentru mine și familia mea, ceea ce era foarte greu.

Abia la 22 noiembrie[1], în ajunul ocupării Bucureștilor, reușesc să am un compartiment în ultimul tren care mai pleca din gara București, spre Moldova, cu refugiați.

În dimineața zilei de 22 vin să mă ia de-acasă cele două trăsuri cu cari venisem din Râmnic. Înainte de a pleca însă, un agent de poliție mă întreabă: „Unde vreți să vă duceți cu trăsurile?“ Îi răspund: „La gară, pentru a pleca în Moldova.“ „Nu se poate, îmi răspunde agentul, nu puteți părăsi Bucureștii, căci germanii au intrat în oraș. Am la mine, continuă inteligentul gardist, pentru a le distribui populației, manifestele oficiale cari anunță acest lucru.“ Cerând să văd pretinsul anunț oficial al invaziei, constat că el nu era decât

---

[1]) Toate însemnările lui Grigore Procopiu sunt consemnate în stil vechi (după calendarul iulian, în vigoare până la 1 aprilie 1919). Datele în stil nou se calculează prin adăugarea a 13 zile; astfel, 22 noiembrie după vechiul calendar este 5 decembrie după noul calendar, cel gregorian.

ordonanța generalului Mustață[1] prin care anunța mutarea guvernului la Iași și numirea sa de guvernator al orașului. Am plecat înainte la gară, mai cu osebire că fiul meu îmi spusese că, în orice caz, el va pleca, chiar dacă ar fi silit să-și facă drumul cu arma în mână.

Ajunși la gară, numai grație energiei fiului meu am putut obține un compartiment în ultimul tren care pleca din gară, destinat ofițerilor și familiilor lor.

A trebuit să insiste până la amenințarea cu arma, ca să reușească el, ofițer, să găsească locuri, într-un tren destinat pentru ofițeri și familiile lor.

După peste 48 de ore de chin, ajungem în fine la Bârlad, la orele 12 noaptea. Din lipsă de gazde sau hoteluri, suntem siliți să trecem o noapte în biuroul polițaiului. A doua zi am avut o confortabilă ospitalitate, la d-na Vidra, mama avocatului Epure din Vâlcea, amic al meu, și la d-l Teodor Ioan, amic personal și politic din Bârlad, un distins membru al baroului bârlădean și un eminent fruntaș politic din Bârlad. Cu cele două trăsuri ce am găsit în Bârlad, am plecat spre Nicorești, unde am făcut o mare și plăcută surpriză fiicei mele, care nici nu ne mai aștepta.

---

[1]) La 20 noiembrie 1916, ministrul de interne l-a numit prefect al poliției Capitalei pe generalul Alexandru Mustață (1854–1927), inspector general al Jandarmeriei Rurale. În cele câteva zile ale mandatului său, acesta a reușit să-și piardă popularitatea pe care și-o câștigase în timpul celui de-al Doilea Război Balcanic, fiind catalogat drept germanofil. Este autorul unei ordonanțe prin care îi avertiza pe locuitorii Capitalei că „oricine, bărbat sau femeie, tânăr sau bătrân, care se vor deda la acte ce ar aduce o insultă armatelor Imperiale, precum: împușcături cu vreo armă de foc ascunsă, aruncarea de orice fel de lucruri, cum și amenințarea cu vorbe, ori cu gesturi, vor fi imediat pedepsite cu împușcarea" (Vasile Th. Cancicov, *Jurnal din vremea ocupației*, vol. I, Humanitas, București, 2015). La intrarea germanilor în București, în 23 noiembrie 1916, generalul Mustață a fost înlocuit din funcție cu Alexandru Tzigara-Samurcaș. V. și Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei I.C. Brătianu 1914–1919*, Humanitas, București, 2014.

Permis de circulaţiune

Se autoriză a circula cu direcţia spre Moldova
... două trăsuri a Dlui Senator Procopiu
...-se libera lor circulaţiune până la
destinaţiune.

Bucureşti 20 IX 1916.

Permisul de circulaţie emis pe numele senatorului Grigore Procopiu în sept. 1916.

În haosul retragerii în Moldova, în iarna anului 1916, mulţi cădeau sleiţi de puteri pe marginea drumului.

Gara din Iași în anii 1917–1918: Soldați români și ruși dorm pe caldarâm (sus). Cort rusesc instalat în fața gării (jos).

Hotărâsem că Nicorești va fi punctul terminus al pribegiei mele, încredințat fiind că guvernul și-a menținut hotărârea în privința parlamentului, care credeam că nu va mai fi convocat; întrucât parlamentarii refugiați la Iași, credeam, [erau] veniți ca și mine din propria lor inițiativă.

Aflu însă din ziare și din zvon public că parlamentarii au fost avizați că guvernul revenise, ceea ce nu mi s-a putut comunica din culpa prefectului, care părăsise postul înainte d-a primi ordin. Ziarele apărute mai în urmă fixau chiar data convocării parlamentului, la 20 decembrie, mi se pare[1]. Cu câteva zile înainte de deschidere, primesc, chiar din partea primului-ministru, o telegramă, prin care mă invită la consfătuirea majorităților, antemergătoare deschiderii. Răspund primului-ministru, printr-o telegramă cifrată, prin care-l rog că, dacă consfătuirea nu iese din cadrul obicinuit al consfătuirilor anterioare, să mă dispenseze d-a veni: întrucât, fiind refugiat, din proprie inițiativă, datoresc tot sprijinul meu familiei și nu-mi pot împuțina resursele mele restrânse, cu cheltuieli pentru obicinuitele consfătuiri politice; adăugam însă că, dacă prezența mea ar fi absolut necesară, în interes general, voi face sacrificiul să viu. Printr-o telegramă urgentă, cu precădere, primul-ministru îmi răspunde astfel: „Prezența d-tale absolut necesară.“ Nu mai puteam ezita; am plecat la Iași cu primul tren. Consfătuirea totuși nu mi s-a părut în nimic deosebită de cele anterioare și nu mi-am putut explica afirmațiunea primului-ministru că prezența mea era absolut necesară, decât doar prin temerea acestuia că s-ar descompleta senatul; căci, deducându-se cei rămași în teritoriul ocupat, numărul senatorilor era aproape la limita celor 2 treimi cerute pentru a putea lucra ca constituantă de revizuire. Odată sosit în Iași, am rămas până la deschiderea parlamentului.

---

[1]) Sesiunea parlamentară a fost deschisă la 9 dec. 1916, în Sala Teatrului Național din Iași.

ÎN MOLDOVA

ATMOSFERĂ PARLAMENTARĂ LA IAȘI

În starea de depresiune morală provocată de înfrângerea suferită, atmosfera parlamentară era foarte încărcată și tot deodată imprecisă, nebuloasă. Războinicii, nerăbdătorii de odinioară, cari se temeau să nu pierdem momentul oportun pentru intrarea în acțiune, șopteau acum argumente de desolidarizare de la acțiunea războinică a guvernului. Unii tachiști afirmau că șeful, Take Ionescu[1], va face un mare discurs (toate discursurile șefului fiind mari), care va fi în același timp un foarte sever rechizitor al acțiunii guvernului, atât externă, cât și internă. Chiar cu privire la intrarea în război, spuneau acei tachiști, șeful va face rezerve privitoare la alegerea momentului, cum și la starea pregătirii noastre militare. Printre liberali, erau mulți cari taxau aceste zvonuri ca tendențioase, menite să forțeze mâna guvernului liberal, pentru alcătuirea mult doritului guvern național. N-au lipsit nici calificativele de șantaj parlamentar, aruncate de tempe-

---

[1]) Take Ionescu (1852–1922), om politic, avocat și publicist; președinte fondator al Partidului Conservator Democrat. În perioada neutralității, a fost un influent artizan al intrării țării în război, alături de Antanta. După dezastrul militar din 1916, intră în guvernul de uniune națională condus de Ion I.C. Brătianu. Din păcate, în timpul Conferinței de pace de la Paris (1919), cei doi lideri politici nu reușesc să treacă peste propriile orgolii și să-și reia colaborarea.

ramentele mai aprinse ale unora dintre liberali, la auzul acestor amenințări tachiste. Evenimentele ulterioare par a fi îndreptățit, în oarecare măsură, aceste manifestații ostile ideii de colaborare cu tachiștii.

Pe deasupra acestor dedesubturi, acestor acțiuni de culise parlamentare, se punea pentru parlamentarii preocupați exclusiv de interesul cel mare, de interesul general, de apărare a țării în acele grele momente, o problemă de conștiință, de datorie patriotică, în afară de orice considerațiune de partid: ce atitudine erau datori să aibă acești parlamentari, în fața învinuirilor ce se aduceau, că guvernul a intrat în acțiune, în mod nechibzuit, nepregătit; că marele dezastru al invaziei s-ar fi putut evita fără această intrare în acțiune, socotită ca o gravă eroare comisă de guvern.

Se zicea, chiar de aceia cari mai înainte cereau nerăbdători și turbulenți războiul, că guvernul era dator să reziste curentului războinic, să aștepte momentul prielnic pentru a lua o hotărâre.

Se invoca și argumentul că înseși indicațiunile majorităților parlamentare în ultima sesiune din București au fost în acest sens, întrucât aceste majorități s-au pronunțat categoric, la finele sesiunii 1915–1916 pentru politica de așteptare prudentă urmată până atunci de guvern.

Se învinovățea guvernul că, fără ca nimic nou să se fi produs, fără să consulte parlamentul, care susținuse prudenta așteptare, a declarat războiul, care s-a desfășurat așa de dureros și dura încă mai amenințător și mai dureros.

Ce trebuia să facă majoritatea, care era datoria ei în fața acestei probleme, care era și datoria mea ca senator și ca român?

Nu considerațiuni mici de disciplină sau solidaritate de partid puteau servi ca directive a acțiunii mele parlamentare, a acțiunii parlamentare a tuturor acelor ce trebuiau să gândească și să simtă numai ca români, numai românește.

Erau numai două căi: sau să se ceară guvernului socoteala să justifice intrarea în război, alegerea momentului și să dovedească că desfășurarea dureroasă a evenimentelor se datorește exclusiv fatalității, fără nici o vină din partea lui, sau parlamentul să ratifice pur și simplu ca necesară intrarea în acțiune, ca o datorie în afară de discuțiune, fără nici o altă verificare a împrejurărilor sau modalităților în care s-a produs.

Fără îndoială, orice membru al senatului sau camerii ar fi avut dreptul să ceară guvernului să facă dovadă că și-a îndeplinit toată datoria și că desfășurarea dezastruoasă a evenimentelor războinice nu e imputabilă, în nici o măsură cât de mică, vinei sale. Dar, dacă aceasta era un drept pentru orice parlamentar, era și datoria lui s-o facă? Era oportun s-o facă în cursul operațiunilor războinice? Avea țara interes ca o asemenea discuțiune să se deschidă, sau interesul țării era ca ea să fie amânată?

Două ipoteze sunt de făcut asupra rezultatului unei asemenea discuțiuni. Sau ea stabilește culpa guvernului, făcându-l responsabil de dezastru, stabilind poate neîndreptățirea acțiunii sale războinice, sau guvernul dovedește că și-a făcut întreagă datoria și desfășurarea nenorocită a războiului nu-i este imputabilă, ci se datorește fatalității, mai presus de putința omenească d-a o înlătura.

În această din urmă ipoteză, tragerea guvernului la răspundere ar fi inutilă și nedreaptă. Dacă ea ar fi pornit de la un guvernamental, ar apare suspectată, ca o înscenare menită d-a da guvernului prilejul unei reclame pentru obținerea unui facil succes parlamentar.

În a doua ipoteză însă, s-ar putea considera în interesul țării să se stabilească, în timpul duratei războiului, nelegitimitatea declarării lui?

Când țara e ocupată de dușman, când apărarea ei contra cotropitorilor era o sfântă datorie, independent de orice

greșeli s-ar fi comis prin declararea lui, se putea spune în parlament că războiul nu era legitim, că era rău declarat și că nu trebuie ratificat?

A stabili vina guvernului din pricina declarării războiului ar fi însemnat să dăm dușmanului, în cursul ostilităților, o armă puternică pentru a contesta legitimitatea războiului și a încerca să pună la cale, cu ajutorul dușmanilor filogermani dinăuntru, slăbirea puterii de rezistență a țării dinapoia frontului, zdruncinând credința poporului în legitimitatea acțiunii noastre războinice.

Sancțiunea căderii unui guvern, pedepsirea chiar a unor ipotetice greșeli poate compensa imensele neajunsuri ale unei asemenea soluțiuni?

Era oare în acele momente mai important a se ști dacă s-au făcut greșeli și dacă trebuiesc reprimate, sau era important de a se face totul pentru a se conjura întinderea dezastrului și de a se repara neajunsurile lui, fie ele datorite fatalității exclusiv, sau și greșelilor comise?

Numai rezistența îndârjită, până la capăt, fără șovăire, ne mai putea asigura salvarea, contribuind cu sacrificiile noastre la succesul final al aliaților. Soluția ce-mi dicta conștiința mea de patriot și parlamentar român era categorică: atâta timp cât dușmanul se află pe pământul țării, cât lupta de apărare împotriva lui continuă, sfântă și neînduplecată, nimeni nu trebuie să facă nimic din ceea ce ar putea să slăbească puterea de rezistență internă sau militară a țării, împotriva dușmanului. Odată luată această hotărâre, m-am silit să transmit colegilor mei senatori părerile mele și motivarea lor în sensul de mai sus, în discursul ce am ținut cu ocazia dezbaterilor la adresa de răspuns la mesagiul tronului.

Mai erau, pe lângă motivele de mai sus, și altele cari-mi impunea această linie de conduită, ca membru al parlamentului și, în special, al majorității parlamentare. Nu numai

membrii majorității liberale, dar chiar un însemnat număr dintre membrii minorității parlamentare recunoșteau că singurul guvern posibil, în acele timpuri de război și de ocupație dușmană, era guvernul I.C. Brătianu.

Neputând dar să avem alt guvern care l-ar fi putut înlocui, ar fi fost oare un câștig pentru țară ca el să fie descreditat față de aliați, de al căror sprijin material și moral aveam atâta nevoie?

Activitatea parlamentară de la decembrie până la ianuarie a fost foarte redusă. Intensivitatea acțiunii de culise era, în mare măsură, o cauză a acestei inactivități parlamentare.

Partizanii d-lui Take Ionescu continuau să amenințe cu plecarea d-lui Take Ionescu, în Franța sau Anglia, după ce va fi pronunțat marele discurs rechizitor, care sta ca o sabie a lui Damocles, suspendată asupra capului guvernului Brătianu.

Mulți dintre liberali nu-și mai ascundeau nemulțumirea contra d-lui Take Ionescu care, după cum ziceau ei, după ce îndemnase zgomotos la grăbirea acțiunii războinice, acum voiește să se desolidarizeze, să critice și să fugă, dacă nu i se satisfac pretențiunile, cari nu erau tocmai reduse, într-o formație de colaborare eventuală.

Părerea a foarte mulți membri din majoritatea liberală era ca guvernul Brătianu să nu cedeze, să nu se intimideze de aceste amenințări, pentru cari, după cum am mai spus, nu au găsit aspru nici calificativul de șantaj politic.

În ce mă privește, nu pot să afirm dacă zvonurile de plecare, amenințările de desolidarizare și de discurs rechizitor, atât de sever calificate, aveau un substrat real, dacă erau inspirate, sau numai tolerate ca mijloc de presiune asupra guvernului liberal. Un fapt e cert: ele porneau din rândurile amicilor d-lui Take Ionescu, cu sau fără știrea și fără aprobarea d-sale, dar și fără o formală desmințire.

GUVERN DE COLABORARE

Într-o bună zi, majoritățile parlamentare sunt surprinse cu noutatea că, în urma unei înțelegeri cu d-l Take Ionescu, s-a hotărât remanierea cabinetului Brătianu: intrau într-un guvern de colaborare d-nii Take Ionescu, Mișu Cantacuzino[1], D. Greceanu[2] și Dr. Istrati[3]; cei trei din urmă la Justiție, Industrie și Lucrări Publice, iar d-l Take Ionescu, ministru fără portofoliu.

Din guvernul d-lui Brătianu se [evidențiau][4] d-nii: V. Morțun[5], care se alege președinte al camerei, în locul d-lui Ferechide[6], devenit și d-sa ministru fără portofoliu, Al. Radovici[7]

---

[1]) Mihail (Mișu) G. Cantacuzino (1867–1928), om politic conservator, ministru al justiției (1910–1913, dec. 1916 – feb. 1918). [2]) Dimitrie A. Greceanu (1860–1920), om politic conservator, primar al Iașiului (1911–1912), ministru al lucrărilor publice (dec. 1916 – ian. 1918). Și-a pierdut viața în urma unui atentat cu bombă comis în clădirea Senatului, la 8 dec. 1920. [3]) Constantin I. Istrati (1850–1918), medic, chimist, președinte al Academiei Române (1913–1916). A fost ministru în guvernările conservatoare de la începutul secolului trecut. În perioada războiului, a deținut portofoliul industriei și comerțului (dec. 1916 – iul. 1917). [4]) În sensul că își pierdeau portofoliile. [5]) Vasile Morțun (1860–1919), publicist și om politic. Intră în politică atras de ideile socialiste. Ulterior, trece la liberali. Ministru al lucrărilor publice (1907–1910) și al internelor (1914–1916). În perioada refugiului de la Iași a fost președinte al Camerei Deputaților. [6]) Mihail Pherekyde (1842–1926), influent om politic liberal. A fost ministru în cabinetele liberale conduse de Ion. C. Brătianu, Dumitru C. Brătianu, Dimitrie A. Sturdza și Ion I.C. Brătianu. A deținut patru mandate de președinte al Adunării Deputaților (ultima dată, în perioada neutralității), spre sfârșitul vieții fiind ales și președinte al Senatului. În timpul guvernării liberale din 1919 a gestionat administrarea țării, în absența premierului Ionel Brătianu, prezent la Conferința de pace de la Paris. [7]) Alexandru G. Radovici (1860–1918), avocat și om politic. Înainte de a trece la liberali, a făcut parte din conducerea Partidului Social Democrat al Muncitorilor din România. În perioada neutralității a

și d-rul Angelescu[1]; mai intra dintre liberali V. Brătianu[2] la Război și Emil Costinescu[3], fără portofoliu.

Majoritatea primește știrea cu o vădită răceală, s-ar putea spune chiar cu o nemulțumire foarte puțin stăpânită.

Nu lipseau nici glumele ironice ca să sublinieze starea de spirit, puțin binevoitoare colaborării. Rețin dintre aceste glume următoarea butadă a unui nemulțumit: „Dacă țara s-a micșorat prin invazia cotropitoare a dușmanilor, avem cel puțin o compensație: s-a mărit guvernul, sporindu-se numărul membrilor cari-l compun."

Primul-ministru, printr-un discurs la cameră, cearcă să risipească această atmosferă greoaie creată de înfăptuirea colaborării, cam pe neașteptate și care lăsase majorității impresia că ar fi datorită intimidărilor tachiste, despre care am vorbit deja.

El explică majorității că colaborarea era o necesitate, pe care o recunoscuse deja înaintea invaziei. Afirmă că a cercat s-o facă de-atunci, completă, chiar cu d-l Marghiloman, pe care l-a solicitat în acest scop și care a refuzat propunerea.

---

deținut portofoliul Industriei și Comerțului; în timpul refugiului a fost numit director al Băncii Naționale, transferate la Iași. [1]) Dr. Constantin Angelescu (1869–1948), profesor universitar și om politic liberal. În timpul Marelui Război a fost ministru al lucrărilor publice (1914–1916), fiind numit apoi cel dintâi ministru plenipotențiar român în Statele Unite (1917–1918). În perioada interbelică a deținut portofoliul instrucțiunii publice în toate cabinetele național-liberale. [2]) Vintilă Brătianu (1867–1930), inginer, bancher, șef de gazetă și om politic liberal. Primar al Capitalei (1907–1910) și ministru de război (1916–1917). În perioada interbelică a deținut portofoliul finanțelor în toate cabinetele Ion I.C. Brătianu. Vintilă îi va succeda fratelui său mai mare, atât la conducerea guvernului (1927–1928), cât și a Partidului Național Liberal. [3]) Emil Costinescu (1844–1921), finanțist și om politic liberal. Este unul dintre fondatorii și directorii Băncii Naționale a României. A deținut portofoliul finanțelor în mai multe cabinete liberale (1902–1904, 1907–1910, 1914–1916). În timpul refugiului din Moldova a fost numit ministru fără portofoliu (dec. 1916 – iul. 1917).

Că s-a adresat și atunci, ca și acum, și d-lui Iorga, care de asemenea a refuzat. La acest discurs al primului-ministru răspunde d-nul N. Iorga.

Într-o cuvântare frumoasă, sinceră și caldă, eminentul om politic și mare profesor da o formulare precisă sentimentelor de nemulțumire latentă care stăpânea sufletul celor mai mulți dintre membrii majorității, cari totuși nu și le puteau manifesta, din considerațiuni de oportunism și disciplină de partid.

D-l Iorga afirmă, în aplauzele majorității, că remanierea și guvernul de colaborare sunt rezultatul agitațiunilor turbulente din culisele parlamentare a grupului tachist. D-sa relevă faptul că tachiștii, atâta timp cât nu aveau încă speranțe că dezastrul înfrângerii ar putea fi conjurat și reparat, începuseră să decline solidarizarea cu acțiunea războinică a guvernului.

„Acum, continuă oratorul, când încep să întrevază succesul, când noi speranțe de refacere încep să lumineze întunericul lăsat în sufletul țării de negura înfrângerii, ei caută să împartă bucuria și meritul succesului cu acel pe care l-au lăsat să îndure, numai el, toate durerile, toate suferințele, toate amărăciunile înfrângerii."

Deși senator, asistam într-o bancă la această ședință a camerii; luat de vârtejul comunicativ al aplauzelor furtunoase, cu cari camera a primit cuvintele ilustrului istoric, nu m-am putut opri d-a nu aplauda eu însumi, cu toată lipsa calității de deputat. M-am asociat de asemenea la felicitările ce s-au adus oratorului după terminarea discursului său. Toți, afară de cei ce nu erau liberi pe aprecierile lor, găseau că discursul d-lui Iorga punea la punct caracterizarea reală a acestui eveniment politic.

Primul-ministru părea și era poate realmente contrariat de aceste manifestațiuni de aprobare a spuselor d-lui Iorga, cari însemnau manifestațiuni de ostilitate la adresa remanierii și colaborării; dar niminea nu poate afirma că el nu

și le explica și nu le găsea, cel puțin în oarecare măsură, o îndreptățire.

În seara zilei când s-a pronunțat acest discurs al d-lui Iorga, am prânzit cu d-l Vintilă Brătianu la amicul meu, ministrul cultelor, care sta la Palatul Mitropolitan.

D-l Brătianu, vorbind de discursul d-lui Iorga, emite părerea că, deși explicabilă atitudinea majorității față de acest discurs, totuși, din punctul de vedere al tactului politic, ea lasă de dorit.

Dacă primind cu indiferență acest discurs, i-am răspuns eu, majoritatea ar fi dovedit mai mult tact politic, în schimb însă ar fi făcut dovada de mai puțină căldură și sensibilitate; ori este foarte greu de dovedit dacă ar fi câștigat sau ar fi pierdut în acest schimb. Eu, asociindu-mă la aplauze și felicitări, am găsit că sensibilitatea și căldura valorau, în această împrejurare, mai mult decât tactul politic.

Era în interesul adevărului, al înțelegerii exacte a evenimentelor politice, ca o voce autorizată, imparțială și în același timp neîncătușată de cătușa tiranică a disciplinei de partid să limpezească, pentru urmași, înțelesul adevărat al colaborării de la 1917, așa cum era, așa cum îl simțeau cei mai mulți din majoritate, care totuși nu puteau decât să-l șoptească, iar nu să-l spună fără înconjur și fără ezitare de la înălțimea tribunei parlamentare.

ZVONURI DE EVACUARE

Abia se terminase cu evenimentul colaborării și, în timpul vacanței parlamentare, încep să circule zvonuri de evacuare a parlamentului român în Rusia.

Aceste zvonuri produc, cum era firesc, o emoție în cercul parlamentarilor aflători în Iași, cari erau cei mai numeroși. Zvonurile persistând, și cum ele porneau din izvoare cari

trebuiau să fie bine informate, parlamentarii aflători în Iași hotărâse o întrunire care-și are loc în sala ședințelor senatului de la Universitate.

Se încep discuțiunile cari devin foarte animate. O parte din parlamentari, mai cu osebire moldoveni din partea neocupată a Moldovei, cari erau la ei acasă, erau de părere a nu se admite, cu nici un preț, ideea evacuării. Toți însă susțineau că trebuiesc cerute lămuriri pentru a se putea ști până la ce punct zvonurile sunt reale și dacă evacuarea s-ar impune să se ceară guvernului ca ea să se efectueze în condiții compatibile cu demnitatea țării, nefiind vorba de evacuarea unor individualități particulare, ci de evacuarea reprezentanților poporului român, cari, împreună cu suveranul, erau singurii în drept a duce ficțiunea de stat beligerant peste hotarele țării.

A triumfat aceasta din urmă părere și s-a votat o moțiune în acest sens, și s-a ales din sânul parlamentarilor întruniți, senatori și deputați, o comisiune, din care am avut onoarea a face parte, pentru a cere guvernului lămuriri și a-i înmâna moțiunea cu dezideratele parlamentului, în caz când zvonurile de evacuare s-ar confirma.

Între alte puncte ale moțiunii, se insista pentru obținerea dreptului de exteritorialitate, în caz de evacuare.

Imediat după alegerea ei, această comisiune parlamentară solicită de la primul-ministru o audiență grabnică, care-i și este acordată chiar în seara cererii.

LA PRIMUL-MINISTRU

În seara de audiență, la primul-ministru acasă, îi înmânăm moțiunea semnată de un foarte însemnat număr de membri ai ambelor corpuri legiuitoare. Terminând lectura acestei moțiuni, primul-ministru ne răspunde: „Nu pot

accepta să discut cu dv. pe bazele celor consemnate în această moțiune.

Nu pot accepta ca, în formă de ultimatum, să mi se ceară să iau măsuri compatibile cu demnitatea țării, în caz de evacuarea parlamentului, ca și cum eu aș avea nevoie de un asemenea ultimatum, ca și cum n-aș fi tot atât de preocupat de demnitatea țării, ca și dv. A primi o asemenea moțiune ar însemna să accept a sta încă în capul guvernului, fără să mai am încrederea majorității, când ea crede necesar să-mi impună preocupări, pe cari eu cred că le am fără impunere, pe cari sunt dator să le am ca orice bun român.

O asemenea atitudine nu-mi îngăduie nici demnitatea mea personală, nici, mai cu seamă, demnitatea și prestigiul meu ca șef al Partidului Național Liberal". Apoi, adresându-se către membrii liberali din comisiune, și în special către mine, adaugă: „Nu mă mir de membrii din opoziție că au crezut necesară o asemenea moțiune și s-au însărcinat să mi-o înmâneze, dar mă mir de dv. membrii majorității, și în special de d-ta, d-le Procopiu. Când oare am refuzat eu majorității drepte și legitime cereri? Ce vă îndreptățea să nu-mi vorbiți direct și fără această formă de moțiune ultimatum?"

Am răspuns primului-ministru că n-a existat nici în mintea comisiunii, nici în aceea a semnatarilor moțiunii să dea un asemenea înțeles prezentării ei. Era mai mult o dorință a majorității ca primul-ministru să ia personal în mână chestia evacuării, să n-o lase pe mâna unui ministru de resort. Aceasta în urma experienței defavorabile făcute cu ocazia rezolvării problemei transportării cu calea ferată a parlamentarilor din provincie la Iași, când s-au format așa-zise trenuri parlamentare speciale, alcătuite din vagoane de animale. Pentru a evita repetarea unor astfel de neajunsuri, dăunătoare prestigiului parlamentarilor, s-a recurs la această formulare a dezideratelor parlamentare.

Dacă totuși, chiar în urma acestor explicații, moțiunea ar constitui o piedică pentru a putea discuta chestiunea cu primul-ministru, comisiunea ia răspunderea s-o considere ca neavenită și să asculte explicațiunile și hotărârile primului-ministru în chestiunea evacuării eventuale a parlamentului.

Înlăturată astfel piedica formală, primul-ministru se declară gata a ne da lămuririle cerute și începe expunerea sa astfel:

„Nu vă spun ceva nou afirmându-vă că, în împrejurările actuale, țara noastră nu mai este, nu mai poate fi absolut liberă pe acțiunea ei internă sau externă.

Pentru ca să putem duce la bun sfârșit lupta uriașă ce am întreprins, noi suntem și trebuie să fim azi în funcțiune, ca să mă exprim în termeni matematici, de aliații noștri. Dacă ei ne cer măsuri cari le par indispensabile pentru reușita luptei ce ducem în comun, noi chiar dacă nu le-am crede indispensabile, suntem datori să le executăm.

Rusia ne-a pus în vedere, nouă și aliaților, că nu crede exclusă eventualitatea ruperii frontului de la Siret și, prin urmare, posibilitatea unei invazii germane în Moldova. Că într-o asemenea eventualitate, probabilă, după părerea Rusiei, acestei puteri nu i-ar fi posibil, în ultimul moment, să facă față nevoii de evacuare și a guvernului, și a parlamentului, cu familiile parlamentarilor, din cauza insuficienții căilor ferate ruse.

Ca consecință, Rusia cere, prin aliați și împreună cu ei, guvernului român evacuarea parlamentarilor români într-unul din orașele rusești Rostov, Harcov sau Herson."

Cu caracter extrem confidențial, primul-ministru ne comunică că el are impresia că guvernul rus ar lăsa să se înțeleagă, față cu Antanta, că, „dacă guvernul român ar refuza această evacuare, ar face-o intenționat ca să înlesnească, prin căderea parlamentului în mâinile germanilor, o pace

separată". (Publicarea documentelor oficiale de la Petrograd ridică caracterul confidențial al acestor comunicări.)[1]

„Eu, continuă primul-ministru, nu cred în eventualitatea ruperii frontului de la Siret, dar evenimentele trecute ne obligă să contăm chiar și cu cele mai puțin probabile eventualități.

O mare parte din dv. sunteți deja refugiați, dar, mai cu osebire, e în interesul țării ca să nu dăm, nici în aparență, îndreptățire insinuărilor răuvoitoare la care refuzul nostru ar da naștere.

Dacă, după cum sunt eu convins, ruperea frontului de la Siret nu va avea loc, vă veți putea întoarce pentru ședințele parlamentului și nu veți avea prea mari neajunsuri de pe urma unei forțate viligiaturi în Rusia. Ș-apoi, plecând, descongestionați Iașul, ușurând, într-o cât de mică măsură, traiul celor rămași.

Faceți dar, d-lor, zice primul-ministru, un serviciu țării, nu mie, nici guvernului, dacă satisfaceți, cât mai curând, această cerere de evacuare.

Se vor lua toate măsurile necesare pentru ca evacuarea să se facă în condiții compatibile cu demnitatea țării.

Comisiuni mixte vor regula condițiile evacuării cu guvernul rus și rezultatul activității lor vă va fi comunicat imediat. Se va obține și exteritorialitatea, pe cât ea este posibilă într-o țară cu regim autocratic.

O comisiune specială va lucra cu ministrul Rusiei, contele Musulov[2], sau cu delegații săi, pentru fixarea punctelor de detaliu cu privire la efectuarea evacuării.

---

1) Imediat după preluarea puterii, regimul bolșevic a dat publicității o serie de acorduri și tratate secrete încheiate de fostele guverne imperiale, în preajma și în timpul Primului Război Mondial.

2) Aleksandr A. Mosolov (1854–1939), general și diplomat rus. Fost Șef al Casei Militare Imperiale, este numit, în toamna lui 1916, ministru plenipotențiar în România. Rămâne în această funcție mai puțin de un an, experiență pe care o va relata în cartea *Misiunea mea în România* (ediție îngrijită de Marin C. Stănescu, Editura Silex, București, 1997).

Imediat ce aceste lucrări se vor termina, parlamentarii vor fi puși la curent de modul cum se va face evacuarea. Comunicați dar colegilor dv. că e o datorie către țară ca să accepte măsura evacuării și că, făcând dificultăți, nu le fac guvernului, ci înseși țării, păstrând caracterul confidențial al motivării".

Am comunicat parlamentarilor întruniți din nou în sala senatului rezultatul audienții noastre, spunându-le însă numai că primul-ministru ne-a făcut convingerea că evacuarea se impune ca o datorie în interesul țării, fără a le putea comunica întreaga motivare a acestei absolute necesități. Această imposibilitate d-a completa motivarea evacuării cu motivele confidențiale a făcut pe unii dintre parlamentarii moldoveni să persiste în ideea d-a nu se accepta evacuarea.

Tratativele continuau între reprezentanții guvernului și parlamentului și între reprezentanții guvernului rus. Rezultatul a fost că s-a admis orașul Herson, din gubernia cu același nume, ca loc destinat oficial pentru refugiul parlamentarilor români. Se comunică parlamentarilor acest rezultat. Li se face cunoscut că guvernul rus [se] va îngriji pentru rechiziționarea locuințelor destinate parlamentarilor și familiilor lor, cum și ca aprovizionarea lor să fie asigurată și completă. Li se aduce la cunoștință că, cu începere de la o anumită zi din ianuarie 1917, trenuri periodice, cu plecări prealabil anunțate, cu locuri limitate și exclusiv destinate parlamentarilor și familiilor lor, vor pleca din Iași spre Odessa, de unde vapoare anume puse în serviciul acestei evacuări vor transporta la Herson pe parlamentari și familiile lor aduse de aceste trenuri.

EVACUAREA

PLECAREA ÎN RUSIA

La 22 ianuarie 1917, cu cel de-al doilea, îmi pare, din aceste trenuri, am plecat în Rusia. Era, de altfel, un tren foarte confortabil, luxos chiar, având un mare vagon cu paturi.

Plecasem sub impresia deprimantă ce, în mod firesc, trebuia să mi-o facă comunicarea ce primisem chiar de la consulatul rus din Iași, că nu îmi este permis, decât cu anumite și anevoioase formalități, să iau cu mine manuscrise în Rusia. Cu un fel de involuntară strângere de inimă, cu un fel de jenă sufletească, primesc anunțul că am ajuns la graniță și că intrăm pe teritoriul moscovit.

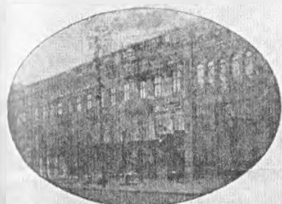
Era în sufletul meu, de cetățean liber al unui stat cu regim democratic, aproape o teamă explicabilă, dar nejustificată. Nu era numai îngândurarea pribegiei, dar și o anume stare de spirit nedefinită, *une espece de malaise*. Ceva asemănător cu senzația morbidă pe care psichiatrii o numesc fobie și pe care aș risca la rândul meu s-o numesc *rusio-fobie*. Nu era însă, propriu-zis, o fobie, ci mai mult repulsiune. O senzație analogă cu aceea ce da unor persoane mai sensibile atingerea de pielea rece și alunecoasă a unei reptile aquatice.

Ne aflam în acel vagon mai mulți deputați și senatori; mai erau și câteva persoane, neparlamentari, între cari cunoscutul

Aula Universității „Alexandru Ioan Cuza“ din Iași, unde s-au ținut majoritatea ședințelor Senatului în perioada refugiului.

Bon de masă pe numele lui Grigore Procopiu emis de Hotel de France din Odessa în 16 februarie 1917.

ОДЕССА / ODESSA 191

Hôtel de FRANCE ODESSA.

БОЛЬШАЯ ПЕРВОКЛАССНАЯ

Гостиница „ФРАНЦІЯ“

въ г. ОДЕССѢ, Дерибасовская ул. № 31

... Пассажемъ, противъ Городского сада ... ТЕЛЕФОНЪ N. 2-5..

СЧЕТЪ № 109

Номеръ съ 8 по 16 за 8

Подушк ... Одеял

Полотенц

Кипятк

Порц. чаю

Сливки

чаш. кофе

хлѣб и масл ... порц. масла

сдобн

Сиро ... квасу

Ессентуки

19 75

Odessa în anul 1917: vedere asupra străzii Puşkinskaia (sus). Mic spectacol de stradă al unui chinez cu două maimuţe (jos). În Odessa, Harkov, Herson etc., vor apărea din ce în ce mai mulţi soldaţi voluntari chinezi, „foarte disciplinaţi şi foarte credincioşi", cum spune mai încolo chiar Procopiu, dintre care CEKA avea să-şi selecteze curând experţi torţionari şi călăi.

ziarist Rubin[1], Enescu[2], directorul băncilor populare, cu alți doi funcționari din administrația băncilor.

Între parlamentarii aflători în acest tren, se găsea și fostul ministru, doctorul Angelescu, care ieșise din minister cu ocazia colaborării. Fostul ministru, sacrificat pe altarul colaborării, nu-și putea stăpâni nemulțumirea sa.

În fața tuturor companionilor de drum, parlamentari și neparlamentari, el face, fără menajament, un aspru rechizitor guvernului în genere și, în special, contra unuia din foștii săi colegi, rămas în minister. El aducea acestui fost coleg acuzații cari nu erau întrecute, în gravitatea lor, nici de cele ce formulase contra aceluiași ministru cei mai înverșunați adversari politici din opoziție.

La acest rechizitor al distinsului medic și fruntaș politic, am făcut obiecțiunea că, dacă avea asemenea păreri despre colegul său de până ieri, pentru ce n-a reacționat, pe când era încă în guvern, în fața atacurilor adversarilor.

„Am făcut rău, răspunde fosta excelență, aceasta însă nu ne obligă să continuăm a face rău."

I-am replicat că față cu atitudinea de până ieri, în prea violent contrast cu cea de azi, pentru necunoscătorii nedumeriți, această din urmă atitudine apare ca luată *ab irato*, din cauza sacrificării sale pe altarul colaborării. Nu-mi mai amintesc răspunsul său la această obiecțiune.

Între altele, d-rul Angelescu mai spunea că guvernul a comis o greșeală admițând orașul Herson ca loc oficial pentru refugiul parlamentarilor. El susținea chiar ca parlamentarii

---

[1]) Alexandru Rubin (1856–1921), ziarist, redactor-șef al publicației *L'Indépendance roumaine*. [2]) Fotin Enescu (1878–1918), director al Băncilor Populare (instituții de creditare a agriculturii); în perioada războiului a condus Direcția Generală a Aprovizionării Militare și Civile. În 1918, ministru de finanțe în guvernul Averescu, apoi ministru al agriculturii și domeniilor în guvernele Coandă și Brătianu. Cade victimă tifosului exantematic.

să nu se ducă la Herson, căci acest pseudo-oraș nu era decât un sat mare. El îndemna pe toți să-l imiteze și să rămână la Odessa. Mulți dintre parlamentari au imitat pe d-rul Angelescu și au rămas la Odessa, spre marea nemulțumire a guvernului rus, care făcuse mari pregătiri pentru primirea parlamentarilor la Herson, destinând și un mare vapor pentru serviciul special al transportării lor.

Și în timpul drumului, și la Odessa, unde m-am oprit provizoriu, am remarcat o abundență de resurse, la care nu s-ar fi așteptat cineva, într-o țară care intrase de peste 3 ani într-un mare și crâncen război; parcă nici nu se cunoștea că e război, afară de o oarecare scumpire relativă a traiului. Era o evidențiere a imenselor resurse ale marelui imperiu rus.

LA ODESSA

La gara Odessa, am fost primiți de reprezentanții români, cari constituiau comisiunea însărcinată cu recepția și încartiruirea parlamentarilor evacuați, asistați de un colonel rus atașat pe lângă această comisiune. El se numea Așicof, un ofițer în rezervă, magistrat în viața civilă, cult, manierat și vorbind corect limba franceză.

Noii sosiți au fost instalați într-un cuartir provizoriu, improvizat dintr-un sanatoriu de hidroterapie. Cum pensiunea de 14 ruble pe zi, de persoană, de la acel cuartir improvizat, era superioară modestelor mele resurse bugetare, am căutat și abia am găsit o altă găzduire, la un hotel din strada principală numită Deribasovskaia, una din cele mai frumoase strade din Odessa. Cel mai însemnat și mai activ port pe Marea Neagră, Odessa, este unul din cele mai frumoase orașe ale Rusiei și dintre cele mai mari. Ea număra aproape 1 milion de locuitori în anul 1917.

Rușii numeau cu o vădită mândrie acest port Parisul rusesc. Aspectul exterior monumental al construcțiunilor, lărgimea bulevardelor, animația vieții justificau până la oarecari punct această pretențioasă comparație rusească; mai cu seamă dacă ținem socoteală și de faptul că acest mare și frumos oraș era și port maritim; ceea ce făcea posibilă o compensație între unele lipsuri sau avantaje a celor două termene de comparație.

Din punctul de vedere însă al vieții sufletești, al felului d-a fi al populației orașului, comparația era mai mult decât pretențioasă, era imposibilă. Compusă, în imensa ei majoritate, din oameni de afaceri, cosmopolită, cu o foarte mare predominanță a elementului evreu și grec, populația orașului n-avea nimic comun cu acel laborator fin, producător de mișcare și viață superioară, care radiază asupra lumii întregi, care se numește populația și viața pariziană. Nivelul scăzut al culturii și civilizațiunii burgheziei din Odessa, ca și al biurocrației și nobleței din acel oraș erau o piedică aproape imposibil de înlăturat, pentru a transforma Odessa într-un oraș occidental, în adevăratul înțeles al cuvântului. Impresia ce mi-a făcut Odessa, din acest punct de privire, al nepotrivirii aspectului său extern de occidentalism și coprinsul calitativ al populației sale, ar putea fi asemănate aceleia ce ai resimți când un palat somptuos, artistic construit și amenajat de un proprietar nobil, cu gusturi rafinate și artistice, îl găsești în stăpânirea unui parvenit, îmbogățit prin speculă, rămas tot necioplit și grosolan. De fapt chiar, lucrurile stau cam așa; căci frumusețea exterioară, aspectul său occidental se datoresc activității unor francezi, De Ribas, Richelieux și Langeron. Trei din cele mai frumoase strade din Odessa poartă numele acestor refugiați francezi, cari au reușit să occidentalizeze, în înapoiata Rusie, admirabilul port al Mării Negre.

SEMNE PREVESTITOARE

Când am părăsit provizorul azil de la sanatoriul transformat în cuartir, am avut prilejul să relevez un fapt de nici o însemnătate în aparență, dar care mie mi-a făcut o impresie mai deosebită și m-a determinat să nu-l consider neglijabil, așa cum mi-ar fi indicat aparențele. Evenimentele ulterioare mi-au dat dreptate; dar să nu anticipez și să continui: trebuie să menționez că oficialitatea rusă, după reiteratele afirmațiuni ale colonelului Așicof, nu era deloc mulțumită că parlamentarii români s-au oprit în majoritatea la Odessa, în loc d-a se duce la Herson, după cum se stabilise oficial, între cele două guverne; și în care scop se și amenajase mijloace de transport cu vaporul și se rechiziționase locuințe în acel oraș, destinat refugiului oficial al parlamentarilor români. Colonelul ne spunea chiar, cu o oarecare nuanță de confidențială și amicală indiscreție, că nu este exclusă posibilitatea rechiziționării oțelurilor din Odessa, pentru armatele ruse și că deci parlamentarii rămași aci ar risca să rămână fără locuințe, dacă nu se duc din vreme la Herson. El spunea tuturor că trenuri speciale și, după dezgheț, vapoare confortabile stau la dispoziția parlamentarilor români pentru Herson. Hotărâsem totuși să aștept deschiderea navigației după dezgheț, când întâmplarea de care am anticipat mai sus survenind, m-a făcut să-mi schimb hotărârea. Întorcându-mă, chiar în primele zile ale instalației mele la hotel, din oraș cu o birjă, am constatat că conducătorul ei știe românește. Era un sârb refugiat din București. O asemenea descoperire, pentru un refugiat, într-o țară a cărei limbă n-o cunoaște, e totdauna bine-venită și mulțumitoare, oricât de modestă ar fi condițiunea celui întâlnit. Această condițiune modestă nu împiedică ca întâlnirea să fie prilejul unor convorbiri mai lungi și mai amănunțite decât acelea ce le-ar fi pricinuit simplele raporturi stabilite prin serviciul de birjar, făcut întâmplător. Din această comunicație mai extinsă cu sârbul birjar,

aflu că poliția din Odessa a arestat pe mai mulți tineri din oraș, surprinși pe când lipeau afișe revoluționare. Întrebându-l mai departe asupra acestui fapt relatat de el, îmi spune că în toate părțile, în cercurile de jos ale populației, din care și el făcea parte, se vorbește cu persistență de revoluție. Fără îndoială, în altă țară nu de la asemenea izvoare de informație s-ar putea cineva documenta asupra posibilității unor eventuale întâmplări de o mare gravitate politică. Dar în Rusia țaristă, mai cu seamă în timp de război, să se vorbească în cercurile largi muncitorești de revoluție ca de o eventualitate foarte probabilă e un fenomen extraordinar, care nu poate fi trecut cu vederea, asupra căruia trebuie să te oprești pentru a-l explica. Nu erau decât două explicații posibile: sau agenți provocatori ai poliției secrete țariste voiau să dea noi prilejuri de represiuni sângeroase, prin ațâțări la mișcări populare factice, sau cu adevărat ideea revoluției și-a făcut drumul până în cele mai adânci straturi populare și izbucnirea ei este iminentă.

Ori într-un caz, ori într-altul, am crezut că este mai prudent ca evenimentele ce s-ar produce să mă găsească la Herson, unde, prin aranjamentul diplomatic dintre guvernele româno-ruse, aveam o altă situație decât la Odessa.

Am comunicat și altor amici din Odessa această părere și motivele pe cari o întemeiam, dar numai unul singur, deputatul de Teleorman, Alexandrescu, s-a hotărât să mă însoțească la Herson.

La începutul lui februarie 1917, eram din nou pe drum, ducându-mi mai departe toiagul pribegiei, prin gubernia Hersonului, către capitala acestei gubernii, așezată pe malurile Niprului, în apropiere de gura acestui fluviu. Pe un drum cam de ocol, am mers două zile prin stepele rusești, într-un tren destul de confortabil, în vagoane cu paturi. La orele opt de dimineață, priveliștea monotonă a stepelor imense acoperite cu zăpadă căpătă un sfârșit prin sosirea în gara Hersonului.

LA HERSON

Deși când plecasem din Odessa era încă ger și multă zăpadă, ca și pe cea mai mare parte a regiunii străbătute, totuși la Herson observăm că zăpada era aproape topită. Aspectul orașului Herson, privit din gară, părea că îndreptățește afirmația fostului ministru d-rul Angelescu, că Hersonul este un sat mare, dar nu un oraș.

Mărită de noroiul și bălțile rezultate din topirea zăpezii, murdăria da orașului un aspect de orientală neîngrijire.

Această priveliște-mi părea și mai dezolantă prin aceea că-mi amintea, cu o profundă senzație de tristeță și de dor de țară, prin contrast, aspectul incomparabil de pitoresc al frumosului oraș Râmnicu Vâlcea, văzut tot din tren, la intrarea în gara Râmnicu Vâlcea.

După vreo oră de așteptare în gară, sosește reprezentantul guvernului român din Herson, d-nul Jenică Atanasiu[1], senator, însoțit de polițaiul orașului Herson, cari aveau însărcinarea încartiruirei parlamentarilor români în Herson.

Am fost provizoriu instalați într-un hotel, până ce vom vizita cuartiruirile destinate românilor, pentru a ne alege, din ele, pe cel care ne-ar conveni mai bine, dacă cel destinat pentru noi nu ni s-ar fi părut convenabil. Chiar a doua zi m-am instalat în cuartirul ce-mi fusese destinat. Aveam un apartament destul de confortabil pentru un refugiat ca mine, puțin pretențios. Era situat într-o mare casă, cea mai mare din Herson, numită *Dom Scarlat*. Dom, probabil de la latinescul *Domus*, înseamnează casă; adică casa Scarlat, după numele proprietarului. De altfel, toate casele mai mărișoare din orașele din Rusia sunt individualizate în acest chip.

---

[1]) Ion C. Atanasiu (1868–?), prefect de Galați și de Tulcea, ulterior senator PNL de Tulcea. După război, a trecut la partidul fondat de Alexandru Averescu.

Carte poștală militară (față-verso), tipică pentru perioada războiului, fără dată și loc, trimisă senatorului Procopiu de către fiul său Horia. Pe ștampilă se citește „Serviciul Telegrafic Poștal Român din Herson, data 13.11.917" – exemplu de extrateritorialitate (existența unor instituții ale statului român pe teritoriul Rusiei).

Nu se scrie nimic privitor la Armată. Nu se pune nici data, nici localitatea

Dragă Tată, [illegible]
[illegible] dar cresterea [illegible]
după scrisoarea ce am primit dela
tine. Azi am primit dela Fetiţa o scrisoare
în care îmi spune că a primit câtevа
din [redacted] trimise. În speranţa [illegible]
de seară, – suntem cu toţi
sănătoşi, am avut veşti şi dela
Gheorghiţă şi dela Nicu[illegible]
unde s'au reîntors cu toţi.
[illegible] sărutări la toţi Horia

Телеграфъ

ХЕРСОН

Въ

Телеграмма

PROCOPIU SENATOR
PANIBALOWSKAIA ULITZA DOM
SCARLAT KARTIER PINSCKY
KERSON RUSSIA

JASSY 880-16-24-11-30

=TOUS BIENPORTANTS=GRIGORE DAN GHEORGHE HORIA-

„Bine sănătoși cu toții." Telegramă expediată din Iași pe adresa din Herson a senatorului Procopiu, datată 13 mai 1917.

Această mare clădire, lipsită de stil, avea patru fațade, pe patru strade, și vreo cincizeci de apartamente. Apartamentele erau confortabile, având instalație de apă, lumină electrică, baie și tot la canal. În interior, aspectul orașului era mai acceptabil, semănând cu marile noastre orașe de provincie. Nu lipseau chiar unele clădiri frumoase, cum era de exemplu *Dom Socolof*, casă reținută pentru familia regală, teatru, cu aspect ceva mai monumental decât cel din București. Hotelul Europa, rechiziționat pentru eventuala instalare a ministerelor române, care putea suporta comparația cu hotelurile confortabile din Occident, neavând însă, ca stil arhitectoral, nici o valoare. Era, prin urmare, ceva cam exagerată aprecierea d-rului Angelescu. Hersonul nu prezinta tocmai aspectul unui sat mare, ci, cum am spus, acela al marilor noastre orașe de provincie, ca Iași, Craiova sau Brăila.

Ca viață internă însă Hersonul era pur și simplu deplorabil. 90 la sută din populația acestui oraș era constituită de elementul evreo-rus, care acaparase întreaga viață comercială și întreaga activitate a acestui important port de la gura Niprului, prin care se scurgeau toate produsele celei mai bogate și mai fertile regiuni din Ukraina, valea Niprului.

Abundența bogățiilor în această localitate era așa de mare, încât era cu neputință să se cunoască nu numai că suportase trei ani de război, dar nici chiar că sunt în curs de război. Dacă începuse o oarecare urcare a prețurilor, ea era datorită mai mult speculei, ce evreimea locală o făcea exclusiv față de românii, pe cari nu-i simpatiza deloc; din cauză că, de către răuvoitorii noștri, se răspândise printre ei credința că românii persecută sălbatic pe coreligionarii lor din România. Am văzut eu însumi, la un cinematograf, aceste calomnii, răspândite intenționat, pe socoteala noastră, pentru evreimea din Herson și din alte părți ale Rusiei. Erau filme improvizate, probabil cu scene imaginare, în care se exibau evrei torturați, ca în timpul Inchiziției, băgați în cazane de smoală fierbinte,

și se explica în scris, pe pânză, că acele filme reprezintau suferințe reale, după natură, ale evreilor din România. E ușor de înțeles, după aceste infame exibițiuni calomnioase, de ce sentimente era animată populația evreiască față de români. Cu multă răbdare și cu mare greutate, am reușit să modificăm aceste păreri și aceste sentimente, cari ne puteau aduce grave neplăceri, pe timpul forțatei noastre pribegii la Herson.

Burghezia evreo-rusă a Hersonului era aproape toată filo-germană și nu-și da nici chiar osteneala să-și ascundă aceste sentimente filogermane, nici dorința ce avea ca germanii să învingă. Aveau, în privința rușilor, simțământul de superioritate al rasei lor și-i considerau cu antipatie și dispreț.

Lipsa de jenă în manifestarea acestor sentimente se explică prin faptul imensei proporții a elementului evreu față de cel rusesc, care reprezinta abia 10%.

Această proporție numerică superioară a evreilor, în ținutul Hersonului, se datora faptului că gubernia Hersonului făcea parte din foarte puținele regiuni din imensul Imperiu Rus în cari evreii se puteau așeza, fără nici o altă formă de autorizație specială.

Dintre parlamentarii români veniți chiar de la început în Herson erau, după cât îmi amintesc, vreo 14, dintre cari notez: Jean Atanasiu din Galați, Boceanu de la Mehedinți, ambii senatori, și deputații Bucur Spirescu din Ploiești, Pascal din Giurgiu, Zamfir Filoti din Galați, Ionescu Chintus și Becescu Silvan, ambii din Ploiești, și Ion Roman din Constanța, Barbu Păltineanu din București.

Cu toate că viața, din punctul de vedere material, era bună, datorită abundenței de care am vorbit, deși căutam să ne omorâm urâtul pribegiei, prin mai strânse relațiuni între noi, totuși, judecând după mine, ne simțeam cu totul deprimați sufletește.

Aproape abandonați pe malurile Niprului, fără știri din țară sau de aiurea, fără alte jurnale decât cele rusești, pe

care nu le puteam citi, în mijlocul unei populațiuni streină de noi ca limbă și moravuri, animată de sentimente ostile nouă, nostalgia începuse să ne coprindă cu mare intensitate. Până la reluarea legăturilor cu țara, până la instituirea diferitelor organe ale guvernului român, poștă, telegraf, comisiuni, a trecut un timp destul de lung. Aș fi suportat cu mult mai mare greutate suferințele acestei depresiuni nostalgice dacă nu găseam în Herson o bibliotecă publică, destul de mărișoară, care împrumuta cărți de citit la domiciliu în schimbul unui abonament lunar și a unei garanții depuse. E drept că, din inspecția cataloagelor acestei biblioteci, m-am încredințat, pe de o parte, că nu are prea bogată colecție de lucrări noi; iar în ce privește cele vechi, se vedea, prin lipsurile constatate, influența unui riguros sistem de cenzură țarist.

M-am abonat și eu și familia mea, compusă din soție și cele două fete.

Am găsit în acea bibliotecă, între lucrările vechi, interesante lucrări filozofice, istorice, memorii politice; în afară de romane și alte lucrări literare, utilizate de familia mea.

Am putut astfel, împărțindu-mi timpul, în lectură, scris și distracții, să micșorez efectele acestei deprimante suferințe, care se cheamă nostalgie.

Doi dintre evreii locali, un inginer Fux și un oarecare baron scăpătat Tetrajetky, francez după mamă (familia Vadon), ne făceau cu bunăvoință amabilă traduceri din gazetele rusești zilnice, ce apăreau în Herson sau veneau d-aiurea, și prin ei, pe cari-i întâlneam zilnic la o cofetărie din centrul orașului, ne puteam pune în curent cu mișcarea vieții publice ruse. Evenimentele ce se desfășurau cu repeziciune deveneau din ce în ce mai interesante și învederau, prin repeziciunea cu care se produceau și modul neobișnuit în care se desfășurau, că ne aflam într-o situație imens deosebită de cea normală, în care se găsea mai înainte imperiul țarist.

Plutea ceva în aer, suflul revoluționar începuse să pătrundă intens, în cele mai adânci straturi sociale, și n-aștepta decât momentul prielnic, care era foarte apropiat, pentru ca să izbucnească.

REVOLUȚIA

Nici o lună deplină nu trecuse de la sosirea noastră la Herson și, pe la finele lui februarie, viața monotonă, ștearsă, ce duceau românii în Herson este brusc și violent zguduită de cea mai formidabilă explozie socială, care a făcut să se prăbușească cel mai vast, dar și cel mai putred imperiu din Europa modernă, Imperiul Rusesc.

Ca fulgerul, într-o dimineață, se răspândește vestea că marele Imperiu Rus e în plină revoluție, că țarul, puternicul autocrat al tuturor rușilor până în ajun, era detronat. Că toți deținuții politici, victimele tiraniei țariste și, odată cu ei, și deținuții pentru infracțiuni de drept comun au fost eliberați din închisori.

Se dedeau numele membrilor noului guvern revoluționar, printre care, pe lângă diferite nume cunoscute din membrii Dumei, se aflau și două nume din cele mai considerate printre căpeteniile revoluționarilor ruși, Miliucov[1] și Kerensky[2]. Se spunea că în locul țarului detronat, prin abdicare, mai mult sau mai puțin forțată, ar fi fost ales țar constituțional marele

---

[1]) Pavel Miliukov (1859–1943), istoric și om politic liberal rus; ministru de externe în guvernul provizoriu (mar.–mai 1917), s-a opus ieșirii Rusiei din Primul Război Mondial. [2]) Aleksandr Fiodorovici Kerenski (1881–1970), unul dintre liderii ruși implicați în revoluția din februarie 1917. După ce a deținut, pe rând, portofoliul justiției și pe cel al războiului, ajunge, în iul. 1917, în fruntea guvernului provizoriu, fiind considerat un erou providențial, care a unit o țară divizată. Va fi înlăturat curând de la putere de bolșevici și își va petrece restul vieții în exil.

Duce Mihail Alexandrovici[1]. Această știre este însă infirmată prin știrea că ideea monarhică a fost abandonată și că Rusia țarismului absolut, acest anacronism ce dăinuia în Europa orientală, va adopta, printr-un salt peste etapa monarhiei constituționale, forma de guvernământ republicană.

Ni se dau, de traducătorii noștri, detalii asupra diferitelor personalități politice, cari aveau rolurile cele mai de căpetenie în imensa și grava dramă politică și socială, ce începuse să se desfășoare în vastul imperiu moscovit. Aflam de la ei că Kerensky este unul din cei mai mari oratori ai Rusiei. Cu ajutorul lor, cari ne traduc zilnic jurnalele, asistam la urcarea vertiginoasă a popularității lui Kerensky, fostă victimă a tiraniei țariste; popularitate care atinge o culme pe care nici un alt om politic n-a ajuns-o vreodată. S-au făcut, în epoca culminantă a acestei popularități, averi însemnate din întreprinderea vânzării bustului sau portretului acestui om politic.

Cu o uimitoare repeziciune, ca într-un fantastic film de cinematograf, se desfășurau toate aceste evenimente în interiorul fostului mare imperiu țarist. Noi asistam, ca toți locuitorii acestui vast imperiu, la numeroase și entuziaste manifestațiuni de simpatie pentru revoluție, care nu se mai terminau. Procesiuni monstre, alcătuite din toate categoriile de cetățeni, defilau pe stradă, purtând plancarde roșii sau multicolore, cu inscripțiuni ce proslăveau revoluția și anunțau prăbușirea absolutismului țarist.

La început, într-un timp destul de lung față de vertiginoasa iuțeală cu care se succedau evenimentele, liniștea părea că domnește aproape pretutindeni, spre marea mirare a celor mai mulți și cu entuziasta admirație a unora pentru blândețea și înțelepciunea poporului rus.

---

[1]) Mihail Aleksandrovici Romanov, Mare Duce al Rusiei (1878–1918), fratele mai mic al țarului Nicolae II. A declinat oferta de a fi țar, după abdicarea fratelui său. A fost întemnițat și asasinat de bolșevici, în iun. 1918.

Aproape nu se produseseră vărsări de sânge, inevitabile într-o mare zguduire socială ca cea la care asistam. În afară de primele ciocniri între trupele de gardă ale țarismului, cari au sfârșit prin pactizarea soldaților cu revoluționarii, nici lupte sângeroase, nici alte sălbăticii ale războiului civil nu și-au făcut încă sinistra lor apariție, în nici unul din marile centre de populație din Rusia, ca Odessa, Moscova sau Petrograd.

Părea că Rusia va realiza minunea unei colosale prăbușiri a autocrației seculare fără violențe sângeroase, cari însoțesc de obicei asemenea uriașe cataclisme sociale.

Părea că Rusia va scăpa fără nici unul din neajunsurile inerente perioadelor de tranziție, între dărâmarea unei stări de ordine anterioare și înlocuirea ei cu o stare de ordine nouă și mai superioară, până ce aceasta din urmă să ajungă la consolidarea ei definitivă.

Era foarte greu de admis ca tocmai în Rusia, a cărei civilizație era mai înapoiată chiar decât era civilizația Franței la 1789, să se poată realiza, *per saltum*, trecerea de la autocratismul țarist la o guvernare republicană, așezată pe cele mai largi baze democratice; fără să treacă prin haosul anarchiei, care se interpune fatal între cele două extreme, ca un vițiu inerent al perioadelor de tranziție.

Erau totuși fenomene cari păreau că îndreptățesc asemenea speranțe, de un prea exagerat optimism. Rațiunea trece, însă examenul mai aprofundat al evenimentelor nu numai că impunea primirea cu rezerve a unor asemenea speranțe, dar legitima teamă că, mai curând sau mai târziu, aceste speranțe vor fi spulberate și că minunea unei revoluțiuni pacinice, într-un imens imperiu înapoiat ca Rusia, nu se putea realiza.

Semnalez, între altele, un fapt curios petrecut sub ochii noștri, la Herson, și repetat și în alte părți, care alimenta optimismul de care am vorbit mai sus.

Delicuenții de drept comun, liberați prin deschiderea temnițelor, după cum am spus deja, nu numai că s-au abținut la orice infracțiuni noi, dar au organizat, dintre dânșii, o poliție preventivă, pentru a împiedica ca infracțiuni comise de alții să le fie pe nedrept imputate lor.

Toate măsurile luate sub țarism pentru asigurarea ordinei, până și măsura prohibițiuni vânzării băuturilor spirtoase, se respectase cu scrupulozitate, în uimirea generală, provocând chiar admirația entuziastă a celor ușor impresionabili, cari explicau aceste fenomene prin blândețea nativă a poporului rus, ușor guvernabil.

Alții însă, printre cari eram și eu, socoteau că toată această desfășurare liniștită, civilizată, a evenimentelor revoluționare, la care asistam ca la un fantastic film cinematografic, nu e datorită pretinsei blândeți native a poporului rus și nici nu poate să fie durabilă. Noi atribuiam cu totul altor cauze aceste fenomene și explicam acest început de liniște și de ordine a revoluției rusești ca o stare de inerție, de automatism inconștient al unui popor deprins cu presiunea seculară a unei organizațiuni autocratice-polițistă și trezit deodată dintr-o stare de quasi-sclavie politică și economică, la o completă libertate. Nedezmeticit, incapabil să înțeleagă încă realitatea concretă a libertății câștigate și nici să-și fixeze, în linii precise, modul cum s-ar putea folosi de ea. În puterea inerției, această masă, deși rămasă liberă, se menținea totuși în limitele respectului ordinii cu care o deprinsese o severă și seculară organizație polițistă. Rămânea însă un îngrijitor punct de întrebare: cât va dura acest slab suport al ordinii și ce se va întâmpla după dispariția lui, după dezmeticirea maselor populare?

Părea că guvernarea republicană, care trecuse în mâinile lui Kerensky, se consolidează. Se spera că imensa popularitate a acestui Mirabeau rus va da până în cele din urmă o îndreptățire optimiștilor, realizând minunea unei revoluțiuni ruse civilizate, pacinică, fără lupte civile și fără haosul anarchiei.

Se puneau în acest conducător nou al destinelor fostului Imperiu Rus mari speranțe. Chiar aliații vedeau în el pe omul care ar putea reda puterea de rezistență războinică, aproape stinsă, a frontului rusesc.

Dar Lenin[1] și Trotsky[2], reprezentanții acțiunii revoluționare antirăzboinice și antiburgheze, continuau și intensivau agitațiile lor, urmărind un program bine definit, denunțat deja încă de la 1915, în Elveția, de un fost membru al primei Dume rusești, Alexiuscky[3], într-o lucrare publicată, în limba franceză, sub titlul *La Russie et la guerre*. Alexiuscky prezenta opiniunii publice ruse și aliaților pe Lenin și Trotsky, încă de la 1915, ca dușmani periculoși ai intereselor Rusiei, cari caută să facă jocul intereselor germane în Rusia.

Kerensky reușește să prindă pe acești periculoși agitatori. Deși avea cunoștință de scopul agitațiunilor lor, n-a înțeles totuși că, în anumite și anormale împrejurări, nu se poate ca un om de stat, răspunzător de liniștea unei mari țări, să se oprească în loc pe considerațiunea filozofică a nelegimității pedepsei cu moartea. Că chiar în statele cari au adoptat în legislațiunea lor acest principiu totuși el este abandonat, în

---

1) Vladimir Ilici Ulianov (Lenin) (1870–1924), revoluționar și om politic rus, conducător al mișcării bolșevice, considerat una dintre cele mai influente personalități ale secolului XX. Subvenționat de germani, va reuși să înlăture regimul instaurat după prăbușirea țarismului și să încheie o pace separată cu Puterile Centrale. Ca prim șef de guvern al Rusiei sovietice (1917–1924), a pus în practică teoriile ideologiei care-i poartă numele, leninism. 2) Lev Troțki (1879–1940), lider al revoluției bolșevice, comisar al poporului pentru afaceri externe (1917–1918). Cariera sa apune după moartea lui Lenin, fiind nevoit să părăsească Uniunea Sovietică. Adept al unei revoluții globale, Troțki sfârșește asasinat la ordinele lui Stalin. 3) Grigori Alekseievici Aleksinski (1879–1967), om politic rus, social-democrat și bolșevic. Inițial un susținător al lui Lenin, s-a dezis mai apoi de el și a emigrat definitiv în Franța. A publicat o serie de cărți care făceau radiografia situației politice din Rusia pe înțelesul occidentalilor.

timp de război, când siguranța statului e în joc și când, prin respectarea vieții criminalilor cari o amenință, se periclitează milioane de alte vieți.

Totuși Kerensky s-a oprit în loc pe aceste motive de dulcegării principiale și n-a avut energia să trimită pe agitatorii Lenin și Trotsky înaintea unei curți marțiale, spre a le aplica pedeapsa capitală. El dă astfel putința acestor agitatori să scape și să continue mai departe agitațiunile lor antirăzboinice și antiburgheze, cari aveau mai pe urmă să provoace și căderea lui Kerensky și prăbușirea Rusiei în haosul grozav al anarchiei maximaliste, îmbogățind terminologia politică mondială cu un cuvânt de o celebritate sinistră, bolșevismul.

Nu ne dezmeticisem bine de impresiile adânci resimțite în fața desfășurării fantastice a acestor viziuni cinematografice, când uimitoare, când grozave, totdeauna uriașe, cari treceau vertiginos pe dinaintea ochilor noștri, amestecând în sufletele noastre uimirea cu îngrijorarea; când, în a doua jumătate a lui aprilie[1], primim vestea că parlamentul nostru se deschide la Iași, pentru a relua activitatea sa, întreruptă de evenimente, și a rezolva chestiunea revizuirii constituționale.

Era un interes urgent ca parlamentul să aducă la îndeplinire făgăduiala acestor reforme promise poporului român, acestui admirabil popor, care a răspuns cu atâta elan entuziast la chemare, care nu și-a precupețit jertfele, suportând cu un stoicism și o putere de rezistență uimitoare toate lipsurile, toate privațiunile unui război nenorocit și care, totuși, își manifesta impaciența d-a-și lua revanșa, fiind gata la noi jertfe și la noi minuni de rezistență și de vitejie.

Era o datorie urgentă, pentru că parlamentul fusese ales pe programul acestor reforme și pentru că însuși suveranul a crezut necesar să intervină cu augusta garanție a

---

[1]) Inițial, lucrările reluate ale sesiunii ordinare a celor două camere trebuiau să se desfășoare între 8 mar. și 15 apr. 1917. Sesiunea va fi prelungită succesiv, până la începutul lunii iulie.

cuvântului său regal, că aceste reforme se vor înfăptui cât mai neîntârziat posibil, întărind și cu nobila pildă a cedării benevole și imediate a Domeniilor coroanei și a porțiunii expropriabile din proprietățile sale particulare, cuvântul dat. Se fixase pentru sosirea parlamentarilor români la Iași data de 1 mai cel mai târziu. Până la această dată, se aștepta și întoarcerea d-lui I.I.C. Brătianu dintr-o vizită diplomatică la Petrograd[1], pe timpul guvernului Kerensky, care probabil avea ca obiect regularea raporturilor ruso–române în urma nouei stări de lucruri, creată de revoluție, în Rusia.

Parlamentarii din Herson, îndată ce au primit vestea convocării parlamentului, au cerut printr-o telegramă adresată ministrului rus competent să li se pună la dispoziție locuri într-un vagon special și direct pentru Iași. Cererea le-a fost admisă urgent și chiar mai favorabil decât o formulaseră, punându-li-se la dispoziție nu locuri într-un vagon, ci un întreg vagon special pentru Iași, indiferent de numărul locurilor ocupate, deși obligațiunea d-a plăti transportul era limitată la numărul locurilor ocupate.

SPRE IAȘI

În ziua de 26 aprilie 1917, părăseam gara Hersonului, pornind din nou, prin stepele monotone ale guberniei rusești cu același nume, de astă dată însă pentru a ne reîntoarce în țară. Primisem instrucțiuni de la guvernul român ca să lăsăm familiile în Rusia, așa că senzațiunile de fireasca mulțumire a reîntoarcerii în țară ne erau micșorate prin tot atât de fireasca îngrijorare de soarta familiilor noastre, lăsate în mijlocul Rusiei revoluționare.

[1]) În febr. și în apr. 1917, prim-ministrul a călătorit în Rusia pentru a discuta despre situația frontului românesc.

În acest amestec de sentimente contradictorii, am străbătut, tot pe un drum lung, ocolit, timp de patru zile, întinsele și monotonele stepe. Am observat în tot drumul nostru același fenomen de ordine și de liniște, care ne minuna pe toți și de care unii se entuziasmau, plutind în norii unui optimism entuziast pentru evoluțiunea fericită a evenimentelor revoluționare în Rusia.

Civili, ofițeri sau soldați ruși, cari căutau locuri în vagoane pe la diferitele gări, când veneau pe la vagonul în care ne găseam noi, românii, se supuneau, fără nici un murmur de împotrivire, la simpla injoncțiune a provodnicului (conducătorului) vagonului de dormit: *Ni moșna, Ruminsky deputați* (nu e voie, deputați români), deși în vagon erau încă locuri neocupate.

Mi-aduc aminte cuvintele de entuziastă admirație a senatorului de Galați, Jenică Atanasiu, pentru acest spirit de ordine, această disciplină a poporului rus.

„Ar putea zice cineva, Procopiule, spunea colegul meu de Senat, că ne aflăm într-o țară în plină revoluție? Nu te întreb care ofițer, dar care soldat, la noi, ar asculta, s-ar supune fără murmur la cuvântul unui simplu provodnic?“

Mulți din noi răspundeam la aceste entuziaste observații ale amicului și colegului Atanasiu: „Așteaptă să vedem sfârșitul. Ar fi prea măreț, ar fi o minune să fie așa cum presupui d-ta. Nici superioritatea intelectuală, nici starea de civilizație a poporului rus nu ne dă dreptul la un optimism exagerat.“ Sfârșitul ne-a dat complectă dreptate. Încetul cu încetul, puterea de inerție, care menținuse poporul rus în seculara sa obișnuință de supunere față de presiunea unei întocmiri politice polițiste, se micșorează, până ce dispare cu totul și lasă liber locul deșteptării instinctelor anarchice ale unei plebe neinteligente și inculte.

Treptat și continuu, acte de dezordine, de brigandaj, de anarchie încep să apară ca semne indicatoare că această plebe incultă și neinteligentă a început să-și dea seama că

a dispărut orice înfrânare silită a pornirilor sale anarchice, odată cu dispariția jugului polițist al țarismului. Din ce în ce mai mult, nesiguranța vieții și averii călătorilor, sau chiar a locuitorilor stabili, devine tot mai mare în Rusia revoluționară.

LA IAȘI

După patru zile de drum, grupul parlamentarilor români din Herson își făcea intrarea în gara Iași, unde sunt primiți de prefectul de poliție Corbescu[1] și de secretarul Ministerului de Interne, Dumitriu[2], ambii însărcinați cu dirijarea încuartiruirii parlamentarilor sosiți din Rusia.

Am fost încuartiruit la Uzina Electrică a Tramvaielor, împreună cu un coleg de la Slatina, senatorul Beleti. Aceste case erau puse sub un sechestru forțat, pentru că aparțineau unei companii germane[3].

Ajuns la Iași, prima grije mi-a fost a mă pune la curent cu situațiunea politică internă și externă a țării, despre care, din cauza izolării în care trăisem, în pribegie, nu mai puteam avea nici o cunoștință. Aveam, mai cu seamă, nerăbdarea să aflu în ce fel guvernul de colaborare liberalo-tachist a putut cădea de acord în ce privește realizarea celor două mari reforme constituționale: sufragiul universal și exproprierea.

Sunt repede pus în cunoștință de anteproiectul guvernului de colaborare, care avea să fie supus corpurilor legiuitoare, ca normă directivă, pentru alcătuirea definitivă a

---

[1]) Gheorghe Matei Corbescu (1876–1923), publicist și om politic; prefect al Capitalei (1914–1916, 1919–1920) și primar general (1922). [2]) Este vorba de C.I. Dimitriu, care a deținut această funcție și în ministeriatul lui Vasile Morțun. [3]) Imediat după mobilizare, cabinetul Brătianu a interzis orice formă de comerț cu cetățenii și firmele care aparțineau statelor cu care România era în război. Statul român a pus bunurile acestora sub sechestru.

În Iași, soldații ruși pro-revoluționari organizează manifestații.

Piața Unirii din Iași în iun. 1917: cu prilejul depunerii jurământului de catre voluntarii ardeleni, lumea se prinde în Hora Unirii.

proiectelor acestor două reforme. Printre cei ce m-au pus la curent cu situația politică internă era și d-l deputat de Olt, Nunucă Protopopescu[1]. Cu aceeași ocazie, d-l Protopopescu mi-a mai adus la cunoștință și faptul întemeierii unui nou partid, numit Partidul Muncii. Întemeietorii acestui nou partid aveau în frunte pe d-l G. Diamandi[2], deputat, care era secondat de d-l Trancu-Iași[3] din Galați, dr. Lupu din Fălciu, distinsul profesor dr. I. Cantacuzino[4], d-l T. Ioanid de la Mehedinți, Junian, deputat de la Gorj, și încă alți câțiva.

Interlocutorul meu se silea să mă convingă că noul partid este întemeiat pe baza ideilor celor mai democratice și mai înaintate. El va combate, spunea simpaticul meu interlocutor, guvernul de colaborare și vechile partide, pe care acest guvern le reprezintă și cari, după părerea sa, constituie oligarhia, fostă timp îndelungat stăpână pe viața politică și economică a țării, stânjenind avânturile ei spre progres. Era refrenul obișnuit

---

[1]) Mare proprietar în Oltenia, director de ziar și deputat liberal.
[2]) George Diamandi (1867–1917), publicist și om politic, fratele diplomatului Constantin Diamandi. A intrat în politică atras de ideile socialiste. După ce a făcut parte din conducerea Partidului Social Democrat al Muncitorilor din România, trece, împreună cu alți colegi, la liberali. Director general al Teatrului Național din București (1914–1916). În 1917, s-a numărat printre fondatorii efemerului Partid al Muncii, nemulțumit de forma marilor reforme (agrară și electorală), proiecte inițiate de guvernul Brătianu. [3]) Grigore Trancu-Iași (1878–1940), om politic, avocat, economist și scriitor. Ales deputat liberal, în 1914, se va distanța de politica guvernului Brătianu. În timpul refugiului de la Iași se numără printre fondatorii Partidului Muncii, care milita pentru vot universal și împroprietărirea țăranilor. În perioada interbelică e primul deținător al nou înființatului portofoliu al muncii și ocrotirii sociale (1920–1921). [4]) Ion Cantacuzino (1863–1934), medic și profesor universitar, fondator al școlii românești de microbiologie. Descoperirile sale au avut o mare importanță în tratamentul holerei și a tifosului exantematic, molime care au lovit armata română în 1913 și 1917. În timpul refugiului de la Iași a fost numit, cu gradul de medic colonel, director general al Sănătății Publice Civile și Militare.

și gol al învinuirilor, al criticii sterile, întovărășită de vagi și banale afirmații de hotărâri de îndreptare, fără nici o indicație în ce chip și cu ce mijloace cred că s-ar putea realiza aceste hotărâri, aceste deziderate pentru mai bine.

În cursul convorbirii mele cu d-l Protopopescu, îi declarasem că proiectul guvernului de colaborare nu era, pentru mine, suficient [de] mulțumitor. Formulam, între altele, o critică principală a proiectului, reproșându-i că încalcă asupra drepturilor legiuitorului ordinar viitor, introducând în constituție dispozițiuni cari nu-și pot avea locul decât într-o lege ordinară. Așa este, de pildă, cu determinarea limitativă a cazurilor de utilitate publică, cum și alte dispozițiuni, cari nu-și pot avea locul decât într-o lege de expropriere, Constituția, fiind o formulare generală a principiilor de cari trebuie să se călăuzească legiuitorul viitor și toți factorii deținători ai suveranității naționale. Camerele constituante, în genere, n-au dreptul să știrbească libertatea legislativă a generațiilor viitoare. Noi, generația actuală, mai cu seamă, nu suntem o generație așa de mare, spuneam eu, încât să avem pretenția să limităm dreptul de legiferare a legiuitorilor viitori, în chestiunile rezervate competinței lor, de adevăratele principii constituționale moderne. Nu avem acest drept, continuam cu o ușoară ironie, nici chiar printr-un compromis între partide compromise; de aceea, voi căuta să obțin reintrarea în calea normală a principiilor de legiferare constituțională.

Văzând însă din coprinsul convorbirii noastre că nu împărtășeam părerile sale asupra legitimității creării noului partid al muncii, interlocutorul meu, relevând jocul de vorbe ce făcusem, *„compromis între partide compromise“*, îmi spune că va utiliza această ieșire ironică a mea contra proiectului guvernului de colaborare, în lupta ce va duce, la Cameră, contra acestui guvern. I-am ripostat că nu găsesc nici un motiv să mă împotrivesc la hotărârea d-a se folosi de o declarație a mea, pe care o mențin, întrucât eu nu înțeleg să fiu atât de sectar, încât să pretind că partidul din care fac parte

n-a avut niciodată greșeli, în tot timpul activității sale politice. Alte țări, mult mai înaintate ca țara noastră, tot nu pot pretinde că au partide la adăpost de orice critică.

La noi, mai cu seamă, toate partidele au trebuit să se resimtă de vițiul alcătuirii corpului electoral, fiind silite să facă concesiuni exigențelor colegiilor restrânse și, prin aceasta, în mod fatal, toate sunt mai mult sau mai puțin compromise, nu însă toate în egală măsură, și, după oricine vrea să judece imparțial viața noastră politică, Partidul Liberal, prin comparație, este cu mult superior celorlalte partide din acest punct de privire.

Dar lăsând la o parte vechile partide, viu la noul dv. partid, numit Partidul Muncii, în favoarea căruia crezi că ești autorizat să utilizezi ironia mea inocentă. Oare gruparea dv. merită măcar să fie considerată ca un partid în formațiune? Răspund nu, fără cea mai mică ezitare. Partidele sunt, trebuiesc să fie produsul nevoilor politico-economice ale unei țări.

Nu oricine se poate improviza, decretându-se întemeietor de partid.

Se cere pentru aceasta îndeplinirea unor anumite condițiuni, fără de care pretinsul partid în formațiune rămâne un simplu grup de persoane.

Aceste condițiuni, esențiale oricărei formațiuni serioase de partid, se pot rezuma astfel:

1) Întemeietorii noului partid să fie legați între dânșii prin idei comune, asupra unor directive politico-economice, pe cari le consideră mai adaptate la noile tendințe spre progres a corpului social;

2) Ca ei înșiși să justifice pretenția d-a se considera apostolii propovăduitori ai acestor idei și directive și prin meritele lor, prin trecutul lor, să constituie o garanție pentru masele chemate la viața politică a noului partid, că înfăptuirea noilor idei va putea fi efectuată, fiind dată priceperea, probitatea și energia politică a acestor întemeietori.

Or, cu foarte puține excepțiuni, majoritatea membrilor Partidului Muncii nu au nimic comun cu munca, pe care au luat-o ca simbolizând ideea călăuză. Acest partid e alcătuit din produsul cel mai puțin recomandabil al vechilor alcătuiri politice.

Prin majoritatea membrilor care-l compun, el reprezintă economicește consumul fără muncă: *moștenirea*, iar politicește el e alcătuit din ciracii politici ai câtorva mari electori de provincie; datorând situația lor influenței politice a acestor electori și sprijinul electoral al zestrei guvernamentale.

Vezi dar, continuai eu, că mi-ai face un serviciu citând spusele mele cu privire la partidele politice, cari mi-ar da prilejul să spun în Senat aceste aprecieri ale mele asupra nouei grupări politice, pe care o voi caracteriza ca o excrescență parazitară în viața politică a țării, dar în nici un caz ca un partid politic.

Hotărâsem, în adevăr, ca la discuția proiectului guvernului privitor la reforma constituțională să propun și să susțin modificările, în sensul convorbirilor cu d-l N. Protopopescu, relatate mai sus.

Aflu însă, mai în urmă, că guvernul de colaborare face din votarea fără modificare a proiectului său o condițiune *sine qua non* a continuării colaborării și că se va pune, la nevoie, chestia de încredere, cu ocazia votării, așa că orice modificare ar putea aduce desfacerea colaborării și prin aceea, zădărnicirea întregii reforme.

Eram dar pus în alternativa sau să primesc reforma așa cum era, cu lipsurile și cu avantajele ei, sau să o zădărnicesc în total, pe motivul că nu este îndestulătoare. Mi-am amintit zicătoarea franceză *le mieux est l'ennemi du bien*[1] și mi-am zis că e preferabil să obțin ceva, așa cum îl dă proiectul guvernului, decât nimic. Am hotărât dar să cer a obține de la

[1]) „Mai binele este dușmanul binelui“ (în limba franceză).

guvern modificări ce credeam utile, dar în orice caz să votez proiectul chiar nemodificat.

REFORMA CONSTITUȚIONALĂ ÎN PARLAMENT

În fine, sesiunea parlamentară începe și guvernul depune pe biuroul corpurilor legiuitoare proiectul său de reformă constituțională.

Se hotărește, de acord cu guvernul, ca ambele corpuri legiuitoare să aleagă din sânul lor câte o delegațiune, cari, întrunite, să discute proiectul și să-i dea, pe baza punctelor formulate de guvern, o formă definitivă.

Era exclusă, prin urmare, putința d-a modifica proiectul guvernului de colaborare, în părțile lui esențiale, fără riscul d-a zădărnici reformele.

În adevăr, conservatorii erau deciși, în caz când majoritatea ar încerca modificări contra voinței guvernului, să desfacă colaborarea și să descompleteze Senatul, prin abținerea d-a participa la lucrările lui. Această abținere ar fi redus numărul senatorilor aleși, pe cari Constituția-i cere, pentru a se putea, valabil, intra în lucrare, pentru revizuirea Constituției.

Am cercat totuși, în sânul comisiunii mixte, printr-un apel insistent către guvernul de colaborare, să obțin reintrarea în calea normală a principiilor de legiferare constituțională, admise în toate constituțiunile moderne. Am cerut guvernului de colaborare și comisiununii parlamentare să abandoneze sistemul, special nouă, românilor, d-a introduce în Constituțiune, pentru a le da caracter constituțional, dispozițiuni aparținând competinței de legiferare a legiuitorului ordinar. Am relevat inconvenientul de a se îngrădi astfel libertatea de acțiune a legiuitorilor viitori și de a transforma în dispozițiuni constituționale legi imperfecte și anevoios modificabile.

Am precizat anume dispozițiunile pentru cari voiam să obțin modificarea, în sensul sus arătat. În special, am insistat a nu se mai enumera, limitativ, cazurile de utilitate publică și a nu se mai introduce în Constituție dispozițiuni cari trebuiau să figureze numai în legea de expropriere sau în legea de împroprietărire a muncitorilor agricoli, a țăranilor.

Am declarat însă că, chiar dacă nu se admit modificările propuse de mine, voi vota proiectul, mai bine decât să zădărnicesc înfăptuirea reformei, nevoind să pierd din vedere dictonul francez *le mieux est l'ennemi du bien*. În acest din urmă caz însă, voi vota proiectul fără a-l susține în discuțiunea publică.

Erau, în Senat, câțiva senatori cari formau un grup de adversari irevocabili ai reformelor. Ei aparțineau politicește Partidului Conservator și erau conduși de senatorii Argetoianu[1] și Ionaș Grădișteanu[2]. Acest grup a atras, în sfera sa de acțiune, și pe câțiva liberali, cari nu primeau proiectul guvernului, sub pretext că nu este îndestulător.

Cu toții au hotărât să împiedice votarea proiectului, pe calea negativă a descompletării Senatului. Iată în ce mod credeau partizanii ideii de zădărnicire a votării proiectului să-și ajungă scopul: erau în Iași, în total, vreo 82 de senatori.

---

[1]) Constantin Argetoianu (1871–1955), diplomat, om politic și memorialist. După ce a renunțat la cariera diplomatică, s-a înscris în Partidul Conservator. Cofondator, în 1918, al Ligii Poporului, condusă de generalul Alexandru Averescu. Este cel care a purtat, în numele cabinetului Averescu, negocierile de pace de la Buftea. În perioada interbelică capătă imaginea unui făcător și desfăcător de partide politice, deținând importante portofolii ministeriale. În 1939 a fost, pentru o lună, președinte al Consiliului de Miniștri. A murit în închisoarea comunistă de la Sighet. [2]) Ion (Ionaș) Grădișteanu (1861–1932), om politic conservator; ministru al lucrărilor publice (1900–1901, 1904–1907). S-a remarcat prin apărarea drepturilor românilor din Austro-Ungaria și prin susținerea cauzei intrării României în război, de partea Antantei.

Dacă la calcularea celor două treimi necesare pentru a putea lucra în revizuire se țineau în seamă și senatorii rămași în teritoriul ocupat, în puterea dușmanului, atunci era suficientă abținerea a cinci-șase senatori, pentru ca să descompleteze Senatul și să-l împiedice de a lucra în revizuire, din lipsa celor două treimi constituționale.

În fața acestor amenințări, d-l Dissescu, unul din senatorii tachiști, partizan al reformelor și colaborării, emite ideea ca senatorii absenți, rămași în teritoriul ocupat, să fie considerați demisionați și deci să nu fie comptați în calcularea majorității necesare.

Distinsul profesor se întemeia, în susținerea părerii sale, pe dispozițiunea regulamentului care prevede prezumțiunea demisionării, după un număr de absențe continue. S-a obiectat însă, și pe drept cuvânt, că absența celor rămași este involuntară și, pe de altă parte, nici nu li se pot face somațiunile cerute de regulament, în cazuri normale, pentru a se putea prezenta la ședință, evitând astfel aplicarea prezumțiuni regulamentare de demisie.

Cazul nu este prevăzut nici de regulament, nici de Constituție. De altfel, chiar unele dispozițiuni constituționale sau regulamentare n-au putut fi aplicate din cauză de forță majoră a invaziei.

Așa nu s-a putut completa vacanțele provocate prin decese, nici alcătuirea secțiilor cu cei absenți etc.

Deși motivarea soluțiuni propuse de eminentul profesor universitar, senatorul Dissescu, nu era întemeiată, după mine, soluția însă în sine, d-a nu se compta, în calculul majorității, senatorii rămași în teritoriul ocupat, era absolut constituțională; pe alte motive însă decât cele date de eminentul om de stat și profesor Dissescu.

În adevăr, nu se putea aplica, cred, prezumția demisiunii bazate pe absență, deoarece era evident că absența nu era voluntară și nu putea fi prezumată voluntară.

Era însă o chestie constituțională mai largă care se punea în fața faptului invaziunii dușmane și a ocupațiunii unei întinse părți din teritoriul țării, și anume:

Care este, din punct de vedere constituțional, situațiunea juridică a cetățenilor rămași în teritoriul ocupat și sub puterea dușmanului, pe tot timpul duratei ocupațiunii dușmane? Pierd ei drepturile politice, prin aceea că sunt nevoiți a da o ascultare silită legilor impuse de ocupanți, pe temeiul drepturilor învingătorilor?

Răspunsul la această întrebare ce se punea nu poate fi decât că cetățenii rămași sub ocupație dușmană, cu toată ascultarea ce sunt siliți să dea legilor impuse de ocupanți, nu pierd drepturile lor politice. Ei pierd însă, prin forța majoră a ocupației, exercițiul drepturilor lor politice, pe toată durata ocupațiunii dușmane.

Așa ei nu pot completa, prin alegeri, vacanțele provocate prin decesul sau demisia reprezentanților lor. Dacă sunt funcționari, nu pot exercita funcțiunile lor, decât cu permisiunea dușmanilor și în limitele impuse de ei. Această pierdere vremelnică a exercițiului drepturilor politice durează însă numai cât durează ocupațiunea.

Aplicând aceste principii senatorilor rămași sub ocupație, se impune soluția ca ei să nu fie socotiți în majoritate, căci, pierzând vremelnic exercițiul drepturilor politice, pierd în același timp și pe aceeași durată calitatea de membri ai parlamentului, pe care n-o pot avea decât cei ce au nu numai drepturile politice, dar și liberul exercițiu al acestor drepturi. Așa fiind, senatorii rămași în teritoriul ocupat, pierzând pe toată durata ocupației calitatea de senatori, nu pot fi socotiți la calcularea numărului cerut de Constituție, pentru cele două treimi necesare lucrărilor de revizuire.

Soluția contrară ar duce la rezultatul absurd că s-ar păstra parlamentarilor rămași în puterea dușmanilor calitatea lor parlamentară, numai cu efectul unic d-a putea paraliza

lucrările majorității parlamentare rămasă liberă. Un asemenea rezultat contrariu interesului țării ar fi și absurd, și contrariu intențiunii celor rămași sub ocupație, cari în nici un caz nu pot fi presupuși că au voit, prin rămânerea lor, să vatăme interesele țării. Parlamentul, având plenitudinea dreptului de interpretare a Constituției, era în drept să dea această soluție, față cu tăcerea textului.

Am comunicat ministrului de finanțe, Victor Antonescu[1], modul meu de a privi chestiunea constituțională de mai sus. El și-a luat însărcinarea de a o supune fracțiunii liberale a guvernului de colaborare și mi-a comunicat că această fracțiune a admis părerea mea și că, dintre miniștrii conservatori, d-l Take Ionescu o admite de asemenea, nu însă d-nii Greceanu și M. Cantacuzino.

„Guvernul liberal și cu Take Ionescu, îmi spunea ministrul Antonescu, este hotărât, dacă adversarii reformelor nu renunță la descompletare, să treacă peste ei, admițând modul de interpretare constituțională, propusă de d-ta. Pregătește-te dar să pui și să susții chestiunea în Senat, pe care guvernul și-o va însuși."

Grupul abstenționiștilor, în urma stăruinței d-lui Take Ionescu, care le-a comunicat hotărârea de a se trece peste dificultatea ce voiau să creeze, prin abținerea lor, în modul arătat mai sus, cedează și completează, cu prezența lor, majoritatea senatului, făcând inutilă punerea chestiunii constituționale de mai sus.

---

[1]) Victor Antonescu (1871–1947), om politic liberal și diplomat. Director al Băncii Naționale a României (1907–1913). În perioada Primului Război Mondial a deținut portofoliul justiției (1914–1916) și pe cel al finanțelor (1916–1917). În vara lui 1917 este trimis ministru plenipotențiar la Paris. După ce revine din diplomație, reintră în viața politică, ocupând mai multe portofolii guvernamentale în cabinetele național-liberale din anii '30.

Se afirma că, în schimbul acestei renunțări la abținere, grupul parlamentar Argetoianu–Grădișteanu ar fi obținut asigurarea că se vor modifica condițiunile colaborării, după votarea reformelor, sau că această colaborare va înceta, dacă schimbările cerute nu vor fi admise de cei în drept.

Așa s-a terminat bizara grevă parlamentară din senat și s-au putut începe lucrările maturului corp, în chestiunea revizuirii Constituției.

Au avut loc, în ambele corpuri legiuitoare, discuțiuni largi, cu privire la ambele reforme, dar mai cu seamă cu privire la expropriere. Vițiul inițial al proiectului, care introdusese în constituție dispozițiuni cari și-ar fi avut locul numai în legea de expropriere, a făcut ca și discuția să alunece pe terenul amănuntelor legislative, cari n-aveau nimic comun cu o discuție asupra principiilor constituționale, cum ar fi trebuit să fie discuția la o reformă constituțională, iar nu legislativă.

Din cauza acestei discuțiuni analitice a chestiunilor sulevate de proiectul guvernului, care nu rezolva exclusiv chestiuni de principii, ci cuprindea și dispozițiuni de amănunte, ca fixarea quantumului terenurilor expropriate și normele de repartizare a acestui quantum, pe diferitele proprietăți. Aveai impresia că asiști la discuția unei legi de expropriere sau de împroprietărire, iar nu la o discuție constituțională. Aceeași cauză a făcut că, la discuțiune, au participat mai cu osebire oratori debutanți, recrutați dintre proprietarii cari aveau observațiuni practice de făcut, sau dintre tineri parlamentari, cari țineau să debuteze.

Mai nici unul dintre oratorii cunoscuți din Cameră sau Senat, afară de membrii guvernului și unii din membrii opoziției, n-a luat cuvântul.

Probabil că cei mai mulți erau în aceeași situație cu mine, siliți să accepte proiectul ca un minimum posibil, fără însă să-i poată da alt sprijin, decât votul lor.

La Cameră, raportorul proiectului, Danielopolu[1], jurisconsult și orator distins, deși a dat măsura talentului și cunoștințelor sale printr-un remarcabil discurs, totuși ingratitudinea materiei de tratat l-a silit să se scoboare, din sfera discuțiunilor principale, la examenul chestiunilor de amănunt, pe cari fatalmente proiectul le aducea în discuțiune.

La Senat, s-a produs însă un debut, care a ieșit din nota comună a discuțiunii și a pus pe debutant la un nivel cu mult superior celorlalți debutanți. Era debutul senatorului de Vâlcea, D. Drăghicescu[2], care a dovedit însușiri alese, de orator parlamentar, cucerindu-și astfel un loc de seamă în tribuna parlamentară română.

Acest succes parlamentar a fost și o specială satisfacție pentru mine, care contribuisem la intrarea în Senat a tânărului senator, cunoscut, de altfel, prin lucrările sale în domeniul sociologiei.

Este demn de remarcat și de reținut că mai toți marii proprietari latifundiari, afară de d-nii Nestor Cincu la Cameră, Pariano, Argetoianu și Ionaș Grădișteanu, la Senat, au votat și exproprierea, și reforma electorală. Citez mai cu seamă pe arhilatifundiarii Mihail Cantacuzino, Dinu Mihail, Cantacuzino Pașcanu, cari au avut o atitudine care le face onoare. A pus multă inimă în susținerea proiectului și marele proprietar conservator democrat Pavel Brătășanu, senator de Romanați.

Nici unul din marii proprietari liberali, spre cinstea lor și a partidului, n-a votat contra proiectului.

Rezultat al unui compromis între partide, reforma constituțională mai datorează acestui vițiu inițial și neputința de

---

[1]) George G. Danielopolu (1874–1919), doctor în drept la Universitatea din Paris, deputat liberal. [2]) Dumitru Drăghicescu (1875–1945), sociolog, om politic și diplomat. In 1918 a publicat, la Paris, mai multe lucrări de popularizare a cauzei naționale a românilor. Autor al cunoscutei lucrări *Din psihologia poporului român* (1907).

a se preciza, în Constituție, ceva asupra modului de alcătuire a corpului electoral, pentru Senat, nici asupra compunerii Senatului. Nefiind unitate de vederi în guvernul de colaborare, s-a lăsat chestia pe seama legiuitorului viitor.

D-l Brătianu, pus în alternativa d-a alege sau ruperea colaborării și înfăptuirea reformelor de Partidul Liberal singur, sau să primească această soluțiune imprecisă, un nou compromis nefiind posibil, a preferat cea din urmă soluție. Pare că evenimentele nu prea i-au dat dreptate.

Între timp, colaborarea părea că începe să întâmpine noi dificultăți. Pentru a înlesni tratativele, din sânul guvernului de colaborare s-a solicitat descompletarea ședințelor Senatului, pentru a se obține amânarea lor, până la terminarea tratativelor. Pe când aceste frământări interne încărcau atmosfera politică și în special pe cea parlamentară, în Rusia evenimentele se precipitau cu o deconcertantă repeziciune; aducând, în desfășurarea lor, surprize continue pentru lumea care privea cu nerăbdare, nedumerire și, mai cu seamă, cu îngrijorare la ceea ce se petrecea la vecinii noștri de peste Prut.

Kerensky, în ciuda afirmațiilor sale reiterate, că e ferm hotărât d-a duce războiul până la capăt, lua măsuri cari nu puteau duce decât la dezorganizarea armatei și, prin consecință, la paralizarea acțiunii războinice.

Nu pot spune alt despre acest om politic, decât că, dacă, după cum este foarte probabil, n-a fost de rea-credință, s-a dovedit însă, ca om politic, cu mult mai prejos decât situațiunea la care-l înălțase vertiginoasa sa popularitate.

Ordinul său, care suprima salutul militar și crea puterea tiranică a sovietelor militare, a fost punctul de plecare al dezorganizării armatei ruse.

A făcut sforțări personale uriașe, cheltuind, cu toată sănătatea lui zdruncinată, o mare energie; mergând să stimuleze avântul războinic al soldaților, pe front, cu discursuri, izbutind chiar pe alocuri, grație marelui și caldului său talent

oratoric; dar totul era zadarnic. Dezastrul de la Tarnopol[1] i-a făcut dovadă că nu se pot ține doi pepeni într-o mână: anarchia, indisciplina în armată, de o parte, și puterea de rezistență a unei asemenea armate, de alta.

Până în acest moment, popularitatea lui Kerensky ajunsese în punctul său culminant. În curând însă, această popularitate urma să se prăbușească, cu o mai repede și mai fantastică repeziciune decât se ridicase.

Îmi amintesc o discuțiune ce am avut, în acea epocă, de vertiginoasă ascensiune a popularității lui Kerensky, care atinsese culmea, cu tânărul senator de Vâlcea, D. Drăghicescu, care, în ziarul francez *L'Indépendance roumaine* care apărea în Iași și pe care îl conducea, scrisese un articol intitulat „Kerensky".

Acest articol plin de elogii și admirație pentru Kerensky îl caracteriza ca pe un om fenomenal, numindu-l *la parole action*.

Spuneam amicului meu Drăghicescu, discutând conținutul acestui articol, că eu nu împărtășesc admirația sa, fără rezerve, pentru Kerensky. Că, pentru mine, era în atitudinea lui Kerensky o oarecare doză, dacă nu de incoherență, în conducerea Rusiei, dar în orice caz de echilibristică demagogică, de politician care nu putea fi la înălțimea marii și imens de grelei sarcini ce-și asumase. Nu se poate să vrei continuarea războiului și să iei măsuri cari vor dezorganiza armata și să lași să scape Lenin și Trotsky, cei mai periculoși agitatori contra războiului și ordinii. Atitudinea aceasta echilibristică, între hotărârea războinică, față de aliați, și de dulcegărie demagogică, față de soldați și de agitatorii

---

[1]) În iul. 1917 a fost lansată ultima ofensivă a trupelor rusești din timpul Primului Război Mondial. În pofida succesului inițial, aceasta s-a încheiat cu un eșec, rușii fiind obligați să abandoneze Galiția și Bucovina. Căderea orașului Tarnopol (la nord de Cernăuți) a dus la stoparea ofensivei româno-ruse de la Mărăști.

antirăzboinici, face dovadă că Kerensky este mai mult un avocat politician, cu talent, dar fără însușirile cerute unui conducător de popoare, în timpuri extrem de grele, de revoluție și de război.

El nu va fi în stare să redea Rusiei forța de rezistență războinică și tare-mi este teamă, adăugam eu, că, mai curând decât credeam, el va cădea victima acestor greșeli ale sale și cu el se va prăbuși poate, în brațele anarchiei, întreaga Rusie. Evenimentele au justificat, mai curând decât aș fi crezut, temerile mele.

Dar să revenim la evenimentele interne, la politica parlamentară, și în special la lupta dintre opoziție și guvernul de colaborare, fracția liberală, mai cu seamă.

De demult, înainte de votarea reformelor, d-l I. Grădișteanu, unul din conducătorii grupului conservator ostil guvernului de colaborare și reformelor, anunțase o interpelare, care se amânase până după votarea reformelor.

Descompletarea Senatului, după votare, de care am vorbit deja, mai lungise încă amânarea interpelării.

Interpelarea, după spusa celor inițiați, avea caracterul unui rechizitor aspru contra activității politice externe și interne a șefului guvernului, I.I.C. Brătianu, și urmărea, ca scop, provocarea ruperii colaborării sau repunerea în chestie a șefiei Partidului Conservator, contra d-lui Take Ionescu.

Unul din conducătorii grupului, d-l Argetoianu, atinsese deja această chestie, a șefiei, într-o cuvântare în Senat, spunând, fără să fie întrerupt și fără protestări, textual: „Am fost silit să ridic de jos steagul Partidului Conservator, căzut de la moartea lui N. Filipescu[1], șeful necontestat și regretat al partidului".

---

[1]) Nicolae Filipescu (1862–1916), publicist și om politic conservator, primar al Capitalei (1893–1895), ministru de război (1910–1912). Se remarcă prin energia cu care susține, în timpul neutralității, intrarea României în război, pentru eliberarea Transilvaniei.

În dorința generală d-a se limpezi situația, interpelarea se fixează la ordinea zilei, cu hotărârea d-a se intra, în discuția ei, imediat.

La liberali, interpelarea era considerată ca un bun prilej pentru a se constata dacă obstrucționismul grupului Argetoianu–Grădișteanu avea legături oculte cu nuanța conservatoare M. Cantacuzino, din guvernul de colaborare, sau era absolut independentă de orice legătură cu conservatorii din guvern. Nu către această din urmă ipoteză înclina părerea celor mai mulți dintre liberali. Cât privește valoarea parlamentară, oratorică, a interpelatorului, ea nu era de natură să neliniștească, prea mult, majoritatea sau pe șeful guvernului.

La ziua fixată pentru dezvoltarea interpelării sale atât de trâmbițată, oratorul, cu un ton declamatoriu și într-o formă de banalitate obicinuită de altfel în mai toate cuvântările sale, reeditează întreaga polemică din presa opoziției și în special propriile sale articole din *Epoca*, vizând, mai cu seamă, în atacurile sale, pe d-l I. Brătianu, șeful guvernului. În răspunsul său șeful guvernului obține un succes ușor și complet, reducând la justa lor nevaloare argumentele și acuzațiile interpelatorului. De altfel, acest rezultat ar fi putut fi obținut de primul-ministru, chiar în fața unui auditor mai puțin binevoitor decât majoritățile sale parlamentare, dacă acel auditor ar fi fost imparțial.

Senatorul Șuculescu propune o moțiune de încredere numai în șeful guvernului personal. Această propunere, pornită exclusiv din inițiativa propunătorului, fără o prealabilă înțelegere cu guvernul, n-a putut fi votată de toți membrii majorității, deoarece parte dintr-înșii plecaseră înainte de terminarea discuției, întrucât nimeni nu-i prevenise că se va propune o asemenea moțiune.

Șeful fracțiunii conservatoare din guvern, d-l Take Ionescu, ia cuvântul cu privire la votul de încredere, cerut prin

moțiune, declarând că, întrucât e vorba de încredere în șeful guvernului, I.I.C. Brătianu personal, d-sa se abține și roagă pe amicii săi politici să facă același lucru. Toți conservatorii, inclusiv interpelatorul, se abțin.

Liberalii prezenți votează moțiunea, în unanimitate.

A doua zi după această ședință, șeful guvernului, I.I.C. Brătianu, primește din partea d-lui Take Ionescu o scrisoare, prin care îi face cunoscut, în numele său și al colegilor săi conservatori din guvern, și în numele tuturor conservatorilor parlamentari, că [el] consideră, prin votarea reformelor, misiunea guvernului de colaborare terminată și că colaborarea, în condițiile actuale, încetează chiar din momentul primirii acelei scrisori, rămânând ca regele să avizeze.

În fața situației de fapt, creată prin acea încunoștințare, s-a pus chestiunea dacă era necesar ca și șeful guvernului să demisioneze, sau să considere că plecarea miniștrilor conservatori din guvern putea fi rezolvată printr-o remaniere ministerială, completându-se locurile vacante; deoarece, spuneau partizanii acestei din urmă soluții, numai demisia primului-ministru trage după ea demisia cabinetului; demisia unuia sau mai multor miniștri, oricât de importanți ar fi, nu poate, din punct de vedere constituțional, să atragă necesarmente demisia întregului cabinet.

Aceste discuțiuni se făceau însă numai în cercurile parlamentare, în afară de guvern; căci șeful guvernului era deja fixat asupra soluțiunii ce credea că trebuie să dea crizei.

A doua zi chiar, după primirea scrisorii de la d-l Take Ionescu, el prezintă regelui demisia întregului cabinet. Regele primește demisia guvernului, cu obicinuita formulă, că rămâne să avizeze.

După câtva timp, rezultatul acestei regale avizări este că M. Sa însărcinează tot pe d-l I.I.C. Brătianu cu formarea cabinetului.

Fără a impune o restricţie sau condiţie d-lui Brătianu, M. Sa exprimă dezideratul ca d-l Brătianu să facă tot posibilul să obţină o nouă colaborare cu opoziţia conservatoare, in guvern.

Strict observator al dispoziţiunilor constituţionale, suveranul a ţinut să precizeze caracterul acestui deziderat; declarând formal sfetnicului său, însărcinat cu formarea cabinetului, că dacă nu va reuşi să înjghebeze o nouă colaborare, el va accepta orice guvern care va avea sprijinul majorităţii parlamentare.

Se încep, între şeful Partidului Liberal, însărcinat cu formarea guvernului, şi între şefii opoziţiei conservatoare, tratativele pentru a se ajunge la realizarea dezideratului regal: nou guvern de colaborare. Nerăbdarea, nervozitatea era intensă, în parlament şi afară din parlament, în lumea politică şi chiar în cea care, în timpul normal, nu prea se interesează de politică.

Tot felul de versiuni, mai mult sau mai puţin controlate, circulau prin oraş. Aci se lansa ştirea că tratativele s-au sfârşit cu bine pentru colaborare, dându-se şi lista miniştrilor, în noul guvern de colaborare; aci se afirma ca sigură ruptura definitivă a tratativelor şi se da chiar lista noilor miniştri din guvernul, pur liberal, alcătuit în urma acestei rupturi. Aceste ştiri de ruptură şi de reluare a tratativelor alternau continuu, constituind, pentru presa cotidiană, izvor nesecat de ştiri de senzaţie, cu cari se alimentau setea de noutăţi şi dorinţa de a afla, cu un moment mai curând, soluţia crizei, a marelui public. N-a fost criză ministerială, a cărei rezolvare să fie mai cu nerăbdare aşteptată, poate tocmai pentru că n-a fost criză ministerială, cu o mai lungă durată şi cu un rezultat mai meschin.

În cercurile mai bine informate se spunea că conservatorii pun condiţii cari păreau inacceptabile pentru conducătorii politicii liberale.

Așa se spunea, că conservatorii cereau ca ambele partide să participe în guvernul de colaborare, în condițiuni de egalitate.

Ei cereau, pentru șeful Partidului Conservator, sau prezidenția partidului, sau Ministerul de Externe. În fața acestor pretențiuni, se întărea și mai mult convingerea, în cercurile liberale, că agitațiunile anterioare ale grupului Argetoianu–Grădișteanu n-au fost decât înscenări puse la cale de coniventă cu membrii fostului guvern de colaborare, pentru a ajunge la o modificare a condițiunilor colaborării mai avantajoase pentru conservatori.

Calificări aspre se repetau și mai des, și mai violent, de cei cu temperament mai viu din Partidul Liberal.

Văzând cum agitațiunea contra unui nou guvern de colaborare crește în sânul majorităților parlamentare, cum acest curent ostil colaborării căpăta tot mai mult teren printre membrii majorității, șeful Partidului Liberal, I.I.C. Brătianu, le convoacă la o consfătuire, la sala ședințelor camerei, de la Teatrul Național din Iași[1].

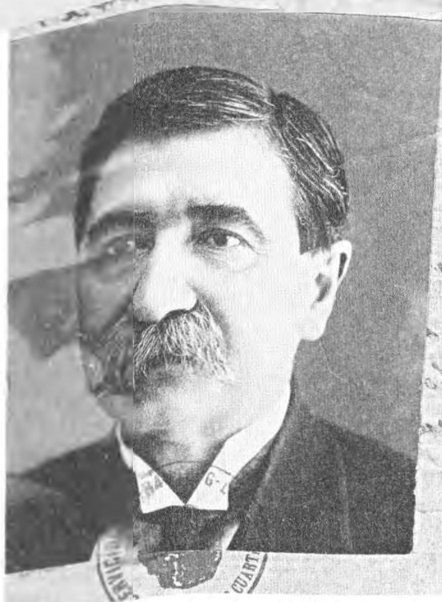
La întrunire, șeful liberalilor expune situațiunea, care confirma versiunea privitoare la pretențiunile de egalitate ale conservatorilor. Comunică că dezideratul regal nu-i știrbește absolut cu nimic libertatea de acțiune în rezolvarea crizei; dar că el însuși este convins de necesitatea d-a încerca să facă concesiunile posibile și compatibile cu demnitatea și drepturile partidului și cu situațiunea politică și parlamentară respectivă, a ambelor partide. Asigură majoritatea că, în nici un caz, nu va putea ceda nici externele, nici prezidenția guvernului.

Aceasta, nu din considerațiuni meschine de precădere, ci din faptul că nu înțelege ca unul să aibă răspunderea, și

[1]) În clădirea Teatrului Național de la Iași se deschiseseră, la începutul lui decembrie 1916, lucrările sesiunii ordinare a Parlamentului român.

Membri ai comitetului revoluționar municipal din Herson în 1917. Pe pancartă se poate citi: „Să trăiască Republica Democrată. Sovietul Muncitorilor și Soldaților. Deputați din Herson."

Clădirea Teatrului Național din Iași, unde s-au ținut parte din ședințele Parlamentului (carte poștală din 1916–1918).

Явленъ въ Румынск. Генераль-
номъ Консульствѣ
въ Одессѣ.
Генеральн. Консулъ
С. Прегану

Marele Cuartier General
BIUROUL INFORMAȚIILOR
Serviciul Siguranței

Форма No 2 Временно / Formular No Tempor...

Permis de Circulațiune

Пропуск

No. 38

Valabil până la 9 Decembre 1917

Eliberat în baza Înaltului Ordin No. 739 1917 al M. S. Regelui

D-l Procopiu Gr. Senator

domiciliat în ... are voe a merge în tot cuprinsul zonei armatelor

pentru interes de serviciu

Șef Bir. Informațiilor
Colonel [signature]

9 Iunie 1917

altul acțiunea. Or, răspunderea n-o poate avea decât cel ce are reala putere de acțiune, adică cel ce are majoritatea parlamentară.

În cuvântările rostite în numele majorităților, la cari am participat și eu, șeful Partidului Liberal a primit asigurări de sprijinul devotat al majorităților. Din aceste declarațiuni, se degaja, mai cu seamă, ideea că majoritățile ar fi mai multumite cu un guvern pur liberal decât cu o colaborare care ar scădea cât de puțin din prestigiul majorităților, împuținând avantajele politice create partidului, prin proporția reprezentanței sale parlamentare.

Brătianu asigură majoritatea că nu va primi nici o condiție de natură a micșora prestigiul partidului, că nu va ceda în chestia externelor și șefiei guvernului, pentru motivele deja enunțate, și că, dacă nu va putea obține, în aceste condițiuni, un guvern de colaborare, va face un guvern pur liberal. Cere încrederea majorităților, obținând declarațiuni de încredere necondiționată, cu sau fără colaborare. Criza însă continuă și după această consfătuire. Știrile de senzație își continuau cursul. Ministeriabilii, reali sau închipuiți, lansau ei înșiși zvonul intrării lor în minister, mulți din ei convinși de imposibilitatea realizării unor asemenea dorințe, dar satisfăcuți că pot vedea și ei, și publicul cel mare numele lor figurând într-o ipotetică combinație ministerială și că pot trece drept ministeriabili.

Mulți sperau că asemenea zvonuri ar putea avea puterea sugestivă a unor indicațiuni venite din partea opiniei publice.

În fine, mult așteptata soluție a crizei este anunțată și publicată în *Monitorul Oficial*. A fost o decepție, o adevărată deprimare în cercurile nu numai ale ministeriabililor, mai mult sau mai puțin autentici, de la liberali, cari așteptau cu

Permisele de liberă circulație emise pe numele senatorului Grigore Procopiu în vara anului 1917.

nerăbdătoare speranțe încetarea colaborării, dar chiar a tuturor celorlalte cercuri politice.

Triumfase ideea colaborării cu adevărat; dar felul cum triumfase, după 20 de zile de criză laborioasă, nu putea fi mulțumitor pentru nimeni. În afară de preocupările mici și subiective ale ministeriabililor, cu atât mai nerăbdători cu cât mai puțin autentici, soluția nu putea fi mulțumitoare pentru acei oameni politici cari-și dau seama de grelele clipe prin care trecea țara și care nu puteau să se împace cu ideea că, în asemenea grele și mari momente, s-a putut prelungi, în mod anormal, o criză de guvern, din considerațiuni care învederau preocupări cu totul meschine, la una din fracțiunile guvernului de colaborare ce se înjghebase.

Să se lungească 20 zile o criză, pentru a se putea înfăptui crearea unei viceprezidenții a consiliului pentru d-l Take Ionescu și pentru a se înlocui miniștrii tachiști Greceanu și Istrate, cu Titulescu[1] și Delavrancea[2], și a se numi un general[3], la Război, în locul altui ministru de război, era ceva care trebuia să impresioneze penibil opinia publică serioasă,

---

[1]) Nicolae Titulescu (1882–1941), om politic și diplomat. Și-a început cariera politică în rândurile Partidului Conservator Democrat. Ministru de finanțe în cabinetul de uniune națională, condus de Ion I.C. Brătianu (iul. 1917 – ian. 1918). A făcut parte din delegația României la Conferința de Pace de la Paris (1919–1920). În perioada interbelică a deținut de mai multe ori portofoliul Externelor. Președinte al Adunării Generale a Ligii Națiunilor (1930–1931), organizație internațională cu sediul la Geneva. [2]) Barbu Ștefanescu Delavrancea (1858–1918), scriitor, avocat, academician și om politic. Își începe cariera politică la liberali, trecând apoi în tabăra conservatorilor. În perioada neutralității s-a remarcat prin energia cu care a îmbrățișat cauza intrării României în război, de partea Antantei. Ministru al industriilor și comerțului în cabinetul Ion I.C. Brătianu–Take Ionescu (iul. 1917 – ian. 1918). [3]) Generalul Constantin Iancovescu (1862–1945) a fost numit (iul. 1917), ministru de război, în locul lui Vintilă Brătianu.

pentru că prea se degaja, din aceste anodine, dar semnificative schimbări, că considerațiuni subiective de persoane, de precăderi și de ambiții întârziaseră rezolvarea crizei.

Până și grupul Argetoianu–Grădișteanu nu era mulțumit cu soluția crizei, și d-l Argetoianu nu făcea un secret din aprecierile sale puțin măgulitoare pentru d-l Take Ionescu. Se persifla guvernul de colaborare, în aceste cercuri conservatoare, și nu arareori se aruncau acuzații de felonie față de partid, la adresa șefului și membrilor fracțiunii conservatoare din guvernul de colaborare.

Prins eu însumi, întru câtva, în cercul decepției generale, provocată de chipul cum s-a rezolvat criza, am hotărât să mă reîntorc la Herson, în Rusia, unde-mi lăsasem soția și fetele. Pe la 15 sau 16 iulie 1917, iau din nou trenul spre Odessa, părăsind Iașul și țara.

ÎN RUSIA DIN NOU

M-am oprit, în drumul spre Herson, câteva zile la Odessa. Era încă în perioada guvernării lui Kerensky. Totuși survenise, în starea lucrurilor de mai înainte, o schimbare destul de însemnată.

Începuse să se resimtă efectele unei inflații monetare, datorită emisiunii necontrolate a rublelor Kerensky[1]. Zilnic traiul se scumpește. Publicul arată o defiență pentru noua monedă Kerensky și încep să se diferențieze, ca valoare, cele două categorii de ruble, Kerensky și Romanof[2].

---

[1]) Din cauza devalorizării rapide a rublei, guvernul provizoriu rus a recurs la o nouă emisie monetară, noile bancnote putând fi ușor falsificate. [2]) Este vorba de rubla emisă în timpul domniei țarului Nicolae II, care avea acoperire în aur.

Această diferențiere se datora, în primul rând, lipsei de control a noilor emisiuni, și pe deasupra și faptului că noua monedă era mai ușor falsificabilă, și chiar începe să fie falsificată într-o măsură simțitoare.

Actele de banditism, deși izolate, se înmulțesc considerabil, devenind pentru observatorii mai pesimiști, ca și pentru cei timorați, simptomatice. Cu aceste impresii deprimante pentru starea mea sufletească, mă îmbarc pe un vapor de pasageri și, părăsind Odessa, îmi iau drumul, pe mare, spre Herson.

Întâmplarea face ca, pe vapor, să am ca vecină de masă pe o bătrână princesă rusă din Herson, care, vorbind perfect limba franceză, se oferă, cu bunăvoință amabilă, să-mi facă pe interpreta față de personalul vaporului sau de ceilalți pasageri, la masă sau în orice alte ocazii, în timpul călătoriei. Aflu de la ea ceea ce în parte cunoșteam deja, starea de debandadă a armatei rusești. Îmi comunică că a fost în România, mamă nenorocită, ca să determine pe fiul său, ofițer rus, să revină de la hotărârea ce-și luase de a se înscrie în așa-numitul batalion al morții, compus din ofițeri ruși patrioți, cari dezaprobau și deplângeau starea de indisciplină, de destrăbălare și de nepatriotism a armatei rusești.

Mai erau pe vapor și câțiva ofițeri ruși cari, plini de admirație, aduceau elogii armatei române și declarau că le este rușine că poartă uniforma rusă, care a fost dezonorată de purtarea armatei ruse, în marea ei majoritate. Cu o floare însă nu se face primăvară, și dezorganizarea armatei ruse continua drumul mai departe. Mai se găseau încă și dintre cei cari mai puneau speranțe în energia și autoritatea generalului Tscherbatschef (Ceorbaceof)[1], comandantul trupelor ruse din Moldova.

---

[1]) Dmitri Grigorievici Șcerbacev (1857–1932), general rus, comandantul trupelor ruse de pe frontul românesc (1917–1918). După război, retras în Franța, va beneficia de o pensie din partea statului român (n. ed.).

Călătoria pe mare s-a efectuat fără nici o întâmplare demnă de remarcat și, după câteva ore, intram în gura Niprului, oprindu-ne în fața unuia din numeroasele debarcadere ale însemnatului port comercial; eram din nou la Herson.

Ajuns aci, constat că, deși aceleași schimbări datorite inflației monetare se produseseră, însă într-o mai mică măsură; iar, în ce privește ordinea, situația nu începuse să devină așa de alarmantă, ca la Odessa.

Cât timp fusesem la Iași, se răspândise, în acel oraș, printre românii cari aveau familia în Herson, zvonuri că evreii începuse să aibă o atitudine nu numai ostilă, dar chiar îngrijitor amenințătoare, față de români. Am avut mulțumirea să constat că zvonurile erau absolut fanteziste, datorite răspânditorilor, maniaci de știri alarmante. Nu numai că nu crescuse ostilitatea evreilor față de români, dar din contră, această ostilitate diminuase considerabil, și că, în cercurile burghezimii mai înstărite evreiești, ea dispăruse complet, făcând loc unor raporturi normale și uneori chiar simpatice.

Erau chiar unii din evrei cari spuneau că fuseseră induși în eroare de răuvoitori în privința românilor, dar că s-au convins de contrariu și că au pentru români sentimente de simpatie.

Puțin timp după reîntoarcerea mea în Herson sosesc aci noi transporturi de parlamentari români. De astă dată, ei sunt însoțiți și de înalți funcționari, în frunte cu un însemnat număr de membri ai Înaltei Curți de Casație și Justiție, printre care primul președinte Bagdat[1] și președintele Manolescu-Râmniceanu[2].

Mai sosesc, în scurte intervale, un număr de funcționari care sunt încuartiruiți la Alesky, un sat mare, port pe Nipru,

---

[1]) Gheorghe Bagdat, președinte al Înaltei Curți de Casație și Justiție între 1909 și 1911. [2]) Corneliu Manolescu-Râmniceanu i-a succedat lui Gh. Bagdat în fruntea Înaltei Curți de Casație și Justiție.

în fața Hersonului. N-am putut bine înțelege utilitatea evacuării acestor mici funcționari în Herson.

De astă dată părea că se începe o evacuare în toată regula a oficialității din Moldova. Cer noilor sosiți explicațiuni și lămuriri. Aflu de la dânșii de începerea ofensivei, ce știam că se pregătea la Siret, și cu sufletul plin de bucurie și de mândrie, ascult descrierea actelor de vitejie fără seamăn săvârșite de soldații noștri pe fronturile de la Mărășești, Mărăști, Oituz. Ascult relatându-se aprecierile elogioase ale aliaților și chiar ale dușmanilor privitoare la soldații și ofițerii noștri, la armata română. Onoarea noastră militară era complet salvată și umilința înfrângerii era răzbunată.

Îndată după sosirea și aranjarea noilor sosiți, în Herson se înființează o comisiune mixtă ruso-română sub președinția d-lui C. Cociași[1], vicepreședinte al Senatului.

Atribuția acestei comisiuni era stabilirea unei legături oficiale de raporturi între autoritățile rusești și române din Herson, cari de astă dată sunt puse în adevărate și complete condițiuni de exteritorialitate diplomatică[2].

Dispun de poșta și telegraful lor, în legătură directă cu Iașul și cu restul țării neocupate și, prin aceasta, cu restul lumii. Încep să ne sosească, deși cu oarecare întârziere, ziare și reviste din țară și din Odessa, ziare franceze din Iași, Petrograd sau Odessa. Eram, de rândul acesta, mult mai puțin izolați și de țară, și de restul lumii și, prin urmare, mai în cunoștință cu mersul evenimentelor mondiale sau românești.

Se făceau pregătiri pentru primirea eventuală a guvernului și a familiei regale, căreia i se amenajează frumoasa casă Socolof, de care am vorbit deja. Toate acestea, ca măsuri de prudență, neputându-se ști, din cauza defecțiunii rusești,

---

[1]) Constantin G. Cociaș, avocat și om politic, fost primar de Brăila.

[2]) Principiu care se referă la inviolabilitatea sediului unei reprezentanțe diplomatice, deoarece reprezintă o parte din teritoriul statului căruia îi aparține misiunea diplomatică.

cu toată vitejia minunată a trupelor noastre, care va fi rezultatul luptei uriașe, extrem de inegale, ce se da, cu furie, pe malurile Siretului, între noi și germani; căci rușii nu numai că nu contau, dar adesea constituiau un pericol, prin actele de conivență cu dușmanii, care se repetau foarte des.

Ca un trăsnet, primisem vestea efectului dezastruos produs de rușinosul eveniment care a pătat pentru totdeauna onoarea armatei ruse, în acest război, de aceea ce s-a numit dezastrul de la Tarnopol. Această veste aruncă un val de întuneric în sufletele noastre, întunecând bucuria, mândria, cu care vestea vitejiei desfășurate pe câmpul de luptă le luminase atât de scurtă vreme, încât n-apucase să risipească nostalgia grămădită în aceste suflete de pribegi.

Românii au fost astfel siliți ca, împreună cu extrem de puținele trupe ruse necontaminate de virusul bolșevismului și al indisciplinei, să se restrângă la o rezistență defensivă, și aceasta extrem de îngreunată, prin aceea că luptau și cu atacurile îndârjite ale germanilor, furioși de înfrângerile suferite, și cu piedicile ce trupele contaminate ruse le puneau, nu numai prin trădarea lor pasivă, ci și prin conivența criminală și trădătoare cu germanii, care a silit adesea trupele noastre să nimicească pe acești dușmani din spate, spre a-și asigura putința de luptă contra dușmanilor din față. De la aliați orice speranță de ajutor era exclusă: ei înșiși având insuficiente forțe pentru a lupta cu succes contra cerbiciei dușmanului comun: germanii. Singura noastră resursă de salvare era dar rezistența pur defensivă; de ofensivă nemaiputând fi vorba, în aceste teribile împrejurări.

Pe când se desfășurau aceste evenimente pe front, în Moldova, în Rusia își facea drum continuu propaganda comunistă și antirăzboinică a lui Lenin și Trotsky și mina continuu popularitatea și puterea lui Kerensky, care mai cu seamă în Rusia Mare începea să scoboare pe panta declinului, cu aceeași vertiginoasă repeziciune cu care urcase către culmile

formidabile, dar și efemere, ale popularității. Într-o bună zi se răspândește cu iuțeala fulgerului vestea că maximaliști leniniști au pus mâna pe putere la Petrograd și la Moscova, și că Kerensky abia a reușit să scape prin fugă din mâinile rivalilor săi, care probabil n-ar fi fost tot așa de blânzi cum a fost el cu dânșii, când i-a avut sub mână. În Ukraina însă, de care ținea Hersonul, ca și Odessa, nu se recunoaște noua stare de lucruri. Toată Ukraina-și proclamă independența și Hersonul, ca și Odessa hotărăsc a da ascultare autorității supreme revoluționare minimaliste, numită Rada din Kiew[1].

Lenin, șeful maximaliștilor, numiți în rusește *bolșeviky*, având în programul său pacea cu orice preț, da, prin prapurcicul Crilenco, devenit ministru de război, ordin de retragere a tuturor trupelor de pe toate fronturile și, prin urmare, și de pe frontul românesc.

Ceorbaceof, comandantul trupelor ruse rămase fidele de pe frontul român, declară că nu recunoaște ca autoritate decât pe Rada din Kiew și refuză să dea ascultare ordinelor bolșevicului Lenin și praporcicului Crilenco[2], bombardat ministrul său de război.

Antanta își îndreptează privirile spre Ukraina, punând speranțe mari de reconstituire a frontului rus, prin organizarea unei armate ukrainene. Se spunea că s-au făcut mari sacrificii bănești, vorbindu-se chiar de două miliarde de franci, pe care Antanta le-ar fi pus la dispoziția Ukrainei, pentru reorganizarea armatei sale, destinată a reconstitui frontul ruso-român.

Pe noi însă, cari stam în Ukraina, cari vedeam lucrurile d-aproape, aceste speranțe ne lăsau sceptici. Nouă nu ne

---

[1]) Rada Centrală a fost recunoscută, în vara lui 1917, de către guvernul provizoriu rus drept guvernul regional al Ucrainei. [2]) Nikolai Vasilievici Krîlenko (1885–1938), unul dintre liderii loviturii militare din 25 octombrie 1917. La sfârșitul aceluiași an preia controlul asupra Statului-Major General al armatei ruse, în calitate de comisar bolșevic pentru război. A căzut victimă terorii staliniste din 1938.

Monumentul împărătesei Ecaterina II din Odessa, înainte și după izbucnirea revoluției din februarie.

Capturi de război din bătălia de la Mărăşti expuse în Piaţa Unirii din Iaşi. Fotografii publicate în Le Mirroir, *numărul din 11 nov. 1917.*

mai era îngăduit, fără a fi naivi, să mai credem în reușita unei asemenea încercări, de reconstituire a unui front rusesc, fie chiar cu armată ukraineană; deoarece nici această armată nu scăpase neatinsă de otrava indisciplinei și chiar a bolșevismului, și nu mai îndeplinea nici una din condițiunile cerute, pentru ca o armată să conteze ca o forță de rezistență într-un război ca cel care însângera Europa de aproape patru ani. Morții nu mai pot reînvia decât în legende, și armata rusă, ca forță de acțiune și de rezistență războinică, era un cadavru, din care nu mai ieșeau decât miasmele otrăvitoare ale anarchiei, sub forma începătoare a brigandajului și terorismului bolșevic.

De la Odessa vin din ce în ce știri alarmante, cari confirmau scepticismul celor ce nu credeau în putința reconstituirii unui front ukrainean disciplinat și puternic. Acte repetate de banditism și de jafuri săvârșite uneori și asupra românilor, citez, pro memoria, cazul deputatului de Dolj, d-l Neamțu, fac tot mai mult evident că cangrena anarchiei bolșevice se întinde tot mai mult în Ukraina. Ultima speranță, reconstituirea frontului ukrainean, începe să se spulbere chiar din sufletul celor mai optimiști, cari se entuziasmau pentru o asemenea încercare, cum era, între români, cazul senatorului Atanasiu, care hotărâse, spunea el, să prezinte la întoarcerea sa în țară un memoriu informativ în această chestiune. Mi-aduc aminte că i-am obiectat că un general ukrainean, pe care-l întâlneam regulat la o partidă de bridge cu d-l Cociași și care făcea parte din comisiunea ruso-română, mi-a afirmat că este o utopie ideea reconstituirii frontului ukrainean, deoarece și armata ukraineană este contaminată de bolșevism și indisciplină. Soldații ukraineni, ca și ceilalți soldați ruși, vor răspunde [la] mobilizare, zicea generalul, pentru a-și primi armele și echipamentul, dar pentru a se duce cu ele acasă, nu pe front.

Jean Atanasiu zicea însă că generalul, fiind în retragere, nu cunoaște situația actuală a armatei ukrainene, care, deși

a admis unele principii bolșevice, ca alegerea șefilor, dar a limitat-o numai până la gradul de căpitan, fixând ca condiție de eligibilitate studii în școalele militare. Evenimentele însă continuau să confirme tot mai mult spusele bătrânului general ukrainean și sfârșesc prin a convinge chiar pe amicul I. Atanasiu că reconstituirea unei armate ukrainene, ca forță războinică serioasă, nu mai poate fi considerată ca o posibilitate reală.

ÎN APROPIEREA SESIUNII ORDINARE A PARLAMENTULUI

Se apropia și ziua de 15 noiembrie, începutul sesiunii ordinare a parlamentului, când, conform Constituției, parlamentul se putea întruni, de drept, din proprie inițiativă, fără o prealabilă convocare din partea puterii executive.

Parlamentarii din Herson se arătau deciși de a se folosi de această prerogativă constituțională. În consecință, se întrunesc într-o consfătuire la Hotel Europa, pentru a aviza la mijloacele prin care li s-ar putea înlesni exercitarea acestor drepturi constituționale. La această consfătuire, s-a cerut d-lui Cociași să comunice guvernului din Iași, prin telegramă cifrată, că parlamentarii din Herson înțeleg să-și exercite dreptul lor constituțional d-a se întruni în sesiune ordinară, și că roagă guvernul să ia din vreme măsuri pentru a le înlesni intrarea în țară și încartiruirea la Iași. Ei au cerut încă d-lui Cociași să adauge la această comunicare că, dacă guvernul crede că serioase și grave considerațiuni de ordin politic sau militar s-ar opune la deschiderea normală a parlamentului la 15 noiembrie, să li se comunice, din vreme și categoric, această împiedicare a deschiderii și durata ei probabilă. Cociași asigură pe parlamentari că va transmite guvernului dorințele lor și le va comunica răspunsul imediat ce-l va primi.

După puțin timp, Cociași comunică parlamentarilor că răspunsul guvernului român este că motive extrem de serioase se opun la deschiderea normală a parlamentului și că s-a amânat această deschidere până la 15 decembrie 1917.

Înainte de această dată, Cociași comunică din nou parlamentarilor că, pentru aceleași motive grave, cari persistau încă, deschiderea a fost iar amânată, la 15 ianuarie 1918.

Între timp, Curtea de Casație, care, după cum am spus, fusese evacuată la Herson, este rechemată la Iași. Se dă ca motiv al acestei rechemări imposibilitatea unei prea mari prelungiri a împiedicării mersului justiției, prin descompletarea înaltei instanțe judecătorești.

Se destinase un vapor român, aflat în apele Niprului, *Durostor*, ca să transporte pe membrii Curții de Casație în țară. Se pune în vedere parlamentarilor că pot pleca și ei cu acest vapor dacă doresc; însă cu condiția să anunțe din timp, pentru a li se rezerva locuri pe vapor. O parte din membrii parlamentului s-au și folosit de această ocazie și au plecat în țară, odată cu Curtea de Casație. Alții au plecat cu un tren sanitar, destinat pentru repatrierea unui spital de răniți, din Herson.

Pe când se făceau aceste pregătiri de plecare, în Herson știrile alarmante despre evenimente îngrijitoare continuau să sosească din Odessa. Se afirma că, în acel oraș, au început deja luptele civile între bolșevici și haidamaci[1], cum se numeau soldații partizani ai Radei ukrainene din Kiew.

La Herson însă liniștea încă continua să domnească. Ea era asigurată și prin prezența unui regiment de cazaci, comandat de colonelul rus, prințul Moruzi, rudă cu Moruzeștii din Moldova. Acest regiment de cazaci, adus după cererea

[1]) În sec. al XVIII-lea, haidamacii erau un fel de haiduci care luptau pentru eliberarea ținuturilor ucrainene de sub dominația rușilor. După revoluția din 1917, o parte dintre cei care susțineau cu arma în mână independența Ucrainei își spuneau „haidamaki".

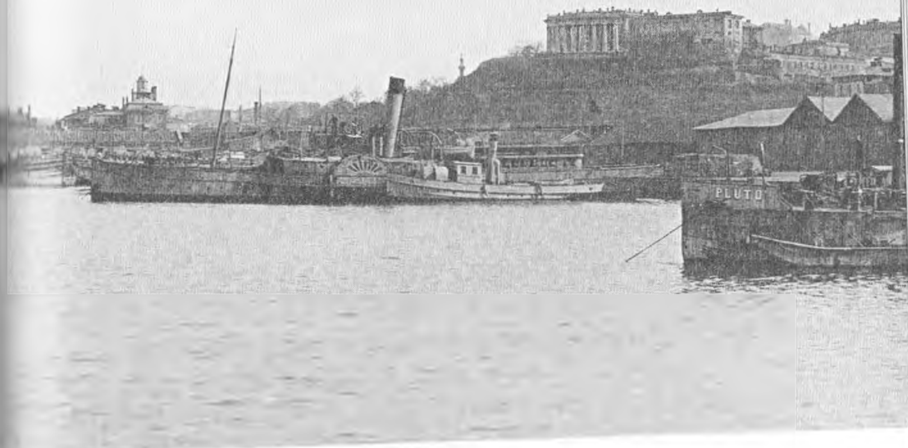
comisiunei ruso-române și a burgheziei din Herson pentru menținerea ordinei, era la început foarte devotat colonelului și ofițerilor săi, nefiind atins de infecția bolșevismului. Mai târziu însă, într-un cerc, în care ne găseam eu, Cociași și generalul ukrainean de care am mai vorbit deja, colonelul-prinț ne spune că a început să constate apucături de indisciplină și la cazacii săi și, nevoind să le tolereze, dar neputând să le înfrâneze, s-a hotărât să părăsească comanda regimentului și să plece din Herson.

Deși burghezia bogată din Herson hotărâse să plătească un spor de două sute mii ruble, leafă lunară acestui regiment, pentru a-i cumpăra devotamentul, totuși el nu mai inspira încredere nici chiar șefului său, colonelul Moruzi, pentru care altădată soldații, ca și ofițerii, aveau un adevărat cult, meritat și explicabil de altfel, întrucât colonelul era un occidental în toată puterea cuvântului, care-și exercită autoritatea comandamentului său, cu o părintească severitate, îndulcită de spiritul de justiție și de simpatică camaraderie.

Era un simptom mai mult și destul de grav că furtuna anarchiei se apropia cu repeziciune și de această regiune.

Așteptam și eu cu nerăbdare să se fixeze termenul când vom putea să mergem, în condițiuni satisfăcătoare, în țară, mai cu seamă că fetele și soția mea manifestau și mai energic dorința de a reintra în țară și d-a nu mai reveni în Rusia. Soția mea insistase chiar să plecăm cu Curtea de Casație. Eu nu luasem însă nici o deciziune. Așteptam, în această privință, indicațiuni oficiale din țară, căci nu puteam admite că, dacă șederea noastră în Rusia ar deveni periculoasă pentru siguranța noastră, guvernul român n-ar lua măsurile urgente și necesare pentru repatrierea noastră; căci fusesem obligatoriu evacuați și nu ne găseam în simplă vilegiatură în acest colț depărtat de pe malurile Niprului, care se numea Hersonul.

În fine, mult așteptata telegramă de convocare sosește. Președintele Cociași este încunoștințat că parlamentul se deschide la 15 ianuarie 1918.

Vedere asupra portului din Odessa în Primul Război Mondial.

Soldați și civili ruși în fața gării din Odessa, în 1917.

Revoluționari români pro-bolșevici manifestând în Odessa, în ian. 1918.

La puțină vreme după plecarea parlamentarilor români din Herson, în primăvara 1918, orașul a fost cucerit de trupele Puterilor Centrale. În imagine, soldați austro-germani în fața spitalului municipal.

HERSON — ODESSA

Toţi parlamentarii din Herson sunt puşi de preşedintele Cociaşi în cunoştinţă de conţinutul telegramei de convocare a parlamentului pentru 15 ianuarie 1918. În această telegramă era un pasagiu relativ la familiile parlamentarilor, care s-a părut celor mai mulţi vag şi alarmant. Acest pasagiu suna astfel: „Neştiind cum se vor desfăşura evenimentele, este neapărat necesar ca parlamentarii să ia cu ei şi familiile lor". Această motivare vagă a măsurii de revocare a evacuării a produs o vie nelinişte printre toţi parlamentarii, şi chiar o nemulţumire printre unii. Aceştia din urmă doreau să cunoască, cu preciziune posibilă în asemenea împrejurări, motivele cari au determinat guvernul la revocarea evacuării, prin chemarea în ţară a celor evacuaţi, cu familiile lor. Mulţi din ei mai erau şi în situaţiunea că n-aveau la Iaşi sau în Moldova nici un rost pentru ei şi familiile lor, mai cu seamă în timp de iarnă; ceea ce-i făcuse să se aprovizioneze pentru a petrece iarna în Herson. Aceştia, dacă ar fi ştiut că rămânerea familiilor lor în Herson n-ar prezenta un pericol, şi-ar fi lăsat familiile, până în primăvară, în Rusia.

Câţiva dintre aceştia din urmă, din iniţiativa senatorului I. Atanasiu, deputatului I. Roman şi directorului cancelariei Senatului, Murgulescu, propun o consfătuire la Hotel Europa, în care să se ceară d-lui Cociaşi ca, mai-nainte de a lua dispoziţiuni pentru plecarea parlamentarilor, să întrebe, telegrafic şi cifrat, guvernul dacă plecarea familiilor lor este o absolută necesitate.

Mi s-a propus să iau iniţiativa cererii de mai sus; am refuzat, căci, deşi o credeam justificată, eu personal n-aveam nevoie de lămuriri, fiind şi eu, şi familia, după cum am spus deja, doritori ca, îndată ce va fi posibil, să părăsim Rusia, fără nici un gând de reîntoarcere; am promis însă că voi sprijini cererea lor, care-mi părea îndreptăţită.

Cociași la întrunire răspunde că nu poate admite amânarea cerută, pe următoarele motive: 1) Telegrama fiind categorică asupra necesității ca parlamentarii să-și ia cu ei familiile, guvernul n-ar putea da mai multe lămuriri pe cale telegrafică; 2) Plecarea n-ar putea întârzia deoarece vaporul *Durostor*, afectat transportării parlamentarilor la Odessa, trebuia să se întoarcă să ia și pe ceilalți români aflători în Herson și Alesky și deci, pentru a nu pierde timpul, trebuia să plece cât mai curând, spre a evita sosirea gerului, care, prin îngheț, ar face navigațiunea pe Nipru imposibilă, chiar cu ajutorul unui vas spărgător de gheață.

S-a hotărât, în fața acestei urgențe, îmbarcarea pentru ziua de 4 ianuarie 1918; dar, prin întârzierea sosirii spărgătorului de gheață, ea s-a amânat pentru ziua de 5 ianuarie.

Cei mai mulți din noi, mai cu seamă cei de la gazde particulare, ne-am îmbarcat încă din ajun, din ziua de 4 ianuarie, pentru a putea dormi pe vapor, unde dusesem bagajele; numai cei din hoteluri au putut rămâne până a doua zi, să doarmă la hotel.

Nefiind suficiente cabine, față cu numărul îmbarcaților, s-a hotărât următoarea normă de repartiție: Cabinele de cl. I-a se dau una pentru două familii, iar familiilor mai numeroase li se da o cabină cl. II-a de fiecare familie.

Având o familie numeroasă, compusă din 5 persoane, am fost în această din urmă categorie, în compania senatorului N. Iorgulescu din C.-Lung, directorul cancelariei Senatului, Murgulescu, pictorul Angelescu, stenograf, și alți funcționari de la Cameră. S-a stabilit între companionii de drum din a doua categorie și familia mea o astfel de legătură de camaraderie, încât n-am avut putința să disting dacă cei ce au făcut repartiția au voit să mă avantajeze sau nu; le-am rămas însă îndatorat, grație amabilității compagnionilor mei de drum.

PLECAREA DIN HERSON

În fine, sosi dimineața zilei de 5 ianuarie. Așteptam ridicarea ancorei ca să plecăm din port, când, pe la orele 5 a.m., suntem chemați de președintele comisiunii ruso-române, senatorul Cociași, care avea conducerea operațiunilor de repatriere a parlamentarilor. În cabina comandantului vasului, rezervată pe seama sa, Cociași ne face o comunicare de o extremă gravitate. Eram convocați cei mai în vârstă și cu familii mai numeroase dintre parlamentari, și anume: senatorii Boceanu, Jean Atanasiu și cu mine; deputații Bucur Spirescu, Zamfir Filoti, N. Iorgulescu și Ioan Roman[1].

Ni se comunică că în momentul când era să se ridice ancora, pentru ca să pornim din port, vaporul nostru, *Durostor*, prin aparatul său de telegrafie fără fir, a interceptat o radiogramă în care se vorbea de arestarea la Petrograd a ministrului român Diamandi[2] și a întreg personalului legațiunii române. Această măsură fusese luată din ordinul guvernului bolșevic din Petrograd.

Cociași adaugă în completarea comunicării sale că, în fața acestui grav eveniment, n-a mai crezut că poate lua singur răspunderea de a hotărî dacă trebuie să continuăm drumul înainte sau să rămânem în Herson, în așteptarea evenimentelor. Crede că cei mai în măsură de a lua o hotărâre în această privință sunt cei mai în vârstă și cu familii mai numeroase.

---

[1]) Ioan N. Roman (1865–1931), avocat, publicist și om politic liberal; primar al orașului Constanța (1910). [2]) Constantin Diamandi (1868–1931), diplomat, un apropiat al premierului Ion I.C. Brătianu. Ministru plenipotențiar la Petrograd (1914–1918). A participat activ la negocierile privind semnarea Tratatului de alianță a României cu statele Antantei. Imediat după ruperea relațiilor diplomatice dintre România și regimul bolșevic, este arestat la Petrograd pentru foarte scurt timp, prin încălcarea imunității sale diplomatice.

A triumfat părerea emisă de bătrânul Spirescu și de mine că trebuie să ne continuăm drumul mai departe, spre Odessa.

Această soluție o întemeiam pe argumentul că și Odessa, ca Hersonul, sunt în Ukraina; că sau Ukraina aprobă măsura bolșevică din Petrograd și atunci nu suntem mai în siguranță la Herson ca la Odessa; sau Ukraina dezaprobă măsura și atunci avem în Odessa o situațiune identică cu cea din Herson; și, în tot cazul, în Odessa ne aflăm mult mai aproape de țară. Pe lângă toate acestea avem și avantajul că putem, în Odessa, mai-nainte de a debarca, să luăm informații asupra situațiunii; și dacă aceste informațiuni vor fi alarmante, putem trece mai departe la Sulina sau la Chilia.

Argumentația pe care se întemeia hotărârea luată părea foarte logică; evenimentele au dovedit însă că situațiunea în Rusia ajunsese astfel că nici un fel de logică nu mai prezida în desfășurarea acțiunii revoluționare bolșevice, care varia dintr-o zi într-alta și de la o localitate la alta, într-o completă incoherență. Totuși, nimic nu ne îndreptățește să spunem că ar fi fost mai rău sau mai bine dacă rămâneam în Herson. Dar să nu anticipăm și să continuăm mai departe.

Conform hotărârii luate, vaporul *Durostor*, ducând pe bord pe pribegii parlamentari din Herson, ridică ancora și părăsim acest loc de exil, mai mult decât de refugiu; exil voluntar, impus conștiinței noastre de credința că-l reclama interesul superior al mult îndureratei noastre țări. Îl părăseam fără nici o umbră de regret, căci nu lăsam în el nimic care să rețină o cât de mică parte din inima sau din sufletul nostru. Lăsam doar o populație streină de limbă și de moravuri, dar mai cu seamă de sentimente, ostilă nouă și cu care, prin urmare, nu putusem înnoda nici un fel de legătură sufletească.

Nu duceam cu noi nici o amintire plăcută din tot decursul anului de exil voluntar, suportat, cu nostalgică resemnare, în acest colț depărtat din Orientul european. Nici chiar natura,

cu toată frumusețea ce, în mod obicinuit, o așază pe țărmurile unui însemnat curs de apă, nu ne îngăduia, din cauza gerului inospitalier, a vânturilor insuportabile, din cauza unei clime otrăvite de miazmele băltoase, să avem nici din acest punct de vedere amintiri plăcute.

Sentimentul ce ne stăpânea în momentul când părăseam Hersonul era un sentiment de ușurare, provocat de dispariția deprimării nostalgice ce ne stăpânise. Ne simțeam înviorați prin renașterea speranței că într-un timp scurt ne vom regăsi în țară, în mijlocul alor noștri, reînnoind legături sufletești întrerupte, reconstituind din nou un trai ce fusese brusc și dureros schimbat prin lunga și trista pribegie îndurată.

Nu numai perspectiva lipsei de confort, dar nici chiar aceea a unei relative mizerii în traiul material nu micșorau cu nimic bucuria ce simțeam la ideea că ne vom revedea iarăși țara; ea ne ajuta puternic ca să alungăm îngrijorarea ce ar fi trebuit să ne provoace nesiguranța situațiunii noastre în drumul spre Odessa.

PE MARE, SPRE ODESSA

Hersonul este așezat la o mică distanță amonte de gura Niprului. La vărsarea Niprului în mare, există un fel de golf, care poartă numele de golful Oceacov, ca și micul port situat în fața acestui golf.

Am străbătut fără nici o întâmplare demnă de notat distanța de la Herson la Oceacov. În apropiere de Oceacov însă, atât brațul Niprului pe care pluteam, cât și golful Oceacov erau prinse de gheață care, în unele părți, trecea peste 15 centimetri grosime. Vaporul, care nu era însoțit de spărgătorul de gheață, așteptat în zadar o zi întreagă, înaintea plecării, înainta foarte greu, trebuind să spargă singur gheața. Era continuu nevoie, după ce vaporul își pierdea puterea

de a înainta din cauza rezistenței pusă de gheață, să fie dat înapoi, spre a-și lua un nou avânt și să poată astfel înainta și sparge gheața. Din cauza acestei piedici, deși plecați de dimineață, deși distanța era destul de mică, totuși abia spre seară am ajuns în portul Oceacov. Navigațiunea în timpul nopții, spre Odessa, era extrem de periculoasă din cauza minelor flotante, foarte numeroase, răspândite pe Marea Neagră. Aceasta se datora faptului că de la izbucnirea revoluției, se lăsase în completă neîngrijire supravegherea baragiului de mine care proteja intrarea în portul Odessa, cum și pescuirea minelor flotante desprinse, cari astfel se înmulțiseră considerabil și făceau navigațiunea imposibilă, noaptea, și periculoasă ziua.

S-a hotărât dar, din aceste puternice considerente, să petrecem noaptea în portul Oceacov și să plecăm în dimineața următoare. Am ancorat însă la larg, din cauză că numeroasele și dubioasele specimene de lucrători bolșevici din port nu ne puteau inspira nici un fel de încredere și justificau, din contră, orice teamă. Am trecut noaptea în liniște. Dimineața a început cețoasă; curând însă, ceața risipindu-se, face loc, înaintea ochilor noștri, unei priveliști pline de farmec, a unei splendide zile, plină de lumină și de o foarte temperată căldură, atât de prețioasă în luna lui ianuarie. Părea că această frumoasă dimineață a călătoriei noastre ar fi prevestitoare de un fericit sfârșit al tristei noastre pribegii.

Aproape toți eram pe bord și admiram spectacolul totdeauna frumos și parcă totdeauna nou al mării într-o dimineață plină de lumină. Deodată, un semnal de alarmă rupe farmecul ce ne stăpânea probabil pe toți cari găsisem în frumoasa priveliște a mării liniștite și pline de lumină un binefăcător calmant, al zguduitei noastre stări sufletești.

Auzim dându-se ordin de încărcare a celor două tunuri ale vasului, cum și gardei să iasă pe bord cu armele încărcate.

Se arătă atunci publicului curios și poate chiar emoționat cauza acestor alarmante măsuri: la o distanță de vreo 50 sau

o sută de metri de la vaporul nostru, plutea în apă, ieșind și scufundându-se după ondulațiunile valurilor, un fel de fund de cazan aproape negru. Era o mină flotantă desprinsă din baragiul de mine de la Odessa.

Soldații din garda vaporului, ruși și români, au tras mai multe focuri de pușcă asupra acelei mine. Se auzea zgomotul loviturilor de gloanțe pe învelișul metalic al minei, care totuși nu exploda. Cât despre tunul cu care s-a cercat a face mina să explodeze, după două-trei lovituri, s-a dovedit de o așa imprecizie vădită, încât s-a renunțat a se mai trage cu el. Căpitanul vasului explica celor cari-i cereau lămuriri asupra faptului că, deși lovită, mina nu explodase, prin aceea că, pentru a exploda, trebuia lovită într-un punct determinat, sau prin aceea că sunt mine cari, după ce se desprind, într-un anumit timp se descarcă automatic, cu încetul și fără explozie, și s-ar fi putut ca acea mină să fie din cele astfel descărcate. În cursul drumului am mai întâlnit încă două asemenea mine cari au fost văzute și evitate. Acestea însă au dovedit înțelepciunea măsurii de a ne opri noaptea la Oceacov și de a nu continua drumul.

După întâmplarea cu minele, am continuat în liniște drumul spre Odessa, fără nici o altă întâmplare demnă de notat. Aproximativ după o oră de la cele istorisite, intrăm în raza însemnatului port din Marea Neagră.

ÎN PORTUL ODESSEI

Aci ne așteptau noi și neplăcute surprize, cari stricau socotelile ce făcusem în consfătuirea care hotărâse continuarea drumului de la Herson la Odessa.

Aflăm că în jurnalele ruse locale sau din alte părți, în foi volante răspândite de agitatorii bolșevici, se colportează vestea că românii au ocupat Basarabia și sunt în stare de război

cu Rusia. Zvonurile porneau cu persistență din cercurile bolșevice din Odessa, unde erau mai numeroase și mai puternice decât în Herson.

Cociași ține din nou un consiliu pe vapor, pentru ca, examinându-se situația, să se hotărască ce e de făcut. S-a emis părerea ca vaporul să continue drumul la Chilia Veche, pe teritoriul românesc. Era de față la această consfătuire și comandorul Boerescu[1], care venise din portul Odessa, unde se găsea la venirea noastră. El ne pune în cunoștință că la Chilia ar fi, din punct de vedere alimentar, condițiuni prielnice; nu tot așa însă sta lucrul din punct de vedere al locuințelor, cari nu se găsesc decât în condițiuni absolut mizerabile. Ne-a sfătuit ca, mai-nainte d-a lua o hotărâre definitivă, să consultăm și pe comandorul Mărgineanu[2], care se găsește în Odessa și care cunoaște bine situația din Chilia.

Adoptându-se sfatul comandorului Boerescu, s-a trimis din partea d-lui Cociași o invitație comandorului Mărgineanu, cu rugăciunea de a veni pe vapor la orele nouă dimineața, a doua zi după sosirea noastră.

S-a hotărât, de asemenea, a se telegrafia guvernului român la Iași.

A doua zi, venind comandorul, i se spune să întâlnească pe d-l Cociași în oraș, unde fusese silit să plece. Orice întâlnire însă era inutilă; deoarece comandantul vaporului *Durostor* primește, din partea autorității rusești a portului Odessa, încunoștințare că vaporul nostru nu mai are voie să părăsească Odessa. Din acel moment, eram deja prizonierii guvernului revoluționar rus; lăsați liberi pe vapor, până la noi

---

[1]) Cesar Boerescu (1865–?), viitor contraamiral, s-a aflat în timpul războiului la comanda Serviciului Maritim Român. [2]) În toamna anului 1916, după ocuparea Dobrogei de către Puterile Centrale, o parte însemnată din flota maritimă a Regatului român, sub comanda căpitan-comandorului Gheorghe Mărgineanu, a fost dislocată la Sevastopol.

dispozițiuni, cari n-aveau să întârzie nici ele, cum de altfel era de așteptat.

Noi momente de îngrijorare și de neliniște pentru bieții parlamentari, cari vedeau din nou spulberate, ca simple vise, speranțele lor de a se regăsi în curând în țară, în mijlocul prietenilor și familiilor lor. Președintele Cociași căuta să ridice moralul celor deprimați, asigurându-i că va rămâne în mijlocul parlamentarilor, oricum se vor desfășura evenimentele, și că va lua toate măsurile ce-i vor sta la îndemână pentru siguranța acestor parlamentari pe care-și luase sarcina de a-i reprezenta, în Rusia, cum și de a conduce operațiunile de repatriere a lor.

Se pare însă că teama a triumfat asupra bunelor sale intențiuni; căci, imediat după ce dedese aceste asigurări, însoțit de câțiva parlamentari, părăsește vaporul și se instalează în oraș, la Hotel Passage, unul din cele mai centrale și mai confortabile oteluri din Odessa. Căpitanul vaporului, cum și alții afirmau că sunt serioase indicii că lucrătorii șantierului Fernic, situat în fața vaporului nostru și legat cu vaporul printr-o punte, au intenția să ne atace.

Teama de acest eventual atac a fost probabil motivul precipitatei plecări a bătrânului președinte al Comisiunei ruso-române din Herson, Cociași. Cu acțiunea ei paralizantă, ea îi schimbase hotărârea ce luase, de a rămâne pe vapor, în mijlocul colegilor săi parlamentari. Cei ce nu-și puteau da seama de diversitatea stărilor psihologice, sub acțiunea temerii, de la persoană la persoană, manifestau supărarea lor contra bătrânului Cociași, pe care-l acuzau de egoism. Erau unii cari mergeau până a cere readucerea silită pe vapor a bătrânului vicepreședinte. Curând însă, chiar propunătorul acestei măsuri extreme și inadmisibile este el însuși coprins de aceeași acțiune paralizantă a temerii și părăsește vaporul, pentru a se instala în oraș, deși calificase mai aspru decât toți plecarea d-lui Cociași. Acel ce și-a ispășit așa de repede

severitatea sa excesivă și prin urmare nedreaptă era senatorul B., dintr-un județ de pe marginea Oltului.

La 5½ după prânz, în ziua chiar plecării d-lui Cociași, căpitanul vaporului îmi spune că este însărcinat de d-l Cociași să-mi spună că pericolul unui atac din partea lucrătorilor din șantierul Fernic este real și că sunt probabilități că el se va produce chiar în acea noapte. Că a doua zi vor fi lupte mari civile în oraș, între bolșevici și haidamacii ukraineni. Căpitanul adaugă că d-l Cociași mă sfătuiește să părăsesc vaporul, pentru a mă instala într-un hotel din oraș. Totodată, căpitanul îmi dă și personal sfatul să ascult spusele lui Cociași, explicându-mi că mai toți lucrătorii de la șantierul Fernic sunt dezertori evreo-români, cari au fugit din armata română și fac pe bolșevicii revoluționari români din Odessa. Că ne putem aștepta la orice ticăloșii din partea lor. Drept răspuns, întreb pe căpitanul vasului: „D-ta pleci după vapor? Sau ne interzici rămânerea pe vapor?“ „Eu sunt dator să rămân pe vas orice s-ar întâmpla și nu vă silesc pe nimeni să părăsiți vaporul“, a fost răspunsul căpitanului. „Atunci rămân și eu cu ceilalți camarazi rămași pe vas și nu plec în oraș, orice s-ar întâmpla, decât împreună cu ei“.

Cei rămași pe vapor s-au strâns, împreună cu mine, într-un consiliu și, examinând situația, am hotărât să așteptăm pe vapor desfășurarea evenimentelor. Au participat la acel consiliu, între alții: deputatul Roman, senatorul Elefterie Niculescu și N. Iorgulescu, Murgulescu, directorul cancelariei Senatului, Pohrib și cunoscutul pictor Angelescu, funcționari la cameră.

În consfătuiri, cum este firesc explicabil, nu putea domni nici calmul, nici riguroasa obiectivitate în examinarea alarmantei situațiuni în care ne găseam, care ar fi dus la judecarea mai indulgentă și mai obiectivă a fugii precipitate a celorlalți colegi ai noștri.

Sentința dată *ab irato*[1] și prea severă contra celor plecați de către cei rămași, deși explicabilă, nu era însă dreaptă, căci nu se poate cere cuiva o mai mare putere de rezistență decât are sau, după cum spune zicătoarea: leac de frică nu există.

Noaptea de 8 spre 9 ianuarie, în care se anunțase atacul și jefuirea din partea dezertorilor de la șantierul Fernic[2], a trecut și ne-am deșteptat în ziua următoare, teaferi, nevătămați și nesupărați de nimeni.

Este drept că lucrătorii din sus-zisul șantier aveau față de noi o atitudine provocatoare și amenințătoare; ei ne strigau adesea, când apăream pe coperta vasului, cuvinte ce nu erau deloc nici binevoitoare, nici cuviincioase.

La 9 ianuarie s-a ținut anunțatul *meeting* revoluționar bolșevic, la care au participat și lucrătorii din șantierul Fernic și toți dezertorii evreo-bulgari din armata română, cari-și dădeau pretențiosul titlu de revoluționari români. La acest *meeting* lucrurile s-au petrecut cu o relativă liniște. S-au închis, ce-i drept, magazinele, n-au lipsit nici împușcăturile cu cari locuitorii Odessei se obișnuiseră; dar noi, cei după vapor, am fost lăsați în pace. De ironiile insultătoare și de trivialitățile ce ne aruncau continuu cei de la șantierul Fernic nu ne mai impresionam.

La 10 ianuarie, câțiva de pe vapor își propun să meargă în oraș, pentru a-și putea da mai clar seama de starea lucrurilor. N-am putut să-i însoțesc, din cauza împotrivirii obstinate a soției și a fetelor mele, cari se temeau să nu fiu expus la pericole și, în același timp, nu le convenea să rămână singure pe vapor. După ce s-au întors, cei plecați în oraș au asigurat-o că nu e nici un pericol. Așa a consimțit să ieșim și noi în oraș, cu condiție să ne însoțească și ea, și fetele. I-am admis condiția și am ieșit în oraș.

---

[1]) „La mânie“ (în latină). [2]) Este vorba despre Șantierul naval de la Galați, evacuat în Rusia la sfârșitul anului 1916.

Aci am mers, la Hotel Passage, la președintele comisiunei Cociași, care îmi comunică că a reținut pentru mine o cameră la Hotel Continental, *vis-à-vis* de Hotel Passage. El insistă și de rândul acesta să părăsesc vaporul și să merg la hotelul în care mi-a reținut camera. Era de față și directorul cancelariei Senatului, Murgulescu. A întrebat pe d-l Cociași dacă ni se va impune părăsirea vaporului până la [un] anumit termen. Mi-a răspuns că nu; și că șederea pe vapor ne va fi îngăduită oricât timp vom voi. Am răspuns atunci că rămân pe vapor cu companionii mei; dar că rețiu camera la hotel, pentru cazul când voi fi silit a părăsi vaporul, fiind dată lipsa de camere la hoteluri.

După ce i-am mulțumit de solicitudinea sa pentru mine, am plecat de la bătrânul meu coleg de Senat și de pribegie.

În oraș părea că domnește o liniște relativă. Se anunțau însă iminente lupte între haidamacii ukraineni, cari stăpâneau cea mai mare parte din Odessa, și între bolșevici.

După ce am luat cheia odăii reținute de Cociași pentru mine, la Hotel Continental, luând-o astfel în primire, m-am reîntors pe vapor, unde am continuat a sta cu ceilalți tovarăși de pribegie, rămași aci. În dimineața zilei de 14 ianuarie, toți cei de pe vapor ne pomenim cu o invazie de mateloți și soldați ruși și de dezertori pretinși revoluționari români, cari ne supun unei amănunțite percheziţiuni, chiar și corporală, cerând să le predăm armele ce vom fi având. Le remitem trei revolvere, al meu, al unui coleg și al lui Murgulescu; ne dau, pentru toate trele, o chitanță colectivă, pe care o primește Murgulescu.

Au mai fost dezarmați cu această ocazie jandarmii români și soldații ukraineni, cavaleri ai Sf. Gheorghe, ce ne fusese dați ca gardă rusă, din Herson. Aceștia din urmă erau adversarii hotărâți ai bolșevismului în Rusia. Această percheziționare și, mai cu seamă, dezarmarea gardei ne-a dat de gândit asupra intențiunilor așa-zișilor revoluționari români

de la șantierul Fernic, pe cari-i socoteam inițiatorii acestei măsuri pe lângă tovarășii lor ruși. Am fost siliți să recunoaștem, cu toții, la o întrunire nouă, ce am ținut, că nesiguranța pe vapor e vădită și am hotărât să ne mutăm cu toții în oraș.

Singur, senatorul Linaru și pictorul Angelescu au declarat că ei rămân, mai departe, pe vapor, pe răspunderea lor.

Mai târziu însă, au fost siliți și ei să părăsească vaporul.

Am plecat dar cu toții în oraș. Eu m-am instalat la camera deja reținută la Hotel Continental. Neavând la hotel decât o singură cameră pentru 4 persoane, printr-un paravan am făcut două camere. Mai erau la acel hotel senatorii Boceanu Beleti și N. Iorgulescu, deputații Spirescu și Roman și încă alți câțiva români.

LUPTELE PE STRADĂ

Nu trecuseră decât două zile de la instalarea mea după vapor, la Otel Continental, și suntem informați că, la Hotel Passage, câțiva din parlamentarii români au început să primească vizitele nepoftite și neplăcute ale pretinșilor revoluționari români, cari, prin amenințări, căutau să-i jefuiască de bani, mai cu seamă pe cei cari-i știau mai bogați. Ținta către care se îndreptau mai cu osebire atacurile lor era Cociași, vice-președintele Senatului, pe care-l știau că are la dânsul bani mai mulți. El însă, foarte precaut, reușise să dejoace încercările lor, evitând orice întâlnire cu ei. Lupta civilă continua în oraș, stradă cu stradă, între bolșevici și haidamacii ukraineni. Hotelul Passage căzuse deja în mâinile bolșevicilor; iar Hotelul Continental era în zona ukraineană, așezat la limita între cele două zone, în care luptele civile împărțise Odessa. Poșta, care se afla încă în zona ukraineană, fiind ceva mai departe de hotelul nostru Continental, era obiectul de căpetenie către care se îndreptau

atacurile bolșevice. Împușcăturile, zgomotul de păcănitură caracteristică al mitralierelor, continuau în așa fel, încât deveniseră ceva obicinuit și nu mai impresionau nici chiar pe cele mai nervoase dintre femei.

Din când în când, flota din port trimetea în oraș bombele tunurilor de pe vasele ei. Au urmat trei zile de lupte intense, date mai cu osebire în cuartirul Puskinskaya, în apropierea cunoscutei cafenele Robinat, pe Deribasoskaya și în piața unde se află catedrala din Odessa, între Hotel Passage și Hotel Continental, ambele ocupate mai cu osebire de români, cum și în diferite alte cuartire.

Stradă cu stradă, cuceresc bolșevicii de la ukraineni diferitele părți ce mai dețineau în Odessa; până când victoria revine deplin în favoarea lor; mai cu seamă că unele batalioane de haidamaci ukraineni au pactizat cu bolșevicii.

Fapt curios; cu toată intensitatea împușcăturilor de mitraliere, de pușcă, de tunuri, din automobile blindate sau din vasele portului, cu toată durata de trei zile a luptelor, timp în care cea mai mare parte de populație era silită să circule chiar pe stradele în care se dau luptele, numărul victimelor a fost relativ foarte restrâns; ținând seama că Odessa avea o populație de aproape un milion de locuitori. După statistica oficială, pare că acest număr n-ar fi trecut peste cifra de 500 morți.

Poate ca explicația să stea și în faptul că soldații ruși sunt foarte neabili trăgători cu arma, dacă nu cumva neexactitatea statisticii oficiale o fi egalând neexactitatea tirului soldaților ruși.

După triumful bolșevic, părea că lucrurile încep să se liniștească și circulația pe stradă își reia treptat intensitatea și aspectul ei normal.

Profitând de răgazul ce le da această perioadă de calm, parlamentarii sosiți din Herson caută să se pună în contact cu ceilalți colegi ai lor, aflați în Odessa, pentru ca cu toții

Şease pagini

Vineri 18 Februarie 1911

Adevĕrul

PUBLICITATEA CONCEDATA EXCLUSIV
Agenţiei de Publicitate
CAROL SCHULDER & Comp.

Bucureşti, Strada Sărindar No. 11

DIRECTOR POLITIC
CONST. MILLE

Apare zilnic cu ultimele ştiri telegrafice şi telefonice de la corespondenţii noştri

Alegători ai coleg. II de Camera din Bucureşti şi Galaţi!

Un om căruia i s'au răpit mişeleşte drepturile de cetăţean romîn, face apel la voi ca să i-le redaţi

Dr. Ch. Racovski

OFIŢER ROMÎN, FOST CONSILIER JUDEŢIAN şi izgonit din ţara de guvernul OMULUI RĂTEŞTI, ca străin. Candidat de protestare la colegiul al II-lea de Cameră din Galaţi şi Bucureşti

Votaţi dar ca un singur om pe D-rul Racovski

Romîni! Fiţi oameni! Fiţi cetăţeni!

La scurt timp după răscoala ţărănească din 1907, socialistului Cristian Racovski i-a fost retrasă cetăţenia română, fiind expulzat din ţară. Cazul a provocat un uriaş scandal politic. În alegerile din febr. 1911, deşi nu era în ţară, candidatura sa a fost depusă, pentru un mandat de deputat. A fost un gest politic, care specula o lacună legislativă: capacitatea de a candida era judecată nu în momentul depunerii candidaturii, ci al validării rezultatelor de către Adunarea Deputaţilor. După ce reprimeşte cetăţenia română, candidează, fără succes, în alegerile parlamentare din 1912.

În ian.–febr. 1918, luptele civile dintre bolşevici şi haidamaci au făcut numeroase victime în Odessa.

în comun, cum și cu alți români având însărcinări oficiale în Odessa, să facă demersurile necesare pentru asigurarea repatrierii tuturor. Se hotărâse punerea în raport a românilor, prin reprezentanții lor oficiali, cu autoritățile revoluționare cari stăpâneau Odessa; ca prin orice mijloace, și chiar prin sacrificii bănești oricât de însemnate, să se obție concursul acestor autorități, pentru a se asigura și înlesni transportul românilor în țară.

Ni se comunică că, în urma unor repetate consfătuiri, s-a reușit a se obține concursul unor personalități importante bolșevice, cari, în schimbul unei plăți de 40 de ruble de cap, peste costul biletului de tren, se obligau să ne procure mijloacele de transport pe căile ferate și să ne garanteze și siguranța transportării noastre în țară.

ARESTĂRILE ȘI PERCHIZIȚIILE

Abia începusem să resimțim impresia de înviorare a noilor speranțe de a reintra în curând în țară când, pe neașteptate, ca un trăsnet, alarmante și noi surprize vin să ni le spulbere, cum spulberă deșteptarea bruscă un vis plăcut al unui om necăjit. În noaptea de 23 spre 24 ianuarie 1918, pe la orele 2 după miezul nopții, pe când dormeam cei mai mulți din noi, visând poate scene duioase de revedere cu cei lăsați în țară, cu copiii sau alte rude rămași să-și facă datoria pe front, cu atâția prieteni și, în sfârșit, cu întreg aspectul, viu sau mort, al țării proprii. Numai cel ce a purtat silit toiagul pribegiei în țară streină-și poate da seama de farmecul acestor visuri, din care în acea noapte au fost deșteptați pribegii parlamentari români, prin invazia bruscă și violentă, în hotelurile lor, a unor bande de soldați și mateloți ruși, cari bat cu violență la ușile camerilor. Li se deschide, la somațiunile lor brutale, făcute într-o limbă necunoscută celor mai

mulți, abia inteligibilă pentru unii, dar terorizantă pentru toți. Năvălesc înăuntru cu câte un revolver în fiecare mână, sau cu puștile întinse cu baionetele spre noi. Siniștri și grotești, ei strigau: *ruki-ver* (mâinile sus). Cer apoi să le predăm arme și documente, după cum traduce chelnerul sau chelnerița hotelului celor ce nu înțelegeau somația lor brutală și răgușită. Încep apoi o sălbatică scormonire a tuturor bagajelor noastre, în fața femeilor și copiilor înmărmuriți de spaimă. Ei căutau arme și documente. Le predăm, prin Murgulescu, dovada că armele ne-au fost ridicate, la perchiziția de pe vaporul *Traian*. Necunoscând limba română, pentru a face o selecție a hârtiilor găsite la mine, îmi ridică tot, până și contul cheltuielilor zilnice ce ținea soția mea. Cu această ocazie, mi-au fost ridicate notele ce ținusem de la începutul pribegiei mele, în care se găseau aprecieri defavorabile bolșevismului și bolșevicilor; ceea ce mă îngrijora oarecum, în cazul când ele ar fi fost citite și traduse de așa-zișii revoluționari români.

De altfel, atitudinea năvălitorilor față de soția și copilele mele și a celorlalți a fost omenoasă.

Căutau să-i liniștească, văzându-i plângând și îngrijorați de soarta noastră, asigurându-i că nu vom păți nimic rău și că în curând vom fi eliberați. Am fost, imediat după terminarea perchizițiilor, declarați arestați. Motivul arestării noastre era că România s-ar găsi în stare de război cu Rusia și că noi toți suntem declarați ostatici de război. În plânsetele femeilor și copiilor noștri, primim și executăm ordinul să însoțim pe cei ce ne arestase.

Pe jos, pe la orele 3 noaptea, părăsim, însoțiți de gardienii noștri, Hotelul Continental, și pe strada Deribasoskaya, strada principală din Odessa, apucăm drumul în direcția portului, în necunoștință și de locul unde ne ducem, și de soarta care ne așteaptă. Era frig și umed. Colegul nostru, senatorul Niculescu, care era astmatic, are din această cauză

un acces de astmă și e silit să se oprească. Garda are omenia să primească oprirea întregului convoi din tristul său mers, în două rânduri, în care accesul de astmă a silit pe colegul nostru să se oprească, în neputință d-a continua drumul.

În apropiere de port, în fața unei mari clădiri, convoiul a fost oprit.

Ne aflam în fața unei clădiri, cu aspect mai mult de cazarmă decât de închisoare. Aci, însoțitorii noștri, cari ne arestaseră, primesc răspuns din partea celor în drept că nu pot să ne primească, neavând nici un ordin privitor la noi. Era, se pare, în biurocrația revoluționară aceeași lipsă de ordine care domnește în mod obișnuit în biurocrația țărilor cu civilizație înapoiată. După o consfătuire între gardienii noștri și cei dinăuntrul clădirii în fața căreia ne găseam, am primit ordin să ne întoarcem înapoi și am apucat într-o direcție și pe un drum pe care, din cauza întunericului, n-am putut să-l identificăm, mai cu seamă că nu prea eram buni cunoscători ai stradelor din Odessa.

După o oră aproape, pe drum, ne oprim, din nou, în fața unei mari clădiri, de astă dată cu un neîndoios aspect de închisoare. După o nouă consfătuire între gardienii noștri și cei dinăuntru, neospitalierele și sinistrele porți ale probabilei noastre închisori, ale sombrei clădiri, ce poate era destinată să fie mormântul, pentru cine știe câtă vreme, al libertății noastre, se deschid să ne primească.

Suntem introduși într-o sală mare, rău luminată, friguroasă și umedă, având drept orice mobilier niște bănci și scaune de lemn. Găsim aci un mare număr dintre ceilalți colegi ai noștri parlamentari de la hotelurile: Passage, Londra, Petrograd, De France, Imperial sau altele, și de pe la gazde particulare, cum și câțiva militari sau persoane oficiale arestate ca și noi. Ni se lămurește, din nou, că ordinul de arestare privește pe toți românii și că arestările vor mai continua.

Așteptăm în acea sală friguroasă, nedumeriți, deprimați și de frig și, mai cu seamă, de nesiguranța situațiunii noastre, vreo lămurire venită din partea nebuloasei autorități revoluționare din Odessa, care ordonase măsura arestării noastre. Lipsiți de contact cu țara, nu puteam deduce precis, din ceea ce putusem afla, cauzele arestării noastre.

Fiecare-și făcea, din ceea ce știa, dar mai cu seamă din ceea ce nu știa, idei mai mult sau mai puțin juste asupra rostului neașteptatei noastre situațiuni, inegal neliniștitoare, dar egal de neplăcută pentru toți. Schimbam între noi cele mai variate impresii, de la glumă până la îngrijorarea disperată, după temperamentul fiecăruia; de la bravada fanfaronă până la resemnarea stoică, sau indiferentismul fatalist, când iacă că-și face apariția unul din membrii Romcerodului[1] din Odessa.

Romcerodul era autoritatea revoluționară superioară; un fel de comitet revoluționar, cu atribuțiunile unui guvern, cu miniștri ai diferitelor departamente, ca și guvernele burgheze.

Acest membru al guvernului, așteptat cu nerăbdare pentru dezlegarea enigmei arestării noastre, ne comunică la toți din sală, în limba franceză, că, dintre arestați, numai parlamentarii români, deputați sau senatori, sunt invitați să treacă într-o sală alăturată, unde sunt așteptați de plenul comitetului revoluționar din Odessa, numit Romcerodul, și de președintele său, Judovschy[2].

---

[1]) Rumcerod (acronimul rusesc pentru Comitetul Executiv Central al Sovietelor Frontului Român, Flotei Mării Negre și regiunii Odessa), organism politico-militar creat de soldații ruși în mai 1917, inițial în scopul sprijinirii guvernului provizoriu de la Petrograd. În decembrie 1917 este aleasă o nouă conducere, care își propune instaurarea puterii sovietice în regiune. A funcționat până în mai 1918, în sudul Ucrainei, având în subordine administrațiile guberniilor Basarabia, Herson și Taurida. [2]) Vladimir Grigorievici Iudovski (1880–1949), lider bolșevic, președinte al Rumcerod.

Intrați în sala indicată, ne găsim în fața completului acestui guvern revoluționar, care ținea, cel puțin pentru moment, în mâinile sale viața economică și politică, viața socială a unuia din cele mai mari, mai frumoase și mai bogate orașe din Rusia.

Privim, în fața noastră, figuri ordinare, unele chiar sinistre. Cea mai mare parte din ei, cu excepția celui ce ne vorbise pentru a ne anunța chemarea noastră înaintea Romcerodului, aveau înfățișarea sau a unor lucrători inculți și vulgari, sau aceea a unor burghezi declasați cari abundă în orașele mari, sau chiar înfățișarea sinistră a criminalului, ridicat la suprafață din fundul drojdiei sociale, turburate de vijelia furtunii revoluționare, așa cum e ridicat noroiul din fundul apelor de puterea vijelioasă a marilor furtuni.

Aproape toți erau evrei. În figura acestor pretinși apostoli ai ideilor revoluționare, nu zăreai nici o licărire din acea sinceră iluminare a marilor vizionari, câștigați himerelor egalitare comuniste, în cari cred cu fanatismul adepților unei noi religii, și pentru al cărui triumf sunt în stare de orice jertfă.

Înfățișarea lor era aceea a răzvrătitului contra ordinei sociale existente, incult și brutal și uneori criminal, care, ajuns în fine la o vremelnică stăpânire, este grăbit să profite cât mai repede și mai mult de ea. Aceasta se putea citi pe mutrele acestor stăpânitori ai Odessei, scoși la iveală de revoluția bolșevică. Ei nu erau interesanți, decât prin contrastul dintre ceea ce voiau să pară și din ceea ce erau în realitate.

Puținele excepții amestecate printre acești primitivi erau și mai puțin interesante; căci prezența lor în mijlocul răzvrătiților revoluționari se datora exclusiv lașității care-i făcuse să urle ca lupii, fără să aibă scuza unei convingeri sau a unei porniri fanatice, fie chiar criminală. Acestea sunt impresiile cari le-am avut la prima întâlnire cu membrii

Rumcerodului, cari țineau în mâinile lor soarta frumosului și marelui oraș, supranumit de ruși Perla Mării Negre.

Ele au fost încă și mai mult întărite de faptul că, deși veniți în fața lor ca membri ai unui parlament, arestați ca ostatici de război, cărora li se datora o grabnică și civilizată explicație a arestării, totuși am fost obligați să așteptăm în acea sală până ce ei să înceapă și să sfârșească un fel de supeu. Pe când noi așteptam îngrijorați și cu explicabilă impaciență lămurirea situației noastre, siniștrii reprezentanți ai anarchiei organizate din Odessa dau liber curs apetitului care-i stăpânea mai energic decât grija de afacerile statului, lăsându-ne pe noi să așteptăm până ce această reprezentanță a anarchiei revoluționare se va pune în regulă cu stomacul. În fața vulgarității procedării lor, nu mai puteam ști la ce ne mai putem aștepta de la astfel de reprezentanți ai Rusiei revoluționare.

În cele din urmă, se termină și acest sinistru supeu al anarchiei triumfătoare și președintele Romcerodului își aduce aminte că ne-a chemat și pe noi, într-o afacere importantă de stat. Era un evreu, cu un aspect mai mult grotesc decât sinistru, având, în sensul lavaterian, o asemănare vagă, caricaturată, cu un mistreț degenerat.

Numele său indica rasa căreia îi aparținea: el se numea Judovschy.

El ia cel dintâi cuvântul, în limba rusă. Cuvintele sale sunt traduse, vorbă cu vorbă, de cel ce ne vorbise în limba franceză, pentru a ne anunța chemarea noastră înaintea Romcerodului. El începe prin a-și cere scuze că a fost silit de împrejurări să ia, față de noi, măsuri și supărătoare, și incompatibile cu calitatea noastră de parlamentari, oaspeți ai Rusiei. Vina nu e a noastră, spune Judovschy, ci a evenimentelor, cari s-au precipitat contra tuturor așteptărilor și cari fac netăgăduibilă starea de război între România și Rusia. El ne comunică că această stare de război este oficialmente

recunoscută. Întrebat de unul din noi dacă există o declarație formală de război și care ar fi cauza unei asemenea declarații, el ne răspunde că nu există o declarație formală.

Adaogă însă că starea de război este rezultatul intrării românilor în Basarabia, purtarea lor față de bolșevicii basarabeni, ruși sau români, și faptul că guvernul român ar fi dat concurs generalului rus Ceorbaceof, comandatul trupelor ruse din România, considerat ca rebel de guvernul bolșevic din Rusia, să aresteze pe bolșevicii din armata rusă, de sub comanda lui. Că în fine s-au dezarmat, s-au arestat și chiar s-au executat mai mulți bolșevici pe teritoriul românesc, și în special la Iași, în afară de cei din Basarabia.

Toate acestea, spune Judovschy, constituie, după părerea Romcerodului din Odessa, suficiente elemente pentru a se considera starea de război dintre România și Rusia, existentă, independent de orice declarație formală de război.

Președintele Judovschy, după ce ne dă toate aceste lămuriri, ne întreabă dacă noi ne solidarizăm cu actele guvernului român de la Iași, așa cum ne-au fost relatate. Dacă noi aprobăm ca România să se amestece în treburile politice interne ale Rusiei și dacă aprobăm ca România să facă acte de agresiune războinică împotriva Rusiei, pentru a obține cucerirea Basarabiei. Sfârșește în fine interogatoriul său cu întrebarea dacă noi nu credem posibilă rezolvarea diferendului acesta ruso–român printr-un arbitraj. El declară că, în caz afirmativ, guvernul revoluționar din Odessa ar fi dispus să aplaneze totul și să reducă faptele petrecute la proporțiile unor simple incidente de frontieră, fără consecințe.

Sfârșește în cele din urmă cu declarația că, dacă guvernul român persistă în calea pe care a apucat, ei se vor vedea siliți, cu regret, să recurgă la represalii. Că nu va fi vina lor dacă aceste represalii vor avea un caracter de neobicinuită asprime și dacă nu se vor mai ține în seamă nici un fel de considerații de umanitate sau ospitalitate, întrecând poate, prin asprimea

lor, măsurile luate de Ceorbaceof și de guvernul român contra revoluționarilor bolșevici ruși din România și Basarabia. Era, cu alte cuvinte, o categorică amenințare de represalii sângeroase ce s-ar exercita eventual împotriva noastră.

Pentru a răspunde lui Judovschy, ia cel dintâi cuvântul d-l Cociași... El declară că noi, parlamentarii, nu mai suntem, de câtva timp, în nici o legătură cu guvernul român de la Iași, cu care de mai mult timp nu mai putem comunica nici telegrafic, nici prin poștă. Că, din această pricină, nu putem ști nimic nici de actele din urmă ale guvernului român și, mai puțin încă, de intențiile sale.

Dacă e vorba însă să se știe părerea noastră proprie, în afară de orice documentare informativă asupra faptelor pe care n-am fost în măsură să le putem cunoaște, atunci vorbitorul asigură că România este un stat democratic, guvernat de un guvern aparținând celui mai democratic partid; că, prin urmare, nu crede că un stat democratic și un guvern democratic ar vedea cu ochi răi întemeierea unei democrații la granițele sale. Că nu crede că guvernul român ar putea avea intenția d-a se amesteca în treburile interne ale Rusiei. Guvernul român, adaogă vorbitorul, are în aceste momente cu totul altele, și mult mai grave, preocupări decât acelea de a se amesteca în politica și luptele interne ale Rusiei. Un asemenea amestec, care desigur nu e nici în intenția, nici în actele guvernului român, n-ar putea găsi aprobarea parlamentului, dacă cineva ar încerca să-l propună. D-sa mai declară că crede posibilă o aplanare pașnică, prin arbitraj, a conflictului româno–rus. Sfârșind, d-l Cociași își încheie cuvântarea strigând cu voce tare „*Vive la Révolution Russe*". Majoritatea celor de față, dintre parlamentarii români, n-au gustat deloc această ieșire finală a d-lui Cociași, de manifestație simpatică pentru revoluționarii bolșevici. În intenția d-lui Cociași însă, ea constituia, desigur, un act de abilitate, a cărui lipsă de sinceritate și poate și de mândrie era explicabilă, dacă nu completamente scuzabilă, față de niște pseudo-

revoluționari, în puterea cărora căzusem, mai toți evrei, și mai mult bandiți decât revoluționari.

Mulți dintre noi însă nu găseam o astfel de abilitate compatibilă cu demnitatea noastră de români, și mai cu seamă de parlamentari români. Ea putea fi interpretată ca rezultat al unei stări de terorizare sufletească, care a împiedicat pe vorbitor să-și păstreze calmul necesar, pentru a ține, în răspunsul dat, pe acești pseudorevoluționari, adunătură cosmopolită din drojdia populației din Odessa, care avea pretenția să vorbească în numele Rusiei revoluționare, la adevărata distanță ce îi separă de reprezentanții unei adevărate democrații, întemeiată pe ideea de ordine și armonizare socială.

După d-l Cociași, a mai luat cuvântul și d-l Stavri Brătianu[1], senator, care a ținut să precizeze că intrarea României în Basarabia, după comunicatul oficial al consulatului român din Odessa, nu poate fi considerat ca un *casus belli*; deoarece ea s-a efectuat cu consimțământul și chiar după chemarea Sfatului Țării[2], care este autonomă. Că, în afară de această chemare, România, care avea însemnate depozite de alimente în Basarabia, fie cumpărate, fie din cele date în plata împrumuturilor de grâu și porumb, făcute armatei rusești din Moldova, era în drept să ia măsuri de pază a acestor depozite, cari erau amenințate cu distrugerea completă de bandele de bolșevici plecate de pe frontul român și în trecerea spre Rusia. Că această amenințare era de o excepțională gravitate pentru țară, care ar fi îndurat ororile foametei dacă ar fi lăsat să se distrugă aceste depozite, cari reprezintau numai o parte din cele ce împrumutasem armatelor ruse de la noi, în natură.

---

[1]) Ion Stavri Brătianu (1856–1937), avocat și om politic liberal.

[2]) Constituit la sfârșitul anului 1917, Sfatul Țării va fi recunoscut drept unic reprezentant al puterii în Basarabia. Sub amenințarea trupelor bolșevice, Sfatul Țării cere intervenția armatei române. La 24 ian. 1918, va adopta Declarația de independență a Republicii Democratice Moldovenești.

Declară și d-sa, ca și d-l Cociași, că nu crede că România are interes a se amesteca în treburile interne ale Rusiei și, prin urmare, nu crede că guvernul român să fi făcut acte cari să învedereze o asemenea intenție. Dacă se vor fi făcut arestări, sau chiar executări, continuă Stavri Brătianu, acestea trebuie să fi fost motivate de infracțiuni sau crime de drept comun, pe cari orice țară civilizată are dreptul să le reprime, oricine ar fi și oricărei țări ar aparține infractorii sau criminalii.

Termină spunând că nu crede că România, în aceste momente grele pentru ea, să aibă interes a provoca un război cu Rusia și crede prin urmare posibilă o aplanare pacinică a conflictului.

Cel din urmă ia cuvântul deputatul Stănculeanu[1], care, peste cele spuse, aduce ca dovadă a democratismului guvernanților și parlamentarilor români reforma agrară și electorală înfăptuită în România, care învederează exactitatea afirmațiunilor antevorbitorilor săi, că România n-ar putea vedea cu ochi răi întemeierea unei democrații pacinice la granițele ei.

Răspunde, în fine, cel din urmă, în replică, Judovschy, președintele Romcerodului. El ne declară puși în libertate limitată, în sensul că nu putem părăsi orașul, fiind considerați ca ostatici, până la definitiva aplanare a conflictului.

Ne invită pentru a doua zi la Romcerod, unde vom primi un fel de bilete *sauf conduits*[2], care să ne asigure această libertate limitată, scutindu-ne de percheziții și noi arestări. Între timp, se va trata între ei și noi modalitatea aplanării conflictului.

---

[1]) În acel moment, chestor al Camerei Deputaților. [2]) Document acordat, în numele unui guvern, unei persoane de naționalitate străină, prin care acesteia i se garantează securitatea și libertatea de mișcare în interiorul granițelor statului în cauză.

Părăsind închisoarea unde se petrecuseră cele mai sus relatate, am cerut și obținut să ni se dea o gardă care să ne conducă la otelurile noastre respective, fiind încă întuneric și noi nefiind încă îndestul de familiarizați cu stradele Odessei, pentru a ne putea orienta pe întuneric. Înainte de a se lumina bine de ziuă, luminăm, de bucurie, sufletul soțiilor și copiilor noștri, cari, neliniștiți de soarta noastră, nu se mai culcaseră după plecarea noastră. Ei ne cer, cu lacrămile încă în ochi, lămuriri asupra reîntoarcerii noastre neașteptate, ca și arestarea.

Le dăm explicațiunile dorite, cât mai concise, deoarece, zdrobiți de emoție și de nesomn, aveam mare nevoie de odihnă.

A doua zi, nu prea de dimineață, cum era de așteptat după o noapte albă plină de emoții și de oboseală, ne-am conformat indicațiunilor primite de la președintele Judovschy și ne-am dus la sediul Romcerodului pentru a ne primi cărțile de liberă petrecere de cari am vorbit. Ni s-au dat niște bilete, în care se spunea că nu vom putea fi arestați sau perchiziționați, dar că nu avem voie să părăsim Odessa. Cât plăteam însă acele bilete, pentru siguranța noastră, în curând evenimentele se vor însărcina să dovedească naivitatea celor ce s-au încrezut în valoarea lor.

Cu ocazia acestei vizite s-au făcut pe cale de conversații particulare, sau chiar oficioase, între diferiții parlamentari și unii din membrii Romcerodului, miniștri la diferite departamente, schimburi de vederi asupra conflictului ruso–român și asupra posibilității și modalității aplanării lui.

Din toate aceste diverse conversații, rezultă un lucru evident: că preocuparea de căpetenie a membrilor Romcerodului nu era ocuparea Basarabiei de români, care părea că nu-i interesează aproape deloc și constituia poate numai un pretext, ca obiect de compensații în tratative.

Ceea ce interesa, ceea ce constituia temerea lor de căpetenie era ca românii să nu facă invazie în Ukraina, și mai

cu seamă în Odessa, și să-i facă să piardă situațiunile câștigate cu atâta trudă, în lupta civilă cu ukrainenii, din care au ieșit victorioși.

Rezulta, aproape din spusele tuturor, că, dacă li se dau suficiente asigurări în această privință, ei sunt gata să aranjeze *à l'amiable* și spre satisfacția ambelor părți acest conflict.

Chiar ne și formulează, în mod oficial, un chestionar la care trebuia să răspundem, în scris, toți parlamentarii și pe baza cărui răspuns urma să se înceapă negocierile cu guvernul român.

Din acest chestionar se desprinde clar că preocuparea lor de căpetenie era evitarea amestecului românilor în luptele lor interne și, în special, în Odessa.

Ne-am întrunit cu toții într-o sală ce ne-a fost pusă la dispoziție de biuroul interaliat din Odessa. Aci am discutat asupra chipului în care trebuia să răspundem la chestiunile ce ne punea în scris Romcerodul din Odessa, cu privire la posibilitatea și modalitatea aplanării conflictului ruso–român.

Printr-un răspuns, formulat în scris și semnat de marea majoritate a parlamentarilor, s-a precizat și confirmat cele spuse deja verbal, prin cuvântările d-lor Cociași și Stavri Brătianu. Acest răspuns a fost găsit mulțumitor de membrii comitetului revoluționar din Odessa.

De comun acord s-a stabilit ca o comisiune mixtă, compusă dintr-unul sau doi parlamentari români, din unul sau doi membri ai Romcerodului și un englez sau american din Odessa, desemnați de ambele părți, să plece la Iași pentru a supune guvernului român aranjamentul propus de Romcerod, așteptându-se răspunsul guvernului român.

Propunerile coprinse în acest aranjament erau: România să declare că nu înțelege să se amestece în afacerile de politică internă ale Rusiei și în luptele ei civile interne. Că după ce va fi asigurat definitiv și complet depozitele sale de alimente, va retrage trupele din Basarabia. În schimb, guvernul revoluționar din Odessa se obligă către guvernul român să-i asi-

gure orice transporturi de cari ar avea nevoie, să restituie României toate depozitele și bunurile sechestrate, toate vasele comerciale sau de război reținute sau capturate. O comisiune ruso-româno-americană să rezolve pe cale amicală toate diferendele existente până atunci, stabilind bilanțul răspunderilor. Noi găsim acceptabile tratativele, pe baza acestor propuneri, sub rezerva modificărilor ce s-ar propune de guvernul român, în urma unei discuțiuni contradictorii. Romcerodul, satisfăcut de răspunsul nostru, se declară gata de a începe demersurile pentru executarea lui. Se aleg, dintre parlamentarii români, d-l I. Grădișteanu, senator, și Iunian, deputat, cari, împreună cu membrii delegați ai Romcerodului și cu englezul sau americanul ales, vor merge la Iași, pentru a lua și a duce răspunsul guvernului român. Mai în urmă rămâne, din partea parlamentarilor, numai d-l Iunian[1], d-l I. Grădișteanu renunțând de a-i mai întovărăși.

Trec câteva zile de așteptare, comisiunea trimisă la Iași întârzie întoarcerea. Această întârziere, după cum am aflat, se datora faptului că în România avusese loc o schimbare de guvern: Brătianu se retrăsese și regele însărcinase pe generalul Averescu[2] cu formarea cabinetului; așa că comisiunea trimisă aducea răspunsul noului guvern român; astfel că totul părea aranjat și terminat spre mulțumirea tuturor.

Punerea noastră în completă libertate, plecarea în țară păreau o realitate, a cărei înfăptuire era numai o chestie de zile, pentru a se putea aranja detaliile de executare a ei în fapt.

Dar nu se sfârșise încă calvarul turburatei noastre pribegii. Noi și mult mai neplăcute surprize ne așteptau.

---

[1]) Grigore Iunian (1882–1939), avocat și om politic, unul dintre fondatorii Partidului Muncii (1917); în perioada interbelică numele său va fi legat de Partidul Țărănesc. [2]) Alexandru Averescu (1839–1938), general, mareșal al României (1930), prim-ministru (1918, 1920–1921, 1926–1927). S-a evidențiat în timpul campaniilor din 1913 și 1916–1917. Bucurându-se de o mare popularitate, la începutul lui 1918 decide să intre în politică, fondând Liga Poporului.

RACOVSKY[1]

La demersurile ce făcusem pe lângă Romcerod să ne facă înlesnirile de transport necesare repatrierii noastre, primim din partea acestei autorități revoluționare din Odessa răspunsul că, deși ea consideră satisfăcător răspunsul guvernului român și deci conflictul cu Ukraina aplanat, deși nu au nimic de obiectat, în ceea ce-i privește, la plecarea noastră din Odessa și la reintrarea noastră în țară, însă a survenit un eveniment care-i pune în imposibilitate de a ne satisface cererile noastre sau de a ne da vreun ajutor.

Guvernul central din Petrograd, ne comunică membrii Romcerodului, consideră conflictul ruso–român ca o chestie de politică externă, a cărei rezolvare este în afară de competența Romcerodului, căzând în competența resortului afacerilor externe ale întregii republici federative ruse, și deci a guvernului central din Petrograd. Chestia dv. dar, ne spun membrii Romcerodului, nu mai este în mâinile noastre și

[1]) Cristian Racovski (1873–1941), medic, publicist și militant socialist de origine bulgară. La începutul Primului Război Mondial era lider al mișcării social-democrate din România. În septembrie 1916 este arestat de autoritățile române și plasat, ulterior, în arest la domiciliu. Este eliberat de trupele rusești bolșevizate, după manifestația desfășurată pe străzile din Iași, la 1 mai 1917. Ajuns la Odessa, formează un comitet de acțiune social-democrat, care urmărea declanșarea unei revoluții în România. După ce se înscrie în partidul bolșevic, cariera sa este spectaculoasă: comisar pentru relațiile româno-ruse în sudul Rusiei, șef al primului guvern sovietic ucrainean, ambasador al Uniunii Sovietice la Londra și Paris. În calitate de demnitar sovietic, a jucat un rol important în gestionarea relațiilor cu România, fiind cunoscut pentru intransigența sa. Imediat după război, Racovski a fost judecat în contumacie și condamnat de către autoritățile române la moarte. După ce cade în dizgrația lui Stalin, Racovski este condamnat, în 1938, la 20 de ani închisoare. Este executat în septembrie 1941.

noi nu mai avem nici o putere cu privire la ea. Împuternicit, cu depline puteri, este delegatul guvernului din Petrograd, d-rul Racovsky.

Era așadar vestitul d-l Racovsky, scăpat de curând din pușcărie, din Moldova, unde fusese arestat pentru uneltirile lui criminale împotriva țării, care intră în scenă. Era acest dușman declarat al țării bulgar de origine, internațional de sentimente, mic la suflet și lipsit de orice scrupule, însărcinat să conducă în numele Rusiei, contra României, al cărei cetățean încercase să se pretindă, pe cale judecătorească[1], cu ajutorul, cel puțin imprudent, al unui om politic român, care crezuse că se poate face armă de partid din toate, chiar și din chestiile în care este în joc siguranța statului.

Ne-am dat imediat seama că situația noastră a devenit foarte critică, că de acum încolo soarta noastră e în mâna unui escroc internațional periculos, mult mai periculos pentru noi chiar decât pseudorevoluționarii ruși din Romcerod, cari, cel puțin, n-aveau contra noastră speciale motive de ură pătimașă, cum avea acest escroc internațional, ajuns la guvernul unei țări, de care nu-l lega nici legăturile de neam, nici vreo îndelungată viețuire într-însa; nici una din legăturile cari să îndreptățească pe un om de cinste să se considere cetățeanul acelei țări și să aspire la conducerea ei. Ne dam seama la ce ne putem aștepta de la așa-zisul mare colegiu ruso–român, alcătuit la Odessa, de Racovsky și sub prezidenția lui, compus din ruși și din pretinși revoluționari români, dezertori evreo-români din armată, demnii soldați ai unui astfel de șef.

Printr-o curioasă înlănțuire a faptelor, datorită unor raporturi personale, legate în România între Trotsky și Racovsky, pe timpul când acesta din urmă făcea pe agitatorul socialist

---

[1]) În august 1907, autoritățile de la București l-au expulzat pe Cristian Racovski, după ce i-au retras cetățenia română. Aceasta îi va fi restituită în 1912, printr-o sentință judecătorească.

revoluţionar român, s-a putut întâmpla ca autoritatea revoluţionară bolşevică din Ukraina să se găsească în situaţia bizară ca un bulgar, devenit supus român, prin anexarea Dobrogei, să se impună cu puteri discreţionare, din partea guvernului din Petrograd, ca reprezentant al întregii Rusii sovietice; ca el să dea soluţiunea conflictului ruso–român, să-şi spună în mod obligator cuvântul hotărâtor şi fără apel pentru rezolvarea unui asemenea conflict.

Cu însăşi circulaţia sângelui său bulgăresc, circula ura acestui bulgar internaţionalizat de apetiturile sale, aţâţate de perspectivele unei lungi perioade de anarchie, contra românilor cari nu-l lăsase să-şi dezvolte în ţara lor aceste apetituri, singura formă de modernizare, de occidentalizare accesibilă neamului său. Nu ne mai era permis să ne facem iluzii, atâta timp cât soarta noastră va sta în mâinile acestui medic declasat, transformat în bandit internaţional, ridicat de valurile anarchiei din fundul drojdiei sociale în care se adâncise şi adus la conducerea unei ţări ca Rusia.

Într-adevăr, Racovsky face să se dea, în numele Rusiei sovietice, de marele colegiu ruso-român pe care-l prezida, un ultimatum României, în care reuşeşte să insereze pe lângă condiţiunea evacuării imediate a Basarabiei şi alte condiţiuni deja puse de Romcerodul din Odessa, o clauză nouă, prin care Rusia pretindea României amnistia tuturor dezertorilor români aflaţi în Rusia, sub conducerea sa şi cari se intitulau batalionul revoluţionar român[1].

Nu era alt nimic de făcut decât ca, prin amicii noştri rămaşi liberi, să deschidem ochii colegilor săi ruşi, din înaltul colegiu ruso-român, cari erau în majoritate, că Racovsky nesocoteşte adevăratele interese ale Rusiei bolşevice, sacrificându-le urii sale personale şi ale aşa-zişilor revoluţionari români.

---

[1]) Batalion constituit la sfârşitul lui decembrie 1917, la Odessa, alcătuit din peste 1 000 de voluntari.

Că el pune, fără nici un interes pentru Rusia, condițiunea inacceptabilă a amnistiei, ceea ce ar constitui un amestec al Rusiei în dreptul de suveranitate al statului român. Că astfel el periclitează și soarta celor 50 000 de prizonieri bolșevici aflați pe teritoriul român, zădărnicind mai mult în dauna Rusiei decât a României aplanarea pacinică a conflictului.

Guvernul român răspunde la ultimatumul lui Racovsky, printr-un contraultimatum energic.

În urma acestui răspuns al guvernului român, Racovsky ordonă arestarea românilor mai însemnați, militari, parlamentari, demnitari, funcționari sau chiar personalități particulare marcante, dar mai cu seamă, aceștia din urmă erau aleși printre cei bogați. Sunt arestați românii din principalele hoteluri ca Passage, Petrograd, Londra etc., și duși pe un vapor rusesc transformat în închisoare, sub paza mateloților ruși după el.

Arestările continuau neîntrerupt și se făcea o adevărată recrutare de români, chiar pe stradă, de către acoliții lui Racovsky. Ne așteptam la fiece moment, cei rămași încă liberi să fim arestați la hotel sau pe stradă, din care cauză ieșeam rar pe stradă, noi, bărbații, căci femeile nu erau urmărite.

Perchezițiunile de asemenea se țineau lanț și ziua, și în timpul nopții, făcute când de ruși, când de bandiții lui Racovsky.

Pe când Racovsky buzunărea prin bandiții săi pe români, prin percheziții și confiscări, Muravierv[1], comandantul suprem al bolșevicilor din Odessa, buzunărea pe bogătașii burghezi din Odessa, impunându-le contribuții considerabile pentru a putea duce lupta contra românilor, după cum afirma el, ca motiv al acestei buzunăreli. Ca sancțiuni contra

---

[1]) Mihail Artemievici Muraviev (1880–1918), fost ofițer țarist, numit la începutul anului 1918 în fruntea trupelor efemerei Republicii Sovietice Odessa, cu misiunea de a se împotrivi prezenței militare românești în Basarabia.

celor ce refuzau era arestarea și amenințarea de a fi împușcați, dacă într-un termen dat nu se execută.

Pe lângă celelalte preocupări, românii trebuiau să aibă acum și pe aceea de a-și ascunde avutul pentru a-l sustrage de la lăcomia acestor pseudorevoluționari bandiți.

Aproape o lună durează această stare enervantă de arestări și percheziții. Bandiții încep, în cele din urmă, să se demaște, să-și arate adevăratele lor apucături, deschizând adevărate tarabe, în care se tocmea liberarea celor arestați sau înlăturarea pericolului unei arestări, prin depunerea unor sume de bani, ca garanții, cari uneori erau considerabile, alteori mai modeste, după importanța, mai cu seamă, a celui amenințat de pericolul unei arestări. S-au plătit sume variind între 150 000 ruble și 3 000 de ruble. Totul era după cursul cu care cota pe cel vizat spre buzunăreală această stranie bursă a banditismului anarchic, din Rusia revoluționară.

Agenți speciali de-ai lui Racovsky căutau victimele, cărora trebuia să le facă propunerea acestor târguri.

Așa de pildă, unul din acești agenți ai lui Racovsky a propus și d-nei Cincu din Tecuci liberarea soțului său arestat contra depunerii unei garanții de 30 000 de ruble.

Mi-a spus că d-na Cincu, consultând pe soțul său asupra acestei propuneri, acesta a refuzat energic acceptarea ei și, în fața hezitărilor soției sale, i-a declarat formal că, dacă va primi fără voia lui să depună suma, el va refuza să părăsească închisoarea.

LA SANATORIU. ARESTAREA MEA

Pe la 10 sau 11 februarie, o nouă invazie a bolșevicilor dezertori evreo-români are loc în hotelul nostru Continental, având specificate anumite arestări de făcut, în cari figura și arestarea mea. Eram serios bolnav, în pat, și grație intervenției celorlalți locatari ai hotelului și în special unui ofițer rus, cari protestau contra sălbăticiei arestării mele, răzvră-

titorii convin să amâne arestarea, care urma să aibă loc chiar în noaptea aceea, pentru a doua zi, când mi s-a impus obligația să mă prezint la consulatul român, unde Racovsky își instalase biurourile acoliţilor săi, pretinși revoluționari români.

Soția și fetele mele, ajutați de Murgulescu, directorul cancelariei Senatului, caută să ne înduplece prin stăruitoare insistențe să nu mai aștept nici vizita acestor bandiți, nici să nu mă mai duc la consulat și să intru într-un sanatoriu unde Murgulescu fusese mai-nainte, unde se mai găseau Cociași și Spirescu, aduși arestați de pe vapor. Acolo, sperau ei, că voi fi poate scutit de arestare cu ajutorul personalului medical al sanatoriului. La obiecțiunile mele, că nimic nu dovedește că la senatoriu sunt mai în siguranță, nevasta mi-a obiectat că, în cele din urmă, sunt realmente și serios bolnav și am nevoie de sanatoriu și, totodată, sunt dator pentru copii să fac tot posibilul pentru a împiedica arestarea mea.

Motivele mi-au părut întemeiate și am intrat în sanatoriul indicat de Murgulescu, care m-a și condus acolo. Sanatoriul se numea Evangheliscaya și era condus de unul din cei mai buni medici din Odessa, german de origină, numit August.

Am fost instalat în aceeași cameră cu un tânăr ofiţer de rezervă român, operat de curând, d-l Carianopol, mare proprietar din Craiova.

Pe lângă Cociași, Bucur Spirescu, Gigi Petcu, general Crăiniceanu[1] și Georgescu, fostul prefect de Constanța, transportați de la închisoarea Türmo din Odessa, mai erau în sanatoriu ca bolnavi și colonel Bretulescu și senatorul Stavri Brătianu. Mai era arestat aci și colonelul de intendență Popescu, care se spunea că a dat dovadă de lașitate, denunțând, de frica bolșevicilor, în speranța de a se salva, o însemnată sumă de bani ce reușise să încredințeze unui consulat strein, american sau englez, sumă care aparținea intendenței statului

[1]) Grigore Crăiniceanu (1852–1935), general și membru al Academiei Române; ministru de război (1909–1910).

român. Din când în când primeam în sanatoriu vizitele soției și fetelor mele, cari îmi aduceau nuvele din oraș. Din aceste nuvele rezulta iminența intrării în oraș când a nemților, când a armatei române.

Se indica, cu preciziuni inventate, locul unde s-ar fi găsind pretinsele trupe de invazie, cari totuși, deși apropiate, întârziau și nu mai soseau.

Populația pașnică sau streinii din oraș așteptau cu nerăbdare sosirea fie a nemților, fie a românilor, cari pentru dânșii erau adevărații salvatori, căci viața în Odessa sub regimul de teroare bolșevică le devenise imposibilă.

După jaful perchizițiilor domiciliare și corporale operat asupra refugiaților români, Racovsky înscenează și execută o operație de jefuire în stil mare. El decretează confiscarea depozitelor de bani sau valori de orice natură, fie a diverselor comisiuni sau instituții de stat, ale românilor, fie ale particularilor. Se violează casetele particulare ale românilor, de la Creditul Lionez sau alte bănci, ceea ce rentează bandiților Racovsky și acoliților săi câteva milioane de ruble. Racovsky nu se lasă mai prejos în ce privește jaful decât emulul său rus Muravierv, comandantul trupelor bolșevice din Odessa care jefuise în același mod pe bogătașii burghezimii ruse din Odessa.

În numele democrației, în numele socialismului și al libertății, domnea în Odessa, ca și în celelalte mari centre de populație ale fostului Imperiu Rus, jaful și brigandajul, făcând pe burghezii pașnici să suspine îngroziți chiar după regimul țarist pe care-l ura mai-nainte și la a cărui prăbușire aplaudase și contribuise în limitele puterilor lor. N-am decât să relatez, fără comentariu, un fapt care zugrăvește, mai elocvent decât orice comentariu, prin brutalitatea existenței sale, starea de brigandaj anarchic, devenit starea de drept comun, în acele timpuri de turburare a vieții sociale prin victoria bolșevismului. Iată faptul:

Unul din jurnalele bolșevice din Odessa publica următorul anunț: „Se încunoștințează publicul din Odessa că la

balul dat pe vaporul *Sinope*, în scop filantropic, de echipagiul vasului, se poate veni fără teamă, cu bani sau obiecte de valoare, deoarece comitetul vasului a luat înțelegere cu comitetul banditilor din oraș să nu atace pe nimeni și a primit asigurări formale că nimeni nu va fi atacat; mai mult încă, chiar comitetul bandiților va trimite delegați cari să ajute a se face poliția pe vas în timpul balului". Balul a avut loc și bandiții și-au ținut cuvântul. Fantezia celui mai inventiv povestitor de romane polițiste neverosimile n-ar fi putut imagina ceva mai neverosimil pentru timpurile normale și care totuși era o brutală realitate în aceste accese de anarchie, în care se zvârcolea fostul Colos de la Nord, care până ieri fusese comprimat de compresorul polițist al autorității țariste, care părea atotputernică, dar care în realitate nu mai ținuse masele decât grație unei obicinuințe seculare a lor cu jugul autocratismului, cari nu puteau încă să-și dea bine seama că jugul dispăruse.

E ușor de înțeles că, într-o asemenea atmosferă de banditească anarchie, sosirea românilor sau a nemților era așteptată ca un eveniment salvator, nu numai de burghezii ruși sau streini, dar chiar de unii dintre bolșevici cari, nefiind bandiți, se dezgustase de banditismul tovarășilor pe care, deși îl dezaprobau, nu-l puteau însă înfrâna.

NOI ARESTĂRI

Într-o duminică din prima quenzenă a lui februarie, stam în sala sanatoriului, când mi se comunică invazia în sanatoriu a bandei lui Racovsky, având ca scop, pe de o parte, ridicarea din sanatoriu a arestaților Cociași, Spirescu și alții, transportați ca bolnavi, cum și operarea de noi arestări. Personalul sanatoriului simpatiza cu noi. În special intendenta, care prin manierele ei distinse, prin cultura ei aleasă,

datorită cunoașterii limbilor franceză și germană, pe care le vorbea perfect de corect, îmi făcea impresia că e o burgheză sau nobilă rusă, ascunsă în sanatoriu, la adăpostul acestui post neînsemnat ce ocupa. Această binevoitoare amică a refugiaților români, comunicându-mi invazia bolșevicilor români, mă sfătuiește să intru în camera mea, să stau culcat în pat pentru a evita arestarea.

I-am urmat sfatul și abia mă așezasem în pat, când camera mea este invadată de bandiții revoluționari români, armați cu puști și revolvere și conduși de un oarecare Cupfervaser[1], dezertor evreu din armata română.

Această căpetenie de bandiți întreabă pe românește de Stavri Brătianu. Carianopol răspunde în limba franceză, simulând necunoașterea limbii românești. Eu însă îi răspund în românește că nici unul din noi nu e Stavri Brătianu. Îmi cere atunci să-i spun cine sunt eu. Îi declin numele și calitatea mea de senator. Mă invită să-l urmez, după ce mă voi îmbrăca. Îi spun că, starea sănătății mele fiind rea, nu-mi permite să ies din sanatoriu fără permisiunea formală a medicului sanatoriului, deci nu-l voi putea însoți. Din nefericire, medicul primar al sanatoriului, care era foarte energic, lipsea din sanatoriu. Dacă el n-ar fi fost lipsă, e foarte probabil că n-ar fi permis ridicarea mea din sanatoriu și bandiții n-ar fi îndrăznit să treacă peste voința lui, cum n-au îndrăznit și în alte ocaziuni similare. Medicul secundar însă, un fricos, la apelul meu răspunse că bandiții au împuternicire în regulă pentru a mă ridica și că sănătatea mea nu este așa rea, încât să mă împiedice d-a ieși din sanatoriu.

A trebuit dar, atât eu, cât și colonelul Butculescu, alt bolnav român din sanatoriu, să însoțim pe căpetenia bandiților cari invadaseră sanatoriul.

---

[1]) Kupferwasser, socialist român de origine evreiască, a participat la mitingul soldaților ruși de la Iași, de Ziua Muncii, în 1917.

Voind a lua cu mine oarecari efecte de îmbrăcăminte și așternut, mizerabilul conducător al bandiților, dezertorul evreo-român Cupfervaser, îmi spune că nu e vorba de o arestare, ci de un simplu interogator, în urma căruia mi se va permite reîntoarcerea la sanatoriu; prin urmare, zicea el, nu este nevoie nici de haine, nici de primeneli.

Tocmai în momentul când mă pregăteam a părăsi sanatoriul în tovărășia banditului Cupfervaser, sosesc la sanatoriu, venind ca de obicei să mă vadă, soția și fiicele mele. E lesne de înțeles că, la explicațiunile ce li s-a dat, au rămas consternate. Am cercat, pe cât mi-a fost în putință, să le liniștesc, spunându-le minciuna ce-mi spusese Cupfervasser, de care și dânsele, ca și mine, se îndoiau. Femeia mea insistă pe lângă bandiți să-i permită să mă însoțească, ceea ce i se refuză. O sfătuiesc să ia o birjă și să ne urmeze la distanță, pentru a ști, cel puțin, unde voi fi dus, ceea ce a și făcut. Abia mă urcasem în trăsură, când ticălosul bandit Cupfervaser dă birjarului, în rusește, ordinul de plecare, spunând: *na parahod* (la vapor). Am fost atunci complet edificat că era o arestare, iar nu un simplu interogator.

După câtva drum cu trăsura, ajungem în port, unde sunt îmbarcat ca arestat pe vaporul *Traian*. Soția și fiicele mele, cari mă urmărise la distanță, deși n-au putut să mai comunice cu mine, au putut totuși cunoaște locul arestării mele. În același timp au mai sosit împreună cu mine și alți români, între cari-mi amintesc pe d-nii Cociași, vicepreședintele Senatului, Bucur Spirescu și tânărul deputat Gigi Petcu din Brăila; acesta din urmă reușise să se ascundă în sanatoriu; dar banditii i-au amenințat soția, silindu-l astfel să se predea.

Am aflat atunci, chiar pe vapor, că arestarea mea și a lui Butculescu, care ne găseam într-un pavilion al sanatoriului, ignorați de bolșevici, se datora declarației făcute sub imperiul teroarei de d-na Gigi Petcu, care spera că, denunțându-ne pe noi, își va salva soțul. A fost o explicabilă, dar nedreaptă

manifestație de indignare, atât din partea unora din prizonieri, dar mai cu seamă din partea soțiilor lor, contra numitei d-ne pentru gestul său tot atât de inutil pe cât de lipsit de înălțime morală. Indignarea era nedreaptă căci nu ținea seamă nici de starea de enervare a tinerei femei terorizate, nici că ea se găsea, pe lângă aceasta, și în poziție interesantă; stare fiziologică care, unită cu teama de soarta soțului său, o făcea să nu-și mai dea seama nici de ce zice și nici, mai cu osebire, de ce face.

În starea sufletească în care se găsea d-na Petcu în acele momente, s-ar putea discuta responsabilitatea nu numai morală, dar legală însăși, chiar în caz de comitere a unei crime. În tot cazul, pentru cei mai riguroși judecători, responsabilitatea, în asemenea condițiuni, este considerabil atenuată.

PE VAPORUL *TRAIAN*

Suntem instalați pe vaporul *Traian*, într-o sală altădată destinată personalului inferior, de serviciu, neîncăpătoare și murdară. Sosesc curând după instalarea noastră și alți români, transportați din marea închisoare Turma, din Odessa, unde fuseseră de mai înainte arestați. Citez, dintre noii sosiți, pe d-nii Nestor Cincu, Zamfir Filoti, deputați; senatori, Irimia Pană, Boceanu și Ionași Grădișteanu; generalii Vivescu[1] și Dragotescu, comandorii de marină Pantazi[2] și

---

[1]) Generalul Romulus Vivescu (1862–?) era, în acel moment, în fruntea Direcției Centrale a Munițiilor. [2]) La începutul războiului, comandorul Vasile Pantazzi (1871–?) era director al Direcției II Marină. La sfârșitul lui 1916 a fost trimis la Odessa pentru a reorganiza Serviciul de Aprovizionare și Transport al armatei române. Soția sa, Ethel Greening-Pantazzi, va relata și acest episod, printre altele, în cartea ei *România în lumini și umbre: 1909–1919* (Humanitas, București, 2015).

Mihăilescu, deputatul Stănculeanu, colonelul dr. Niculescu, maiorul aviator Protopopescu, Emil Nicolau gazetar; E. Nițescu, funcționar superior C.F.R., Perieteanu, comisar de poliție din București, căpitanul de artilerie Ionescu și alți ofițeri și civili, cum și vreo câțiva din jandarmerie, grade inferioare.

Tratamentul prizonierilor pe vapor era neomenos. Prizonierii sunt lăsați să doarmă, iarna, pe scândura goală, fără învelitoare și fără așternut. Nici chiar pe scândura goală nu era loc pentru toți să doarmă întinși. Mulți din ei, din cei mai tineri, erau nevoiți să doarmă stând pe banca de lemn, cu coatele pe masă și cu capul rezemat între mâini.

Bandiții obligă pe prizonieri la corvezi umilitoare, ca măturatul vaporului, curățitul murdarelor closete comune, un fel de jgheaburi, receptor infect al imundiciilor întregului personal inferior al vasului.

Spre cinstea lor, prizonierii tineri au scutit bătrânilor suferința executării acestor corvezi, pentru ei nu numai umilitoare, dar extrem de penibile fizicește.

A fost poate singura ocazie, pentru cei bătrâni, în care n-au regretat că pot invoca prerogativele vârstei.

Se refuza prizonierilor până și dreptul de a respira, pe bord, un aer mai curat; ei erau constrânși să stea înghesuiți într-o sală strâmtă, în care n-ar fi putut încăpea normal mai mult de zece persoane, pe când prizonierii erau peste 80 de persoane. Aerul devenea sufocant, insuportabil. Cu greu, și după continue stăruințe, s-a îngăduit prizonierilor să iasă câte o oră pe bord, pe timpul cât se executa curățirea sălii, care servea și de cameră de culcare, și de sală de mese, și de salon.

Subiectul conversației dintre prizonieri, în primele zile, l-a format narațiunea reciprocă a peripețiilor arestării, suferită de fiecare, până la aducerea pe vapor.

Din aproape toate istorisirile, cari se asemănau, cu variante mai mult sau mai puțin diferențiate, se desprindea,

în mod evident, constatarea că, la arestările făcute de banditii lui Racovsky, nu prezidase nici o normă și nici o considerație mai mult ca aceea a jafului, a intențiunii de a spolia pe cei arestați. Cei ce se învoiau să plătească puteau obține, în schimbul plății, după un tarif, care uneori era considerabil, liberarea lor din arest.

Eram cei mai mulți dintre noi îngrijorați, mai mult de faptul că ne știam nu ostatici de război a unui stat inamic, dar civilizat și organizat, ci prinșii unor bandiți mizerabili, fără scrupul și fără un scop onorabil și lămurit.

Ce ne puteam aștepta de la niște bandiți cari, pentru a ne putea aresta, ne-au înșelat și pe noi, și pe autoritățile bolșevice rusești.

Față de toți prizonierii, fusese întrebuințat trucul lui Cupfervaser, cu interogatoriul, ceea ce a făcut posibilă ridicarea prizonierilor de la închisoarea Turma și transportarea lor pe vaporul *Traian*.

Fără acest truc, personalul închisoarei Turma era hotărât să se împotrivească cu armele la ridicarea prizonierilor români și n-au cedat decât cererii românilor înșiși cari, încrezători în minciuna interogatoriului, sperau în posibilitatea unei liberări imediate.

S-a făcut prizonierilor, la instalarea lor pe vapor, și o minuțioasă perchiziție corporală, pentru a li se lua, zice-se, armele; dar, împreună cu armele, cuțite, bricege etc., căci armele de foc nu le mai aveau de mult, li s-a luat și ultimii bani ce mai aveau asupra lor acelora ce nu i-au putut ascunde.

Comandant al escortei de paza prizonierilor români era un oarecare Popovici[1]. El făcea parte, ca membru, în așa-numitul comitet al vaporului *Traian*, care era un vas autonom. Autonomia vaporului era încă una din bizareriile organi-

[1]) Vasile Popovici, membru în Comitetul Militar Revoluționar Român, creat în 1917 la Odessa.

zației bolșevice. Nu li s-a părut îndeajuns autonomia statelor, provinciilor sau comunelor, ei creaseră și vapoare autonome, unități minuscule, cari formau stat în stat, având libertatea jafului, a terorizării sărmanei populațiuni pașnice și muncitoare.

Acest Popovici, membru în comitetul vasului, comandant al escortei de pază a prizonierilor, era o brută sălbatică, incult, de inteligență submediocră, cu apucături criminale și de o vulgară brutalitate cu prizonierii. Cu un cinism inconștient sau în orice caz tâmpit, el fusese condamnat la moarte de Curtea Marțială din Galați sau Brăila. Chiar din împrejurările, alterat istorisite de această brută ignobilă, se putea desprinde clară convingerea că el a fost condamnat la moarte pe drept, și pentru o crimă de drept comun. Fără să-și dea seama de autodegradarea morală ce-și făcea față de noi, el descria cum a fost dus la plutonul de execuție pentru a fi împușcat, spre ispășirea legală a crimelor sale; cum a fost eliberat de soldații bolșevici ruși, cari, în număr superior, au surprins pe ai noștri și l-au răpit pe criminal din mâinile lor.

Această bestie simțea un fel de plăcere să-și exercite atribuțiunile sale de pază, ca un fel de temnicer, călău care insulta și teroriza fără motiv pe prizonierii încredințați lui să-i păzească. Totul în el denota pe profesionistul crimei, împins mai mult de instinctele lui sălbatece decât de împrejurările mediului ambiant.

Mai era ajutat în sarcina lui și de un oarecare Popa, dezertor, aproape de aceeași brutalitate sălbatică ca și Popovici.

Erau printre ei însă și unii cari, foști oameni cumsecade, căzuți în rătăcire, vedeau greșeala lor, își dedeau seama și se temeau de consecințele acestei greșeli, dar nu mai puteau reacționa și erau nevoiți să continue a urla ca lupii.

În această din urmă categorie se număra chiar președintele comitetului vasului *Traian*, anume Giușcă. Acest Giușcă dezaproba, de multe ori pe față chiar, purtarea sălbatică a

celor doi mizerabili, Popovici și Popa. Această atitudine i-a atras lui Giușcă ura lui Popovici și a lui Popa. Ei au cercat să-i cauzeze neplăceri din această cauză și l-au acuzat nu numai de slăbiciune și toleranță față de prizonieri, dar chiar de trădare a cauzei bolșevice. El totuși nu s-a intimidat și a păstrat atitudinea binevoitoare față de noi.

RACOVSKY PE VAPORUL *TRAIAN*

Ne găseam de vreo două sau trei zile, în condițiunile descrise mai sus, pe vaporul *Traian*, în portul Odessei, când în noaptea de 12 sau 13 februarie, nu pot preciza (căci pierdusem socoteala calendaristică), pe la orele 10 seara, pe când cei mai mulți ne culcasem deja, ne pomenim în camera noastră de torturi, transformată în dormitor, cu doi oaspeți neașteptați, cari ne scoală pe toți din somn. Era căpetenia detestată și temută a banditilor revoluționari români din Odessa, era d-rul fără clienți, socialistul revoluționar de contrabandă, bulgarul româno-rus Racovsky, însoțit de un ofițer superior englez, al cărui nume l-am auzit pentru prima dată atunci, dar care va rămâne veșnic întipărit în memoria tuturor prizonierilor români, *colonelul canadian Boyle* (subl. aut.)[1].

---

[1]) Personaj demn de un roman de aventuri, Joseph Whiteside Boyle (1867–1923) a fost unul dintre pionierii exploatării resurselor aurifere din regiunea canadiană Klondike. Marele Război reprezintă o oportunitate pentru firea sa, mereu în căutare de noi aventuri. După ce a format și înarmat, pe banii săi, o companie de mitraliere trimisă pe frontul francez, Boyle primește titlul onorific de locotenent-colonel în miliția canadiană. În 1917, este trimis în Rusia pentru a contribui, prin experiența sa, la reorganizarea sistemului feroviar al acestei țări. La începutul anului 1918, ajunge să fie un intermediar între români și bolșevici pentru încheierea unui armistițiu în privința Basarabiei. „Canadian din naștere, colonel englez prin forța împrejurărilor, noi,

Racovsky comunică tuturor prizonierilor că s-a încheiat pace între România și Rusia și că o consecință a acestei păci va urma să fie încetarea captivității noastre; deținerea noastră ca ostateci de război nemaiavând nici o rațiune de a continua, vom fi, a doua zi chiar, puși în libertate. Racovsky citește, în ascultarea atentă a prizonierilor, tratatul de pace, încheiat între Rusia și România[1], care purta, pe lângă semnătura reprezentantului guvernului român și a colonelului canadian Boyle, ca mediator între cele două părți beligerante, și semnătura acestui bandit internațional, care reușise să fie însărcinat să reprezinte interesele marelui imperiu rus într-un tratat de pace cu România, al cărui supus se pretindea a fi, cu câțiva ani mai înainte. Din tratat rezulta că colonelul canadian Boyle este însărcinat, de ambele părți, cu conducerea operațiunilor de executare a tratatului.

Terminând lectura tratatului, d-rul Racovsky comunică gardei că, deoarece colonelul Butculescu, arestat cu noi pe vapor, este bolnav de astmă, îl va lua cu el, chiar în acea seară, în Odessa. Am căutat atunci să-i pun în vedere că și eu mă găseam în condițiuni absolut identice cu colonelul

---

românii, n-am știut de unde a venit, după cum n-am știut unde s-a dus când i-a sunat ceasul să plece, câțiva ani mai târziu" (Constantin Argetoianu, *Memorii*, III–IV, Editura Machiavelli, București, 2008, p. 503). Prietenia sa cu regina Maria a României a făcut ca despre relația lor să se scrie mult. Detalii în câteva dintre lucrările despre viața sa – Leonard W. Taylor, *Regele aurului și regina Maria: viețile paralele ale lui Joe Boyle din Klondike*, Editura Atos, 1996; Gilles Duguay, *Regina Maria și Joe Boyle. O prietenie de suflet*, Editura Du Style, 1999; Sorin Cristescu, *Queen Marie of Romania and Colonel Boyle. Confessions*, Editura Tritonic, 2016. [1]) Încheiat la 20 febr. 1918, Acordul Averescu–Racovski urmărea eliberarea rușilor care erau „prizonieri în România contra tuturor românilor care sunt în Rusia". A stârnit controverse unul dintre articolele sale, care stipula „evacuarea progresivă a Basarabiei de armatele de ocupație română". Nu a fost pus în aplicare deoarece, o săptămână mai târziu, Rumcerodul a încetat să mai existe.

Butculescu, cu care am fost luat din același sanator, suferind de aceeași boală, și că, prin urmare, aș avea dreptul la aceeași anticipată punere în libertate. Eu nu eram însă ca colonelul Butculescu, în legături de rudenie cu omul politic din România, care-l ajutase să anuleze, prin casație, expulzarea lui din țară și către care-și plătea acum datoria de recunoștință a fostului agitator socialist din România. De aceea d-rul bandit și căpetenia de bandiți, supranumiți revoluționari, nici măcar nu m-a dezonorat cu un răspuns. La manifestațiunile de bucurie a unora din prizonieri, pentru terminarea pacinică a conflictului ruso–român, cu un rânjet de fiară, insuficient domesticită, banditul dr. Racovsky răspunde: „Cu Rusia ați făcut pace, dar cu noi, revoluționarii români, nu“. Era un fel de amenințare surdă în vorbele doctorului, care suportase cu greu dejucarea planului său d-a impune, prin tratatul dintre România și Rusia, amnistierea dezertorilor, așa-ziși revoluționari români, după cum am relatat deja. El s-a supus în aparență; medita însă în întuneric o lovitură lașă, mizerabilă, dar care i se părea sigură, pentru a obține pe altă cale ceea ce-i refuzaseră chiar tovarășii săi ruși, prin tratatul de pace, zădărnicind executarea lui, în ceea ce privește liberarea noastră.

Încă din seara aceea, refuzul de a mă lua împreună cu colonelul Butculescu și cuvintele spuse după citirea tratatului, că n-am terminat și cu ei, m-a făcut să am temeinice bănuieli că el are intenții ascunse în privința prizonierilor români și că sunt probabilități mari că încă nu se va sfârși așa de curând, calvarul nenorociților prizonieri ai bandiților lui Racovsky. Am comunicat unora din colegii mei de captivitate temerile mele. Spuneam acelor colegi că, până în momentul când mă voi vedea, de fapt, liber din mâinile bandiților, la adăpost de orice nouă perfidie din partea lor, eu nu cred încă nici în liberarea, nici în siguranța noastră.

Un nou incident vine, a doua zi de dimineață, să confirme temerea mea. Până în acea dimineață, membrii din

familia prizonierilor aveau dreptul să-i viziteze, la [o] anumită oră.

De astă dată însă, nici la ora reglementară nu s-a permis fiicei și nepoatei mele, cari veniseră să mă vază, intrarea pe vapor și nici un fel de comunicare directă cu mine.

Unul din bolșevicii ziși revoluționari români, din cei binevoitori nouă, în sensul lui Giușcă, de care am vorbit deja, un anume Georgescu, îmi comunică confidențial că acoliții lui Racovsky intenţionează ca, chiar în acea noapte, să ne expedieze cu vaporul la Sevastopol și să ne sustragă astfel din mâna autorităților bolșevice ruse, din Odessa, care ordonase liberarea noastră, conform tratatului încheiat cu România. Că această plecare trebuia grăbită, din cauză că se aștepta intrarea nemţilor în Odessa.

Comunic informațiile și împărtășesc temerile mele colegului Cociași, de față fiind și deputatul Stănculeanu. Auzind că e vorba de temerea că nu vom fi liberați, ci trimeși la Sevastopol, Stănculeanu, temperament mai impresionabil, mai iritabil, îmi răspunde, cu o enervare nestăpânită, că mă iau după zvonuri necontrolate și răspândesc știri alarmante, nesprijinite pe serioase dovezi de exactitate. Răspund că, din cele petrecute și descrise mai sus, se desprind serioase indicii că zvonul s-ar putea adeveri și că e un act de prudență a se lua din vreme măsuri pentru preîntâmpinarea unei asemenea eventualități. El ripostează că, în cele din urmă, este în afară de puterea noastră preîntâmpinarea răului, chiar dacă el ne-ar amenința cu adevărat.

Nu m-am lăsat însă să fiu stăpânit de aceeași resemnare fatalistă, ca amicul Stănculeanu, ci mă cobor repede de pe bord în cabină și, pe fereastra cabinei, strig pe fiica mea, care, în speranța unui permis de a mă vedea, aștepta pe cheu; îi spun tare, de la fereastră, în limba franceză, pentru a nu fi înţeles de soldatul de gardă român:

Nous sommes tombés dans un guet-apens. On veut nous transporter ce soir même, à 2 heures de la nuit à Sevastoples.

Vas chez M-me Pantazi et M-me Butculescu, et priez-les de prevenir le Colonel Boyle, pour qu'il empêche avec le concours des autorités bolcheviques russes, et des consuls étrangers, la consommation du crime projeté par les bandits de Racovsky[1].

D-na Pantazi, soţia comandorului Pantazi, arestat cu noi, fiind compatrioata colonelului Boyle, avea mare trecere pe lângă dânsul; avea şi un interes personal mai mare ca să pună în joc toată această trecere, pentru salvarea noastră. D-na Butculescu se arătase, de asemenea, nu numai cu multă bunăvoinţă, dar şi cu multă energie şi iniţiativă.

Fiica mea pleacă imediat în oraş, asigurându-mă că va îndeplini punctual instrucţiunile mele, ceea ce a şi făcut.

BANDIŢII SE DEMASCĂ. LOVITURA DIN PORT

Reîntorcându-mă pe bord, sunt încunoştinţat că a sosit un medic rus, trimes să constate starea sănătăţii unora din prizonieri care, pe motiv de boală, ceruse transferarea într-un sanatoriu.

În această categorie se găseau Cociaşi, Emil Nicolau, Bucur Spirescu, Eremia Pană, Stănculeanu şi cu mine.

Pe când d-rul trecea prizonierii bolnavi spre examinare, temnicerul-călău, banditul Popovici, aruncând mascadicta d-rului care constata existenţa bolilor afirmate de prizonierii suferinzi, a formulat răspunsul în chipul următor: Pacientul poate totuşi, cu toată boala, suporta drumul până la Sevastopol. De astă dată, nici chiar Stănculeanu nu se mai putea îndoi că temerea mea fusese justificată şi că nu era vorba

---

[1]) „Am fost prinşi în capcană. Vor să ne ducă la Sevastopol chiar la noapte, la ora 2. Mergi şi roagă-le pe doamnele Pantazzi şi Butculescu să-l anunţe pe colonelul Boyle, ca să preîntâmpine, cu ajutorul autorităţilor bolşevice şi al consulilor străini, crima pusă la cale de bandiţii lui Racovski."

numai de zvonuri alarmante. Fiica mea executase punctual instrucțiunile ce-i dedusem, iar d-na Pantazi, energică și devotată, a pus toată energia și devotamentul său în serviciul salvării noastre. Rezultatul a fost că, grație intervenției grabnice și energice la guvernul bolșevic a colonelului Boyle, autoritatea rusă din Odessa și din port oprește plecarea vaporului în această noapte, luând măsuri ca prizonierii români să fie liberați a doua zi. Bandiții lui Racovsky păreau, în fine, hotărâți să cedeze. Ei ne anunță că vom fi liberați a doua zi și că vom fi trimiși la Sulina, pe un vapor italian, *Jeana*, care se găsea în portul Odessa. A doua zi dimineață, totul părea că confirmă speranța renăscută în sufletele noastre.

Unii însă, printre cari mă număram și eu, eram încă sceptici. Scepticismul se datora între altele și faptului că, deși ne debarcase, totuși santinelele rămăsese la postul lor, în jurul nostru. Pe când se făceau pretinsele pregătiri de liberare a noastră, fiica și nepoata mea sosesc la vapor și ne spun că vestea liberării noastre a fost comunicată familiilor în oraș și că soția mea a și pregătit bagajele pentru a mă însoți pe vaporul *Jeana*; ceea ce i s-a permis și ei, și altor membri ai familiilor celor arestați de autoritățile bolșevice. Împărtășesc fiicelor mele îndoiala mea și le spui să aștepte pe cheu; dacă vom fi liberați, vom merge împreună; dacă nu, să-mi lase unele lucruri, [pe] cari le adusese și cari mi-ar fi necesare, în caz de prelungire a captivității.

Fuseserăm, după cum am spus, debarcați, dar tot înconjurați de sentinele, parcă chiar mai numeroase și mai vigilente. Mi se dă ca explicație necesitatea semnării protocolului, în urma unui apel nominal, ce trebuia să se facă, pentru controlarea numărului prizonierilor liberați. Am avut un moment ideea să plec încet și liniștit din grămadă și, neobservat, să scap în oraș, cu ajutorul trăsurii reținute de fiicele mele; planul ar fi reușit, poate, după cum a reușit deputatului Paul

și altora; însă dintr-un scrupul, poate prea exagerat, m-am oprit de a-l încerca.

Mi-am zis că colonelul Boyle a desfășurat, pentru a ne salva, o mare și generoasă activitate; el a luat asupra-și schimbul prizonierilor, garantând exacta îndeplinire a obligațiilor luate prin tratatul de pace.

Eram deci și noi datori să nu-l părăsim, pe când negocia încă, să nu-i îngreunăm executarea însărcinării ce-și luase.

Am hotărât, pe aceste considerațiuni, să-mi modelez atitudinea după aceea a generosului nostru salvator.

Am luat dar loc, cât mai în apropiere de el, urmărind și acțiunea, și cuvintele lui, traduse în românește de d-na Pantazi. În urma debarcării, colonelul convorbea cu unul din aghiotanții lui Racovsky, anume Dicescu, supranumit tovarășul Dic[1], fost reporter al ziarului *Adevărul*.

După ce s-a terminat apelul nominal al prizonierilor, rămăsese vorba de semnare a unui protocol de către Boyle și Dic.

Protocolul specifica numele și numărul prizonierilor români ce urmau a fi schimbați, cu anume număr și persoane dintre prizonierii bolșevici din Moldova.

Protocolul se întocmise deja pe bordul vasului și nu trebuia decât formalitatea semnării.

Boyle întinde protocolul lui Dicescu spre semnare. Acesta, prin comandorul Pantazi, întreabă de cel de-al doilea exemplar, despre care însă nu-și făcuse, până atunci, nici o vorbă pe vapor, când încheiase unicul exemplar.

Colonelul răspunde că, deși n-a fost vorba de două exemplare, el totuși se mulțumește să păstreze bruillonul și dă lui Dicescu protocolul încheiat. Dicescu refuză, cerând un al doilea exemplar. Colonelul se declară gata să redacteze

---

[1]) Ion Dicescu-Dic (1893–1937), fost ziarist, unul dintre liderii grupului bolșevic român de la Odessa. A avut o carieră de aparatcik în Uniunea Sovietică, după care a căzut victimă campaniei staliniste de epurare a cadrelor Partidului Comunist.

un al doilea exemplar, întârziind plecarea vaporului cu câteva minute. Dicescu, care urmărea o lovitură de mai-nainte plănuită, răspunde că nu mai e timp: „Nemții sunt în Odessa, spune acolitul banditului Racovsky, și eu nu vreau să cad în mâinile lor.“

Cu un gest de indignare și de dispreț pentru interlocutorul său, colonelul Boyle desface mantaua care-i acoperea pieptul, și de sub ea apare, strălucind de decorații și de fireturi, uniforma de colonel englez. Odată cu gestul, el spune banditului: „Iată o uniformă mai căutată de nemți decât a d-tale, și totuși eu nu mă tem că voi fi prins“.

D-ta ai mai multe mijloace de scăpare, îi spune obraznic Dicescu, eu n-am decât acest vapor.

Se întoarce apoi și dă un ordin ca toți prizonierii să fie din nou urcați pe vapor. Între timp, pe când Boyle și Dicescu discutau, Popovici și Popa ordonase sentinelelor să pună cartușele în arme. Ei știau ce avea să urmeze, totul fiind de mai înainte aranjat. Fiica mea, care stătuse tot timpul lângă mine, nerăbdătoare să mă vadă liberat, spune îngrozită și cu lacrămile în ochi: „Tată, să nu te urci iar pe vapor“. În acel moment, salve de puști trase de sentinele și de pe vapor îngrozesc și mai mult pe rudele și amicii prizonierilor și pe prizonierii înșiși. Deși puștile erau îndreptate spre prizonieri, nu vedem căzând pe nimeni. Era probabil o intimidare prin tragerea salvelor în aer, căci altfel, trase în grămadă, nu ar fi fost cu putință să nu rănească pe nimeni.

Spun cu energică insistență fiicei mele zăpăcite de groază să ia trăsura care o aștepta cu vara sa și să plece. M-a ascultat, mai mult automatic, și a plecat. Se produce o mare panică. Mulți pornesc să fugă spre oraș. Se trag focuri după fugari, nu cade însă nici unul. Printre cei ce fugeau erau: Gigi Petcu, Comșa, Nae Paul, Ionaș Grădișteanu, Nestor Cincu, Zamfir Filoti și Dumitru Mărăscu din Craiova.

Conform hotărârii ce luasem, păstrez locul meu lângă Boyle.

El, calm, în mijlocul mulțimii, căuta cu gesturi expresive, dar liniștite, să liniștească mulțimea îngrozită de împușcături și de panica produsă.

Unul din prizonieri, Kendy, care cercase să fugă, este prins de un matelot rus, care descărcă trei focuri de revolver, *à bout portant*[1], în capul lui, pe când, cu mâna stângă, îl ține de gât. Constatăm totuși, pe vapor, că acest Kendy nici nu fusese rănit. Un glumeț i-a spus că are capul blindat. Minunea este explicabilă: probabil că piedica revolverului fiind prea tare, rusul beat, arma se ridica în sus când trăgea și glonțul trecea pe deasupra. Se poate chiar, ceea ce e și mai probabil, ca rusul însuși să nu fi voit să-l omoare, ci numai să-l sperie.

Pe când sentinelele de jos trăgeau focuri pentru a sili pe prizonieri să se urce în vapor, soldați ruși, mateloți trăgeau la rândul lor focuri pentru a-i împiedica de a se urca. Părea un mizerabil *guet-apens*[2]; era în realitate însă faptul că banditii lucrase fără nici o prealabilă înțelegere cu mateloții ruși. La cererea prizonierilor să se pună de acord cei de sus cu cei de jos, anomalia încetează. Colonelul Boyle cel dintâi se urcă, însoțit de prizonierii români, afară de cei scăpați cu fuga, pe bordul vaporului *Traian*, care ridică ancora și pornește în direcția Crimeii.

Împușcăturile n-au pricinuit moartea nici unui prizonier, nici din cei rămași pe bord, nici din cei ce au fugit.

Au fost mulți dintre prizonieri cari au fost brutalizați cu lovituri și unii chiar răniți de armele soldaților. Citez printre cei loviți și răniți: Mărăscu din Craiova, rănit cu baioneta și lovit în timpul când, cercând să fugă, se luptase cu trei

---

[1]) „De la mică distanță“ (în limba franceză). [2]) „Ambuscadă“, „capcană“, „cursă“ (în limba franceză).

bolșevici; comandorul Pantazi lovit cu patul puștii în învălmășală; generalul Vivescu a primit în piept o puternică lovitură de baionetă, destinată probabil altuia. Grație tocului de oțel al ochelarilor, generalul a scăpat de moarte, lovitura fiind așa de violentă, încât perforase acest toc de oțel, care avea o grosime de un milimetru.

ÎN DRUM SPRE CRIMEEA

După ce toți prizonierii români, împreună cu generosul lor apărător, colonelul Boyle, s-au instalat din nou în aceleași condițiuni de mai-nainte, pe vaporul *Traian*, vaporul ridică ancora și ia drumul spre Crimeea.

E lesne de înțeles că starea noastră de spirit era complet deprimată. Plecam răpiți de bandiți neomenoși, brutali și fără nici un scrupul; lăsând în urma noastră, în Odessa, familiile compuse din femei și minori, în voia soartei. Îngrijorarea noastră sporise și mai mult și mai cu îndreptățire, prin răspândirea zvonului, în aparență cu probabilități de exactitate, că flota rusă din portul Odessa va bombarda orașul înainte de a părăsi portul.

Pericolul bombardării însă ne îngrijora poate mai puțin decât teama de banditismele și jafurile și toate crimele ce de ordinar se comit asupra populației pacinice și fără apărare, în perioada de tranziție care leagă părăsirea prin evacuare a unui oraș de reinstalarea unei noi autorități, din partea noilor ocupanți. De altfel, nici nu puteam ști ce soartă e rezervată familiilor noastre, nici pe timpul ocupațiunii trupelor germane, a căror intrare în Odessa era iminentă.

Ne gândeam apoi și la grija penibilă de care era coprins sufletul familiilor noastre, în Odessa, nesiguri de soarta noastră, știindu-ne în mâna unor bandiți, în largul mării, fără nici

o altă indicație despre soarta noastră decât versiunile cele mai alarmante, răspândite nu se știe nici cum, nici de cine.

Timp de 20 ore a durat drumul nostru pe mare cu vaporul *Traian*, care avea totuși o viteză de 18 mile pe oră.

Timpul era splendid de frumos și, cu toată starea noastră sufletească deprimată, nu puteam să nu admirăm tabloul plin de farmec ce se desfășura înaintea ochilor noștri pe coastele Crimeii, presărate de vilele potentaților ruși din timpul țarismului.

Privind admirabila panoramă ce-mi trecea, în mersul vaporului, ca un film cinematografic pe dinaintea ochilor, înfrumusețată de lumina atât de mult prețuită a unei zile senine dintr-un sfârșit de iarnă; în gândirea mea adânc zguduită și turburată de atâtea năprasnice evenimente, se amesteca confuz frumusețea naturii, bogăția vilelor, puterea prăbușită, poate pentru totdeauna, a celor ce le-au folosit și le-au stăpânit altădată. Îmi părea că uit propria mea nenorocire, pierd noțiunea eului meu, gândindu-mă că acei ce, puși în ultimul timp, stăpânise nu numai vilele și palatele presărate pe Coasta de Azur a Mării Negre, cum numeau rușii coasta Crimeii, dar întregul colos al Imperiului Rusesc, sunt astăzi ca și mine captivi și nenorociți, în situațiuni mai precare chiar decât a noastră sau, în cel mai fericit caz pentru ei, pribegi prin țări streine.

Sub stăpânirea acestor gânduri, nici nu mi-am dat bine seama când am trecut toate coastele Crimeii până la locul terminus al călătoriei noastre, portul Theodosia.

La câteva ore după sosirea noastră în Theodosia, sosește în același port și vaporul românesc *Dacia*, căzut, ca și vaporul *Traian*, în mâinile bandiților lui Racovsky. Au fost aduși cu acest vapor parte din prizonierii cari cercaseră să fugă și cari au fost prinși. Printre aceștia se găseau d-nii Nistor Cincu și Zamfir Filoti, deputați. Am aflat de la dânșii că Ionaș Gră-

dișteanu, Gigi Petcu, Comșa și Nae Paul, toți parlamentari, au reușit să fugă.

Ni se mai spune că atât Nistor Cincu, cât și Zamfir Filoti au suferit lovituri și brutalități sălbatice de la bestiile cari fusese însărcinați cu paza lor.

Sălbăticia brută, inutilă și nemotivată, a acestor bestii a indignat chiar pe unii din mateloții conducători ai vaporului, ceea ce a silit pe banditul Dicescu să facă ipocrite scuze d-lui Nistor Cincu. Țiu să notez că d-l Cincu, în tot timpul în care a suportat brutalitatea sălbatică a acestor mizerabili și în tot decursul captivității sale, a avut o atitudine demnă, dârză și disprețuitoare față de banditii revoluționari români.

E încă o datorie pentru oricare din prizonierii români cari au fost la Theodosia, cu colonelul Boyle, să scoată în evidență atitudinea și actele sale, din care se desprinde cea mai perfectă și mai frumoasă personalitate morală, demnă să rămână posterității ca un exemplar uman rar, de înălțime morală, de înțelegere superioară a datoriei morale.

Nu se pot întâlni, prea des, în viață exemplare umane de o așa puritate morală și energie de voință întrunite și perfect armonizate, ca la colonelul Boyle, nici chiar printre cei mai buni fii ai unei rase superioare, cum e rasa anglo-saxonă.

COLONELUL CANADIAN BOYLE

Solicitat și de români, și de ruși, colonelul canadian Boyle, care dusese la bun sfârșit tratativele păcii dintre bolșevici și guvernul român, își luase angajamentul să conducă operațiunile de executare a acestui tratat, prin schimbul prizonierilor, așa cum am relatat deja. Intervine o lovitură bandităească, violentă, și zădărnicește această executare. Banditi numeroși, armați, ne răpesc cu violență de sub aripa lui protectoare. El, singur, nesecondat de nici o putere organizată,

pus prin urmare în imposibilitate materială vădită d-a li se putea împotrivi. Un om cu o concepție mai comună a datoriei și-ar fi zis: „Am făcut ce am putut; mi-am îndeplinit mandatul; nu din vina mea, ci printr-un caz de forță majoră, el n-a putut fi în totul executat". Nimeni nu i-ar fi putut pretinde să-[și] riște viața, cu șanse de reușită mai puțin decât dubioase, să ia calea, extrem de periculoasă, pe care a luat-o, cu certitudinea de a suferi cu noi, cu probabilități d-a se sacrifica împreună cu noi, cu toate riscurile, în fine, și cu cele mai puține speranțe de scăpare; el totuși, hotărât fără nici o clipă de ezitare, pune toată marea lui energie în serviciul salvării noastre; aceasta fiindcă își dase cuvântul și voia să învedereze, cum a spus-o bandiților, că se scoboară dintr-o veche familie, a cărei noblețe stă în aceea că nici un Boyle nu și-a călcat cuvântul dat.

Când Dicescu și cu ceilalți tovarăși în banditism ai lui Racovsky îi spun, înainte ca vaporul să plece spre Sevastopol, că ei răspund de viața prizonierilor și că el, Boyle, este liber a părăsi vasul, nefiind prizonier, colonelul, calm, și cu un ton de autoritate disprețuitoare, le răspunde: „Eu am garantat libertatea și viața acestor oameni și am luat angajamentul de a-i duce liberi la Iași, și îi voi duce; sau, în orice caz, soarta lor va fi și soarta mea. Eu răspund în prim rând de viața lor; voi răspundeți și d-a lor, și d-a mea".

În urma acestui răspuns, cere bandiților cu insistență energică, care părea că îi transformă în ordin cererea sa, să i se pună la dispoziție telegrafia fără fir a vaporului *Traian*, pentru a se pune în contact cu guvernul britanic. Cererea sa este ascultată.

Bandiții, în fața acestei energii și voințe care le impunea un respect involuntar, nu îndrăzneau să reacționeze în mod brutal și, căutând a-i capta bunăvoința, îi comunică că el, nefiind socotit ca prizonier, i-au rezervat și o cabină și o masă

Joseph („Joe") Whiteside „Klondike" Boyle, în uniformă de colonel.

Odessa, 1917: soldat rus fotografiind un soldat român călare.

Ostaticii români în închisoarea din Odessa. Fotografie apărută în lucrarea lui George Georgescu, Fapte, împrejurări și amintiri, *Cartea Românească, București, 1933, p. 69.*

Clădirea hotelului Passage din Odessa, pe unde a trecut și Grigore Procopiu (carte poștală de la începutul sec. XX).

specială, deosebită de mizerabila locuință și hrana servită prizonierilor.

Colonelul refuză cu dispreț această favoare și declară că preferă adăpostul incomod și lipsit de curățenie, masa mizerabilă și insuficientă a prizonierilor. El rămâne în mijlocul nostru, dormind pe scândura goală, fără așternut și fără învelitoare, deși într-o vârstă în care asemenea privațiuni sunt greu de suportat; căci, după cum spunea el însuși, avea 65 de ani trecuți[1]. Suporta însă cu mult mai bine ca cei tineri și duritatea scândurii ce-i servea de pat, în care dormea profund, și insuficiența și reaua calitate a regimului alimentar.

Pe lângă constituția sa fizică robustă, îl ajuta, probabil, și practica sporturilor, atât de răspândită printre conaționalii săi.

ÎN PUȘCĂRIE LA THEODOSIA

În portul Theodosia, am petrecut prima noapte în aceleași condițiuni, pe vaporul *Traian*.

A doua zi după sosirea în portul Theodosia, un incident, grotesc în aparență, dar totuși grav, a fost prilejul care a determinat strămutarea noastră, de pe vapor, într-o pușcărie a portului Theodosia.

Un matelot rus de pe vas, întorcându-se beat din oraș, face un scandal violent, cerând să i se permită intrarea la prizonierii români. În stare de cvasi-inconștiență, bețivul vocifera, se lupta cu garda care ne păzea, voind a forța intrarea la noi, în înjurăturile și amenințările lui la adresa noastră, revenea, continuu repetând cuvântul „burjui“ (burghezi). Cu greu este împiedicat de sentinele, care reușesc să-l potolească, închizându-l într-o cabină unde, coprins de beție, adoarme. Vreo două ore în urma acestui incident, șeful bandiților după

---

[1]) Informație eronată: Joseph W. Boyle tocmai împlinise 50 de ani.

vapor, Dicescu, vine la noi și ne pune în vedere că o mare parte din matelotii ruși sunt plecați în oraș, de unde se vor întoarce în aceeași stare de beție ca matelotul de care am vorbit deja. Că, din această pricină, noi, prizonierii români, nu mai putem fi în siguranță pe vapor. Pe aceste considerente, continuă Dicescu, comitetul vaporului *Traian* a hotărât strămutarea tuturor prizonierilor români de pe vapor, într-o închisoare ad-hoc din oraș, improvizată dintr-un local destinat altădată ca spital pentru holericii și ciumații supuși carantinii. Din ceea ce s-a petrecut cu matelotul rus, mai adineaori, adaugă Dicescu, vă puteți face o idee de ceea ce s-ar putea întâmpla dacă cei mai mulți sau toți matelotii ruși se vor întoarce, cum este probabil, în aceeași stare de beție; vânzarea băuturilor spirtoase fiind liberă în Theodosia. Pe lângă aceasta, adaugă Dicescu, strămutarea este și din alt punct de vedere în folosul prizonierilor, deoarece, pe lângă siguranța vieții, amenințată din cauzele sus arătate, prizonierii vor găsi în închisoare un adăpost mai confortabil, având în închisoare paturi cu saltele de paie, lingerie și învelitoare cari, oricât ar fi de primitive, tot ar fi mai preferabile decât scândura goală de pe vapor.

Pierdusem atât de mult încrederea în acești bandiți, încât ne îndoiam dacă nu cumva incidentul cu matelotul beat n-a fost aranjat anume de ei, pentru a ne intimida și a ne determina să primim mutarea în oraș. Pe lângă aceasta, hotărârea noastră era ca să ascultăm și să executăm în totul hotărârile colonelului Boyle. Răspundem dar lui Dicescu că numai Boyle poate hotărî în această privință și că noi ne vom supune hotărârilor lui. El replică că comitetul vasului a hotărât deja mutarea, independent de răspunsul nostru sau de hotărârea lui Boyle. În fața declarației noastre hotărâte că nu vom asculta decât pe Boyle, a declarat că nu se opune să-l consultăm, lucrul însă rămâne hotărât pentru comitetul vasului.

Colonelul Boyle, pus în curent cu spusele lui Dicescu, stă un moment pe gânduri, coprins de o vădită îngrijorare. Apoi, prin interpret, răspunde: „Chestia fiind foarte gravă, nu-mi pot asuma răspunderea să hotărăsc singur. Roagă dar pe cei mai bătrâni și cu familii mai numeroase dintre noi să-și dea părerea în această gravă chestiune". Printre cei dintâi întrebați, am opinat și eu, împreună cu alții, în sensul următor: din declarațiile lui Dicescu rezultă că bandiții sunt hotărâți să ne mute de pe vapor, în orice caz și oricare ar fi hotărârea noastră. Pe de altă parte, se poate ca realmente să fim amenințați de pericolul de care pretind că suntem amenințați. Oricum ar fi însă realitatea, noi suntem în puterea lor, și o rezistență din parte-ne ar prilejui repetarea scenelor din Odessa, poate și mai rău pentru noi.

După cererea colonelului Boyle, a mai fost consultat și Giușcă, președintele comitetului vasului, care, cum am mai spus, ne era binevoitor; el ne-a confirmat spusele lui Dicescu, sfătuindu-ne să ne supunem, fiind în interesul nostru mutarea de pe vas. L-am ascultat și am hotărât să primim de bunăvoie mutarea.

La 10-11 din noapte, militărește, în coloană pe patru rânduri, purtând fiecare bagajul său sumar, ne îndreptam sub paza sentinelelor, având în frunte pe colonelul Boyle, pe stradele vechiului port întemeiat de bizantini pe țărmurile Crimeii, către spitalul-carantină, transformat în închisoare, pentru nenorociții prizonieri ai bandiților bolșevici români.

Pe când străbăteam d-a lungul stradele orașului, lupta civilă între diferitele categorii de revoluționari din oraș era în plinul ei, cu toată ora înaintată din noapte. Orbește, pe semiîntunericul lămpilor electrice de pe stradă, se schimbau focurile de pușcă și de mitralieră, care puteau lovi, la întâmplare, nu numai pe luptători, dar și pe pacinicii trecători întârziați, așa cum erau bieții prizonieri și chiar sentinelele cari-i însoțeau. Era parcă în această încăierare oarbă un simbol al stării de incoherență care pusese stăpânire pe

mintea revoluționarilor ruși, cari nu mai știau nici ce vor, nici ce fac.

În ce ne privește pe noi, prizonierii, ne găseam într-o stare sufletească care ne făcea să nu ne mai emoționăm în fața pericolului eventual al unui glonte rătăcit; nu era această eventualitate cea mai rea la care ne puteam aștepta ca sfârșit pentru trista noastră captivitate, cu tot devotamentul și energia colonelului Boyle. Căci, ne întrebam uneori, ce va putea el face singur în contra unor bandiți sălbatici sau inconștienți, târâți în vârtejul celei mai haotice anarchii? Erau chiar unii dintre noi cari mai găseau încă rezerve de puteri de rezistență sufletească, ca să și mai glumească asupra unei asemenea eventuale posibilități, de a fi loviți de gloanțele rătăcite ale revoluționarilor cari se luptau între ei.

Această tocire a senzibilității era comună tuturor prizonierilor, ca și sentinelelor, într-atât obicinuința nimicise puterea de reacțiune emotivă a organismului, în fața unor asemenea pericole.

După aproape două ore de drum, sosim în fine la fosta carantină de holeriți și ciumați, transformată în închisoare pentru noi, pe cari bestia bolșevică bulgaro-evreo-română ne considera ca ciumați și holerici politici.

Din punctul de vedere al unui confort relativ, eram în această închisoare în mai bune condițiuni ca pe vapor și Dicescu avusese dreptate. Aveam cel puțin un pat, de lemn, e drept, dar un pat; drept saltele și perini, saci umpluți cu paie, dar preferabili scândurii goale de pe vapor; un așternut de pânză grosieră, dar curat; o pătură ordinară drept învelitoare, preferabilă, de asemenea, lipsei complete de așternut și învelitoare. Aveam chiar instalație de baie, closet și lumină electrică; era aproape un lux, în comparație cu regimul de pe vapor. Chiar hrana, la început identică cu cea după vapor, s-a îmbunătățit în oarecare măsură. Ni s-a permis să ni se aducă mâncăruri calde din oraș. Erau proaste, dar

totuși era o îmbunătățire relativă; mai cu seamă că ne-am putut procura o pâine mai bună și uneori chiar lapte. Câteodată ni s-a procurat și pește proaspăt. Ca serviciu de masă, ni s-au dat numai linguri de lemn; din oraș ne-am completat tacâmurile, cumpărând cuțite și furculițe mai ordinare ca cele de la cârciumile cele mai ordinare, dar mai scumpe decât cele mai fine tacâmuri.

Deși lipsiți de libertate și stăpâniți de aceeași îngrijorare, eram însă mai liniștiți în această pușcărie așezată pe malul Mării Negre, în vechiul port întemeiat de greco-bizantinii întreprinzători din vechime.

Cu toate că sovietul rus din Theodosia și chiar bolșevicii români ne spusese că noi nu suntem considerați ca prizonieri și că avem dreptul d-a ieși în oraș; cu toate că timpul era frumos, totuși nu am putut profita nici de această libertate relativă, din cauza anarchiei ce domnea în oraș, care ne-ar fi expus la serioase pericole; de aceea am și fost sfătuiți să ne abținem de a ieși în oraș.

Singur colonelul Boyle ieșea în oraș, pentru a se pune în contact cu autoritatea revoluționară rusă din port și cu consulul englez din portul Theodosia; căci Anglia avea în orice port mai însemnat din Marea Neagră o reprezentanță consulară.

Prezența, din când în când, a consulului englez în închisoarea noastră ne ridica moralul, făcându-ne să mai întrezărim oarecari șanse de scăpare.

Inactivitatea corporală, ca și intelectuală, era o sarcină greu de suportat. Erau foarte puțini posesori fericiți ai cărților de citit. Generalul Vivescu lua de la un camarad ardelean, Gribovsky, lecții de limba rusă; restul jucau, pentru a omorî timpul, pichet, preferanță, poker sau bridge, se juca chiar șah.

Zilele se succedau monotone și identice; Boyle continuând acțiunea sa pe lângă sovietul rus, cu ajutorul consulului

englez, și parlamentând, din când în când, cu Dicescu și Brașoveanu și alți membri ai așa-zisului mare colegiu ruso-român din Odessa, cari veneau să-l viziteze în închisoarea noastră. Într-una din aceste vizite, acești membri ai marelui colegiu din Odessa comunică colonelului Boyle că prin aparatul telegrafic fără fir, de pe vaporul *Traian*, au interceptat o radiogramă, prin care se spunea că România a încheiat pace cu nemții, ba chiar că ar fi făcut alianță cu nemții contra rușilor și contra aliaților și că guvernul român ar fi permis trecerea nemților prin România spre Odessa.

Ne-am dat imediat seama de scopul acestor comunicări, pe care noi le credeam false. Era tendința de a dezinteresa pe colonelul Boyle de soarta noastră, de a-l face să nu se mai ocupe de noi.

În fața protestărilor și dezmințirilor noastre vehemente, colonelul Boyle ne face semn să ne calmăm și, prin interpret, liniștit și sever, da bandiților răspunsul pe care-l transcriu aproape textual, căci în el se oglindește, în toată puritatea ei, admirabila personalitate morală a energicului și generosului nostru salvator: „Dv. ați pierdut dreptul, zice colonelul bandiților, ca cineva să mai dea crezământ la ceea ce spuneți. Nu pot, prin urmare, da crezământ afirmațiunilor de pace separată a României, când ele vin dintr-o sursă așa de îndoielnică. Dar, adaugă colonelul, măsurându-i cu o privire disprețuitoare, chiar dacă spusele dv. ar fi adevărate, chiar dacă aș fi convins că România a intrat în război contra propriei mele țări, totuși, în ce privește îndeplinirea unei datorii morale, există între concepția mea și a dv. o adevărată prăpastie. Când mi-am dat cuvântul să salvez pe acești oameni și să-i duc în țara lor, îi voi salva și-i voi duce, sau voi împărtăși soarta lor. Sunt dintr-un neam tot așa de vechi ca acela al regelui Angliei; care n-are însă alt titlu de noblețe, decât acela că nici un Boyle nu și-a călcat cuvântul dat și nu eu voi fi cel dintâi care să calc pe al meu. Îi voi duce la

Iași sau voi pieri cu ei. Lăsându-i în țara lor, mă voi întoarce în rândurile luptătorilor țării mele, contra țării lor dacă, cu adevărat, ea s-ar găsi în război cu Anglia.

Sper că această categorică declarație din parte-mi va împiedica repetarea unor zadarnice încercări de a mă întoarce din hotărârea mea".

Acest admirabil răspuns, dat în auzul și în fața noastră, prin interpret, a fost ca un cordial întăritor pentru nervii noștri slăbiți de atâtea emoționante evenimente, care ne ținuseră într-o continuă încordare.

Între timp, anarchia, luptele civile continuau furioase, în vechiul port al Mării Negre, pe care nici nu l-am putut cunoaște și vedea decât din curtea închisoarei noastre, așezată pe marginea mării. Bande de teroriști, în luptă cu sovietul, cutreierau orașul, constituind o permanentă amenințare pentru pașnicii locuitori cari se hazardau să iasă pe strade. Banditii români cari ne păzeau în închisoare începuseră a se pune în relațiuni suspecte cu elementele periculoase ale anarchiei teroriste din Theodosia, așa că nu mai puteau inspira nici o încredere. Colonelul Boyle cere atunci și obține să i se dea și o gardă rusă, pe lângă aceea a bolșevicilor români.

Abia instalată noua gardă rusă, și unul din soldații cari o compunea descarcă, chiar în camera noastră, un foc de carabină. Emotivitatea scăzută de care am mai vorbit, fruct al obicinuinței, a făcut ca, la zgomotul armei descărcate, nici unul din prizonieri să nu manifeste nici un fel de emoție, continuând fiecare fie jocul de șah, fie pichetul sau bridjul pe care-l juca. Singur Boyle, calm ca totdeauna, cere sever explicația acestei întâmplări. I se răspunde că soldatul din gardă s-a amuzat, trăgând cu arma un foc în sus.

Acest mod d-a se amuza a apărut colonelului suspect și, în tot cazul, nepermis; el cere înlocuirea și acestei garde ruse suspecte. Ea este imediat înlocuită cu o gardă compusă din soldați voluntari chineji, foarte disciplinați și foarte credincioși.

PLECAREA DIN THEODOSIA LA SEVASTOPOL

După trei zile, în urma acestei ultime schimbări de gardă, colonelul Boyle primește vizita consulului englez din Theodosia, însoțit de autoritatea sovietică rusă a orașului. După mima gravă a colonelului și a interlocutorilor săi, se putea vedea că discuția dintre dânșii este foarte importantă și că evenimentele se desfășoară în chip îngrijitor pentru noi. Nu numai pe fața colonelului și a celorlalți se citea îngrijorarea, dar și pe aceea a comandantului Pantazi, care, știind englezește, înțelesese din convorbirile urmate ce anume pricină și preocupări posomorâse frunțile colonelului și a interlocutorilor lui.

Chiar eu-mi bănuiam cauzele acestei îngrijorări. O întâmplare mă făcuse să aflu unele știri îngrijitoare, despre care probabil se întreținea în acel moment colonelul și ceilalți vizitatori ai săi. Unul din colegii noștri parlamentari, senatorul Boceanu de la Mehedinți, care studiase medicina pe vremuri și care, din lipsă de medic, făcea pe medicul închisoarei noastre pentru prizonierii bolnavi, îmi spune că medicul carantinei crezându-l confrate, i-a comunicat, confidențial, că anarchiștii din oraș proiectau un atac contra prizonierilor români în închisoare. Continuând, spune d-l Boceanu, medicul carantinei îmi propune, ca confrate, să trec la dânsul acasă, căci cei mai sălbatici anarchiști și tot cruță pe medici. Or, stând între prizonieri, îmi spunea medicul carantinei, ai putea fi confundat cu ceilalți prizonieri, neștiindu-se că ești medic. Am refuzat, spune senatorul Boceanu, ospitalitatea oferită, spunând generosului meu coleg că mă cred dator să împărtășesc aceeași soartă cu ceilalți tovarăși ai mei de suferință. Boceanu-mi cere sfatul dacă trebuie să aducă aceasta la cunoștința prizonierilor, sau numai lui Boyle, prin comandantul Pantazi. Am opinat pentru această din urmă soluție, deoarece comunicarea făcută la toți ar fi

putut provoca o stare de panică printre cei mai nervoși dintre prizonieri. Am comunicat lucrul prin Pantazi lui Boyle și el ne-a răspuns că are cunoștință de aceste zvonuri și că a luat măsuri pentru a preveni o eventuală surpriză.

Lămuresc pe cititori că lupta civilă ce se dădea în Theodosia se desfășura între bolșevici și o categorie de revoluționari anarchiști cari pretindeau să se ia măsuri mai sălbatice contra acelora pe cari-i numeau *burjui*, cerând chiar și execuțările în masă.

Acești adversari ai bolșevicilor din sovietul Theodosiei făceau, atacându-ne pe noi, o dublă lovitură: pe de o parte, ne loveau ca burjui, iar pe de alta, lovindu-ne pe noi, loveau în ostatecii bolșevici din Iași, cari garantau cu viața lor viața noastră. La rândul lor, bolșevicii sovietului din Theodosia aveau tot interesul să ne apere, pentru a salva pe tovarășii lor din Iași, cari urmau să fie schimbați cu noi. De aceea se sileau să lucreze, prin toate mijloacele, pentru salvarea noastră, cu concursul lui Boyle și a consulului englez. Nu mai încăpea nici o îndoială pentru mine că ultima convorbire de care am vorbit mai sus era în legătură cu zvonurile de atac plănuite contră-ne, despre care-mi vorbise colegul meu de senat, Boceanu.

N-am fost înșelat în aceste presupuneri. Imediat după plecarea consulului și a membrilor sovietului, comandorul Pantazi, în numele colonelului Boyle, ne spune, în limba franceză, pentru a nu fi înțeles de garda bolșevică română: *Que tout le monde se prépare pour le départ, sans qu'on s'en aperçoive. Ce soir, à huit heures, on doit quitter la ville à tout prix. Il y a du danger à retarder. Ceux qui ne seront pas prêts seront abandonnés.*[1]

---

[1]) „Toată lumea să se pregătească de plecare în mare taină. Diseară, la ora opt, trebuie să părăsim orașul cu orice risc. Dacă mai întârziem, ne paște primejdia. Cei care nu vor fi gata rămân aici" (în limba franceză).

Prizonierii, dându-și seama de gravitatea situației, au și început preparativele de plecare, căutând, în limitele posibilității, să mascheze aceste pregătiri, ceea ce însă n-au reușit; căci sentinelele bolșevice române au înțeles că s-a hotărât plecarea noastră.

Șeful de post al acestor sentinele, adresându-se către unii din prizonieri, le spune că ei nu le vor putea permite plecarea ce vede că se pregătește, mai înainte d-a avertiza comitetul lor și d-a primi instrucțiuni în această privință. Se comunică colonelului Boyle obiecțiunile șefului de post al santinelelor românești. El răspunde bandiților astfel: „Am regulat cu sovietul rus local, singur în drept să decidă despre prizonierii aflați pe teritoriul orașului Theodosia, chestiunea plecării prizonierilor români. Cu dv. n-am nimic de regulat în această privință, și-mi este perfect egal dacă aveți sau nu instrucțiuni de la comitetul dv., și dacă le veți cere sau nu". Șeful de post cere colonelului învoirea să trimită doi oameni din gardă la comitetul vasului, să ceară instrucțiuni. Colonelul răspunde că nu permite trimiterea decât a unui singur om din gardă. El se temea ca nu cumva, permițând să ai doi oameni din gardă, bandiții să trimită unul la comitetul vasului și unul în oraș, pentru a ațâța pe anarchiștii și bandiții din oraș contra noastră.

Și de astă dată, ascendentul colonelului asupra bandiților și-a produs efectul: ei au trimis un singur om să anunțe membrii din comitetul vaporului *Traian*, de care, cum am spus deja, ne despărțea o distanță de doi, trei kilometri.

Pentru plecarea prizonierilor români, comitetul rus local destinase vaporul de pasageri numit *Cernoie More* (*Marea Neagră*). Acest vapor era ancorat în port, la o distanță de vreo sută sau două de metri de la închisoarea noastră. Puteam, prin urmare, să fim deja îmbarcați, împreună cu Brașoveanu și alți membri ai comitetului rus din Odessa, mai-nainte ca trimisul gardei bolșevice române, a închisoarei noastre, să

ajungă până la vaporul *Traian* și să dea de veste comitetului acestui vas.

Așa cum venisem, patru câte patru, în cap cu colonelul Boyle, pornim din închisoarea noastră, înconjurați de santinelele chineze, însărcinate nu să ne păzească ca prizonieri, ci să ne apere. În câteva minute, suntem în fața vaporului *Cernoie More*, care ne aștepta deja în presiune și gata să ridice ancora de plecare. Suntem imediat îmbarcați. Ni se pune în vedere că e mai prudent să intrăm imediat în cabine și să nu ieșim pe bord decât când vasul va fi în larg. Cum am spus, vaporul pus la dispoziția noastră era un vapor de pasageri, puțin mai mic ca vaporul *Traian* și model ceva mai vechi.

El era înarmat cu două tunuri. Puțin după îmbarcarea noastră, sosește și căpetenia bolșevicilor români, Dicescu, care solicită îmbarcarea sa pe vapor cu noi, ceea ce i se admite.

Probabil că el a trebuit să inventeze cine știe ce pretexte pentru a explica banditților de sub comanda lui plecarea sa împreună cu noi. Poate chiar că le-o fi spus că vine în port să împiedice această plecare. Ceea ce este însă real e că el, așa cum a făcut și șeful său Racovsky, căuta acum să scape de mizerabilii nenorociți pe cari îi antrenase pe panta crimei și a anarchiei și pe cari acum îi abandona pe țărmurile depărtate ale Crimeii, într-un oraș în plină anarchie, fără bani și fără căpătâi. Întemeiez aceste presupuneri, pentru că de mai înainte auzisem, chiar în închisoarea noastră, murmure de nemulțumiri și amenințări la adresa lui Racovsky și a căpeteniilor bolșevice române, din partea așa-zișilor membri ai batalionului revoluționar român. Ei se plângeau că au fost înșelați, că li s-a promis la licențiere leafa pe trei luni, a câte 300 ruble pe lună; că au fost licențiați și nu li s-a dat decât leafa pe 15 zile. Nu cred că i-ar fi mers bine banditului Racovsky dacă s-ar fi găsit în ultimul timp, în Theodosia, în mijlocul fostului său batalion revoluționar, ai cărui membri îl acuzau că și-a însușit, în paguba lor, singur, banii furați de la românii din Odessa și din celelalte părți ale Rusiei și

din tezaurul statului român. Desigur, această stare îngrijitoare a spiritelor celor abandonați a trebuit să fie determinantă, în hotărârea lui Dicescu, d-a pleca împreună cu noi, pentru a evita ca nu cumva furia acumulată, dar neputincioasă, contra lui Racovsky să se întoarcă contra sa, ca principal colaborator al lui Racovsky.

În fine, vaporul *Cernoie More* ridică ancora și pornește în largul mării, luând odată cu prizonierii și pe căpetenia banditilor români, Dicescu, care de astă dată avea o atitudine plină de prefăcută simpatie față de prizonierii români.

Eram acum la adăpost de orice pericol, fie din partea anarchiștilor ruși, fie din partea bandiților din batalionul bolșevicilor români, căci agresorii ar fi riscat și bombardamentul tunurilor vasului, și împușcăturile sentinelelor de pe vas, cari erau adăpostite. În mai puțin de o oră de la îmbarcare, vaporul își ia drumul liniștit spre Sevastopol. Instalarea prizonierilor pe vapor nu mai este, de astă dată, în condițiunile mizerabile ale aceleia de pe vaporul *Traian*. Ei sunt așezați în cabine de clasa I-a și cei ce n-au putut avea cabine au fost instalați în sala de mâncare de cl. I, care avea canapele îmbrăcate în pluș, cari constituiau paturi relativ mai confortabile. Masa ce ni se servea pe vapor, cu un preț de 10 ruble de masă pentru o persoană, fără a fi faimoasă, era servită în comun cu căpeteniile bolșevice și cu personalul superior al comandamentului vasului.

LA SEVASTOPOL

După câteva ore de drum, ajungem în fine în fața portului istoric, obiectiv al operațiunilor aliaților Turciei în războiul Crimeii, din timpul lui Nicolae I. Acest port, în timpul marii catastrofe revoluționare care prăbușise tronul lui Nicolae al II-lea, își căpătase o nouă și sinistră faimă de sălbăticie

În primăvara 1918, la puțin timp după plecarea parlamentarilor români din Odessa, orașul a fost cucerit de trupele austro-ungare. Intervenția trupelor germane și austro-ungare a fost cerută de guvernul naționalist de la Kiev, sub presiunea amenințării bolșevice. Austro-ungarii și germanii își vor împărți administrarea provinciilor din sudul Ucrainei până la sfârșitul Primului Război Mondial, când locul lor va fi luat de trupele franceze. În imagini: un ofițer austro-ungar întâmpină un submarin german în portul Odessa (sus); soldați austro-ungari lângă monumentul dedicat Războiului Crimeii, în primăvara 1918 (jos).

Sediul Comisiei Europene a Dunării din Galați, în timpul bombardamentelor. În ian. 1918, Galațiul devenise un adevărat câmp de luptă: românii mențineau linia frontului cu Puterile Centrale, dar se confruntau și cu valurile de soldați ruși bolșevizați. Aici au avut loc cele mai intense ciocniri între trupele românești și cele rusești în retragere. Tot personalul Comisiei se refugiase la Odessa la sfârșitul anului 1916.

Strada „Colonelul Boyle" din Galați, denumită astfel imediat după război în onoarea celui care a adus numeroase servicii României. Odată cu venirea comuniștilor, în 1948, strada și-a schimbat denumirea. În prezent se fac demersuri oficiale pentru revenirea la numele dinainte.

anarchică, nu numai prin luptele civile de stradă, dar prin jafurile și execuțiunile în masă, exercitate asupra nenorociților burjui, așa cum numeau bolșevicii ruși pe pacinicii cetățeni nebolșevizați. Câțiva români internați în închisorile din Sevastopol, îmbarcați de la Sevastopol pentru a reintra cu noi în țară, istoriseau sinistrele scene de masacru și cruzimi săvârșite de urgia anarchiei ce se dezlănțuise în Sevastopol, cu mai multă furie decât la Odessa, Theodosia sau Herson. Spuneau acești martori oculari cum, într-o singură noapte, s-au ucis mii de burjui (burghezi). Sălbăticia sângeroasă a bestiei umane, stăpânită de o furie cu atât mai mare cu cât era mai oarbă și mai inconștientă, n-a fost mai prejos aci de sălbăticia fanaticilor catolici din Paris, autorii măcelurilor din noaptea lui St. Bartolelemy, din epoca lui Carol al IX-lea; din contra, a întrecut-o. S-au ucis, în această noapte de orgie sanguinară a canaliei inconștiente și anarchice până și femei și copii mici.

Un biet ofițer de marină român, îmbarcat cu noi pe vapor, scos din închisoarea din Sevastopol, fiind martor ocular la scenele sanguinare din închisoarea sa, a înnebunit de groază și, în această stare de mărturie vie, de victimă a terorismului sălbatic și inconștient al maselor abrutizate, a fost adus pe vapor.

Cu câteva zile înainte de sosirea noastră în Sevastopol, starea grozavă de anarchie descrisă mai sus luase sfârșit și, când am sosit în port, o ordine relativă și liniștea se restabilise în oraș.

Ca autoritate supremă, corespunzătoare sovietului din Odessa sau Theodosia, se instituise comitetul central al marinarilor flotei ruse de război din Sevastopol, care purta numele de *Centro-flota*[1]. Acest comitet revoluționar deținea întreaga

---

[1]) Centroflot (acronimul rusesc pentru Comitetul Central Executiv al Flotei Militare), organism creat în timpul guvernului provizoriu rus. A fost desființat imediat după venirea bolșevicilor la putere.

putere politică și administrativă a Sevastopolului și a întregii provincii, pe care o desemnau cu denumirea de Republica Tauridei. Și această republică era complet autonomă de restul diferitelor republici ruse. Drept consecință, cazul nostru trebuia examinat din nou de autoritățile revoluționare de Centro-flota, care trebuia să se pronunțe din nou asupra lui.

Nu ni s-a permis debarcarea și vizitarea orașului; așa că n-am putut avea altă cunoștință despre oraș decât aceea ce mi-a dat-o vederea lui, de pe puntea vaporului.

Văzut astfel, portul și orașul prezinta o frumoasă și pitorească panoramă, pe care o făcea și mai interesantă numeroasele vapoare de război, cari îi împodobeau portul, constituind parcă o prelungire a orașului în mijlocul apelor mării. Erau acolo cuirasate mari, puternice și unele foarte moderne, admirate de marinari specialiști, precum comandorii Pantazi și Mihăilescu. Acești specialiști în ale marinei nu puteau să-și explice cum acele unități moderne, puternice și mari, ale marinei ruse n-au fost utilizate contra vaselor *Breslau* și *Goeben*[1], cărora le erau, din toate punctele de vedere, superioare și asupra cărora ar fi putut triumfa. Ei nu găseau altă explicație decât sau în trădarea plănuită de țariști față de aliați, sau în ticăloșia birocratică care domnea în comandamentul marinei, ca și în toate părțile, în Rusia țaristă.

Ajuns la Sevastopol, colonelul Boyle caută să se pună în legătură cu Centro-flota, care, cum am spus, pe principiul de autonomie nu se considera legată nici de tratatul de la Odessa, nici de hotărârea sovietului din Theodosia. După o prealabilă examinare a chestiunii, își rezerva dreptul de a da ea soluția și de a hotărî din nou de soarta noastră.

Iată cum ne istorisea comandorul Pantazi, care a însoțit pe colonelul Boyle, această întrevedere cu membrii temutului comitet al marinarilor din Sevastopol:

---

[1]) Crucișătoarele germane *Breslau* și *Goeben* au bombardat în toamna anului 1914 mai multe porturi rusești de la Marea Neagră.

„Când Boyle, cu ținuta lui marțială, cu înfățișarea lui energică și hotărâtă, apăru în fața comitetului marinarilor, în sclipitoarea lui uniformă de colonel englez, purtând însemnele gradului și toate decorațiile, toți acești revoluționari, dușmani ai disciplinei și ai salutului militar, acești prigonitori ai epoletelor și ai însemnelor cari amintesc distincțiunile ierarchiei, în interesul disciplinei, s-au sculat totuși în picioare, salutându-l cu toată manifestația militărească a respectului datorit. Era o nouă dovadă de ascendentul său asupra acestor revoluționari ruși, atât de puțin pregătiți pentru o revoluțiune socială rodnică.

Odată cu colonelul, vine la Centro-flotă și tovarășul bolșevic român Dicescu. Întrebat de membrii comitetului despre obiectul vizitei sale, colonelul le răspunde că aștepta mai întâi să termine cu acel individ, arătând spre Dicescu, și în urmă va expune obiectul vizitei sale. Dicescu răspunde că este venit pentru aceeași chestiune ca și colonelul Boyle.

Boyle îi replică: «Eu pe d-ta te ignorez și nu discut chestia prizonierilor români decât cu membrii Centro-flotei». Aceștia din urmă admit modul d-a vedea al colonelului și tovarășul Dicescu este silit, înghițându-și necazul, să se retragă.

Chestiunea asupra căreia urma să se pronunțe Centro-flota era:

1) Să declare dacă recunoaște ca executoriu tratatul încheiat între guvernul român și Racovsky, în ce privește liberarea noastră și schimbul cu prizonierii din Moldova.

2) Să indice ei mijloacele de transport pentru repatrierea noastră și modalitatea executării schimbului de prizonieri prevăzut în tratat.

3) Dobândirea unui *sauf-conduit* pentru trecerea noastră cu vaporul pe la Odessa și asigurarea reîntoarcerii libere cu echipagiul și prizonierii ruși, schimbați cu noi.

Toate aceste chestiuni au fost rezolvate în sens favorabil.

Transportul nostru trebuia să se facă tot cu vaporul *Cernoie More*, până la Sulina. Aci trebuia să se facă schimbul prizonierilor cu bolșevicii, cari urmau să fie aduși pe un vas românesc. De la Sulina, noi trebuia să ne îmbarcăm pe vasul românesc care va aduce pe bolșevici, iar aceștia, pe vasul *Cernoie More*.

NOUL GUVERN ROMÂN

Trebuia prin urmare să așteptăm până ce guvernul român va obține de la Makenzen[1], comandantul trupelor de ocupație din România, *sauf-conduit*-ul de care am vorbit. Cu această ocazie, aflăm că nuvela dată de bolșevici despre pacea noastră cu nemții era în mare parte adevărată. Acum aflam pentru prima oară că d-l Marghiloman, agreatul germanilor, era prim-ministru și că prin intervenția lui s-a cerut de la Makenzen *sauf-conduit* pentru vaporul rus și pentru personalul rusesc după el.

Această schimbare a situațiunii politice a țării, care îndreptățea presupunerea că pacea încheiată trebuia să fie dureroasă și umilitoare, a produs asupra prizonierilor o impresie așa de penibilă, încât a lăsat pe al doilea plan chestiunea liberării noastre. Ea distruge bucuria ce ar fi trebuit să resimțim la gândul că ne apropiem, în fine, de un bun sfârșit al tristei și dureroasei noastre captivități.

Toți se întrebau care să fie semnificarea acestei radicale schimbări a situațiuni politice interne, prin venirea unui guvern germanofil, cu dl. Marghiloman în frunte? E pace sau capitulare? Pentru pace, era necesară ratificarea parlamentului. Care va fi parlamentul ce va trebui să ratifice această

---

[1]) August von Mackensen (1849–1945), feldmareșal german, comandant al trupelor Puterilor Centrale în campania din România (1916–1918).

pace?[1] Toți își puneau aceste întrebări, la care fiecare caută să răspundă după temperamentul său, cu mai multă subiectivitate sau obiectivitate.

Părerea tuturor era că o pace fără asentimentul aliaților nu poate fi admisibilă și că nu se poate găsi nici un guvern, dar mai cu seamă nici un parlament român care să admită o asemenea pace; cel mult, se poate admite o capitulare din cauza imposibilității de a mai continua lupta.

Erau însă unii mai intransigenți, cum de exemplu Nistor Cincu, deputat de Tecuci, cari susțineau că nici chiar dacă pacea se va face cu învoirea aliaților, ea nu trebuie votată de parlamentul actual, care a ratificat declararea războiului.

Părerea dominantă însă era că, dacă este exclusă ca imposibilă ideea unei păci fără consimțământul aliaților, care ar fi o trădare; în cazul când acest consimțământ există, nu se poate afirma anticipat că parlamentul actual n-ar putea-o ratifica, ci trebuiesc examinate toate împrejurările de fapt și, dacă interesul țării ar cere o soluție sau alta, numai acestei cerințe superioare trebuie să i se supună parlamentul; chestiunea fiind mai presus decât simplele considerații de partid și de tactică parlamentară față de un guvern strein de parlament.

Doi dintre prizonierii români, Raul Crăciun, ziaristul de la *Epoca*, și amicul său Cazimir declară că, în fața nouei situații politice din țară, ei preferă să rămână în Rusia, de unde au intenția să treacă în Franța cu ajutorul autorităților rusești. În acest sens au formulat o cerere scrisă către colonelul Boyle și către Centro-flota, cerere care le-a fost admisă.

Situația cea mai critică însă era aceea a românilor ardeleni, foști ofițeri austro-ungari, considerați în Austro-Ungaria

---

[1]) Imediat după semnarea Păcii de la București (24 aprilie 1918) vor fi organizate alegeri parlamentare, boicotate de liberali și conservatori-democrați, pentru desemnarea unui nou legislativ. În luna iunie, noul Parlament va vota, în unanimitate, pentru ratificarea acestei păci.

ca dezertori la inamic, în timp de război[1]. Ei sunt foarte îngrijați de această situație ce li se crease prin pacea română cu Puterile Centrale.

Colonelul Boyle, dându-și seama de seriozitatea acestei chestiuni, comunică, prin comandorul Pantazi, următoarele: „Dacă printre dv., prizonieri români de pe vapor, sunt vreunii cari față cu noua stare de lucruri se socotesc indezirabili acolo, pot, dacă vor, să rămână în Rusia. Pot de asemenea, fără teamă, să meargă până la Sulina, căci el își ia angajamentul că, dacă acolo ar afla că intrarea lor în țară ar constitui un pericol pentru siguranța lor personală, îi va reîntoarce în Rusia".

Toți ardelenii, plini de încredere în cuvântul colonelului, se hotăresc să continue drumul cu noi până la Sulina. Singuri, Raul Crăciun și Cazimir rămân, cum am spus deja, în Rusia. Crăciun înmânează colonelului un memoriu scris, pe care ni l-a citit și nouă. Memoriul era redactat în forma articolelor de polemică violentă, având ca obiect al acestor atacuri pe noul prim-ministru Marghiloman.

A trebuit să stăm la Sevastopol aproape 15 zile, în așteptarea sosirii *sauf-conduit*-ului cerut de guvernul român de la mareșalul Makensen.

ÎN DRUM SPRE SULINA

În fine, suntem încunoștințați că mult așteptatul *sauf-conduit*, prin care mareșalul Makensen acorda liberă trecere vaporului *Cernoie More*, cu noi, până la Sulina, și reîntoarcerea lui cu prizonieri bolșevici înapoi la Sevastopol, în toate

[1]) Este vorba nu doar de cei care au dezertat din armata austro-ungară, ci și de cei care, aflați în prizonierat în Rusia, au decis să se înroleze, ca voluntari, în armata română.

condițiunile solicitate de guvernul Marghiloman, a sosit. Timpul părea foarte nefavorabil navigațiunii. Toți marinarii cu experiență exprimau temeri de o apropiată furtună, mai cu seamă că ne găseam imediat după echinocțiul de primăvară, când, după afirmația marinarilor, se dezlănțuia obicinuit pe Marea Neagră o mare furtună, numită furtuna echinocțiului, și care nu se dezlănțuise încă. Era de așteptat dar, după spusa marinarilor, ca temuta furtună să-și facă groaznica ei apariție. Totuși prizonierii, nerăbdători insistă pentru plecarea imediată chiar în acea seară, ceea ce se și face. Vaporul, ridicând ancora, iese în larg, luându-și drumul spre Sulina.

Căpitanul vasului *Cernoie More* făcuse din vreme cunoscut comandorilor Pantazi și Mihăilescu că acest vapor, care-și lăsase aproape toată încărcătura la Sevastopol, nu va fi în stare, gol și vechi cum era, să înfrunte teribila furtună, dacă ea s-ar dezlănțui. Comandorii referind prizonierilor grija întemeiată a căpitanului vaporului, ei insistă însă, cum am spus, pentru plecare, nerăbdători unii, iar alții neîncrezători în cuvântul căpitanului.

FURTUNA

Mai curând decât s-ar fi putut aștepta toți, temerile căpitanului se confirmă cu prisosință. Făcusem mai puțin de o oră de drum, când temuta furtună-și face apariția, dezlănțuindu-se cu toată grozava și oarba măreție a elementelor inconștient înfuriate. Munți uriași de valuri se ridicau și se năruiau spumând de furie. Ele făceau din vaporul care până acum câteva ore părea o mașină mare și puternică o simplă jucărie, pe care o silea la danțul periculos al tangajului și ruliului, spaima călătorilor cari suferă de răul mării. Chiar pentru aceia cari, ca mine, nu sufereau de răul mării, era o

imposibilitate să facă un pas pe vapor fără să se sprijine puternic de stâlpii așezați pe vapor în acest scop.

Vasul, ostenit de danțul fantastic la care-l silea furia valurilor, înainta gâfâind cu greutate, cu o viteză care scăzuse de la 10 mile la 2 mile pe oră. Naufragiul cu grozăvia lui, de atâtea ori descrisă și niciodată îndestul de fidel zugrăvită, pândea amenințător și sinistru pe nenorociții prizonieri cari, un moment, crezuseră că au ajuns la sfârșitul chinurilor îndurate.

Căpitanul vasului, italian supus rus, om cumsecade, cheamă într-o consfătuire pe comandorii Pantazi și Mihăilescu, pentru a le arăta starea de fapt și a examina dacă nu e mai bine să se întoarcă înapoi apoi și să aștepte liniștirea furtunii, după care să-și continue drumul. Acest consiliu de marinari experimentați decide, în unanimitate, reîntoarcerea la Eupatoria. Acest port era indicat și de nevoia de a merge în direcția vântului, nu în contra lui, ceea ce ușura mult mersul vaporului înapoi, deoarece vântul era de o teribilă violență.

Ajungem curând în portul Eupatoria, unde ancorăm în raza portului; aci marea, cu toată violența vântului care continua să sufle, era aproape complet liniștită.

Eupatoria era una din frumoasele stațiuni climaterice și balneare de iarnă ale Crimeii. Așezată într-o cochetă și pitorească poziție, pe malul mării, presărată de numeroase vile și hoteluri, ea se înfățișa, văzută de pe bordul vaporului, căci n-am putut-o vedea altfel, cu un aspect panoramic, care justifica denumirea de Coasta de Azur a Mării Negre, pe care rușii o consacrase acestor părți din coastele Crimeii.

După două zile de așteptare, deși furtuna nu se liniștise complet, dar schimbându-se direcția vântului, valurile s-au potolit fără să se mai producă fenomenul numit hulă, care înseamnă continuarea mișcării valurilor, până la liniștire, după încetarea furtunii; hula este, pentru cei ce suferă de răul mării, mai penibilă decât furtuna însăși.

Profitând de această liniștire anticipată, datorită schimbării direcțiunii vântului, reluăm drumul spre Sulina fără a mai aștepta completa încetare a furtunii care, după spusa marinarilor experimentați, nu putea să întârzie. În adevăr, din ce în ce timpul, în drum, devine tot mai frumos, până ce, după câteva ore, avem o vreme splendidă, care ne face să uităm toate emoțiile neplăcute și uneori grozave cauzate de teribila furtună.

Un vas-pilot cerut de noi vine să ne întâmpine pentru a ne conduce printre barajele minelor așezate pentru apărarea portului Sulina.

Se fac manifestațiuni de reciprocă simpatie, între noi și echipagiul vasului-pilot, care ne aclamase cu entuziasm la sosirea noastră.

LA SULINA

În schimbul de informații cerute și date cu bunăvoință între noi și vasul-pilot, ajungem în port la Sulina, unde un numeros public, strâns pe cheu, asistă la sosirea noastră.

Nu pot ști dacă publicul venise anume să ne primească, știu însă că ne-a salutat de bună venire, cu o caldă manifestație de simpatie, ceea ce este totuna.

Se recunosc reciproc diferite persoane de pe vapor și de pe cheu și fac, și-și dau diferite întrebări și răspunsuri informative. Între cei ce manifestau astfel simpatia lor prizonierilor nou-sosiți, era și consulul rus, Cantamișef[1], membru în Comisiunea europeană a Dunării, filo-român convins, om cumsecade, stabilit de mult în țară, unde era și căsătorit.

Eram în așteptarea vaporului *Marta*, care trebuia să aducă pe bolșevicii ce urmau să fie schimbați cu noi și care

---

[1]) Piotr Kartamyshew, consul general la Galați, delegat al Rusiei în Comisia Europeană a Dunării (1904–1918).

nu-și avizase încă plecarea spre noi. Portul Sulina, deja prea puțin europenizat, purta, recente încă, urmele teribile ale războiului, lăsate de bombardamentul artileriei și aeroplanelor. Se găseau ancorate în el, între altele, și patru-cinci vase de război austro-ungare.

Ni se comunică, în fine, că a fost avizată plecarea vaporului *Marta* de la Galați spre Sulina și că probabil va sosi în Sulina în dimineața următoare. Se hotărăște dar plecarea noastră la Galați, cu vaporul *Marta*, a doua zi, la orele 10 dimineața. Un neașteptat incident vine din nou să emoționeze pe mult încercații prizonieri cari, cel puțin acum, credeau că s-a sfârșit cu emoțiile neplăcute.

Aflăm că comandantul flotilei austro-ungare de pe Dunăre a notificat colonelul Boyle că, deoarece vaporul *Cernoie More* este un vas rusesc, deoarece echipagiul este compus din bolșevici ruși și dintr-un colonel englez, cari toți aparțin unor puteri inamice Puterilor Centrale, el nu poate permite plecarea vaporului din Sulina pentru a se reîntoarce în Rusia. Boyle răspunde că el consideră ca neavenită comunicarea dacă nu e făcută în scris. Comandantul autro-ungar repetă comunicarea în scris. La răspunsul lui Boyle, care invocă *sauf-conduit*-ul ce are de la Makensen, replică că permisul, fiind transmis prin telegrafia fără fir, n-are autenticitate și urmează să fie confirmat. El termină cu amenințarea că, dacă vaporul *Cernoie More* va încerca să plece fără voia comandantului austro-maghiar, va comanda scufundarea lui. Și de astă dată răspunsul lui Boyle zugrăvește frumoasa lui personalitate morală: „Cuvântul unui ofițer englez, răspunde el comandantului austriac, este o autenticitate îndestulătoare dată radiotelegramei primite de la Makensen. Dacă comandantului austro-ungar îi mai trebuie și altă confirmare, îl privește; să caute s-o obțină înainte de ora 10, fixată pentru plecarea vasului *Cernoie More*. Odată trecută această oră, vaporul rus va pleca cu sau fără voia comandantului

austriac, ducând cu el pe prizonierii ruși și pe conducătorul lor, răspunzător, colonelul Boyle. Va rămâne răspunderea comandantului austro-ungar întreagă dacă, nesocotind un permis în regulă de la comandantul suprem Makensen, ar realiza amenințarea de a scufunda vasul, amenințare care nu-l poate nici intimida, nici schimba din hotărârea de a pleca".

Emoționați, nu pentru noi, ci pentru Boyle, asistam la manevra monitoarelor austro-ungare, cari luau poziție de atac contra vasului rus, către cari își îndreptase amenințător tunurile lor. Boyle, calm, de o superbă impasibilitate, părea că nici nu știe de aceste pregătiri, sau că le consideră îndreptate contra altora. După ce a răspuns, părea că pentru el nu mai există chestiunea pusă în discuțiune de comunicarea comandantului austriac și lua, ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat, în perfectă liniște, dispozițiunile de plecare la ora fixată, ignorând cu desăvârșire pregătirile de atac ale flotei de război austro-ungare.

Din fericire, la orele 9, un trimis al comandantului austro-ungar vine să comunice colonelului Boyle că a sosit confirmarea de la Makensen și că vaporul *Cernoie More* este liber să plece cu prizonierii ruși din România. Nu pot ști dacă confirmarea sosise realmente sau dacă a fost numai o ieșire onorabilă a comandantului austro-ungar din impasul în care se afla, în fața atitudinii ferme a colonelului englez, care-l convinsese că confirmarea va trebui să sosească în cele din urmă. Oricum ar fi însă, frumusețea gestului colonelului englez rămâne întreagă. Se fac formalitățile de schimbul reciproc al prizonierilor români și ruși, aflați pe cele două vapoare, *Cernoie More* și *Marta*.

SPRE GALAȚI

Drumul nostru pe Dunăre, îmbarcați cam sumar pe un șlep remorcat la ureche (alături) de remorcherul *Marta*, s-a efectuat fără nici o întâmplare demnă de notat. Era doar de relevat tristețea și jalea spectacolului de ruină, rămas ca atestare a trecerii groaznicului război pe frumoasele țărmuri ale bătrânului fluviu. Această dureroasă și tristă impresie se mărește și mai mult în fața semnelor și mai numeroase de ruină prin distrugerea violentă a războiului, pe cari ni le înfățișează însemnatul port dunărean Galați.

Totuși, respiram ușurați că ne vedem, în fine, realmente liberi pe pământul țării noastre, și mai iubite de când gustasem amarul pribegiei printre streinii inospitalieri și dușmani și al captivității sălbatice printre bandiți.

Când am aflat, la Galați, condițiunile tratatului de pace impuse de nemți, părea că un nor negru și greu venise să întunece și să înăbușe bucuria că ne-am revăzut liberi, pe pământul țării.

Părerea tuturor era că o asemenea pace era mai rea decât o capitulare. O țară suportă o capitulare mai ușor decât o pace umilitoare. La Galați, primesc înștiințare telegrafică că femeia și fetele mele, pe cari le lăsasem în Odessa și de a căror soartă nu mai știam nimic, s-au întors în țară și se găsesc la ginerele meu, la Nicorești, în județul Tecuci. Telegrama adăuga că sunt așteptat cu nerăbdare la Nicorești.

Cum programul era ca toți prizonierii să meargă cu colonelul la Iași, am socotit că nu pot pleca la Tecuci fără prealabila încuviințare a colonelului Boyle. Colonelul Boyle, plăcut impresionat de această atentă procedare din parte-mi, îmi acordă cu plăcere autorizarea, strângându-mi mâna cu amicală simpatie.

Nu pot trece sub tăcere un mic incident petrecut în gara Galați, deși ar fi fost mai de dorit să n-am ocazia să-l relatez.

Blindat rusesc pe o stradă din Galați în anul 1917.

Permisul de liberă trecere emis pe numele lui Grigore Procopiu în sept. 1918.

In Überwachung

Personal-Ausweis Nr.

Bilet de identitate Nr. 5125

1. Name — Procopiu Grigore
   Numele

   falls verh. oder Witwe: Mädchenname (geborene)
   dacă este măritată, soție sau văduvă: numele de fată (născută)

2. Staatsangehörigkeit — Română
   naționalitate

3. geboren am — 1860 — Geburtsort — Câmpu Lung
   născut — la — locul nașterii

4. Beruf — Advocat
   ocupație

5. Adresse am Aufenthaltsort — Str. Traian N: 92 Brăila
   adresa în locul șederii

Ausstellungsort — Brăila — Datum — 17 Sept 1918
localitate — data

Unterschrift des ausstellenden Beamten
funcționarului eliberând biletul

Unterschrift des Inhabers des Ausweises
iscălitura posesorului biletului

ROMANIA 30 MVR

Stempel der Ortspolizeibehörde
sigiliul autorității locale de poliție

„Frumosul castel al lui Negroponte, de la Mărășești, nu mai era decât un morman de ruine..."

Carnetul de avocat al lui Grigore Procopiu, datând din 1925. În ian. 1926, Procopiu a ieșit din viața politică, pentru a deveni membru al Consiliului Legislativ.

Uniunea Avocaților
din România
Baroul avocaților Vâlcea
Carte de Identitate
No. 51.
D-l Grigore Procopiu
este membru al acestui barou
fiind înscris în Corpul
avocaților la 16 Mai
1885
Decan
Secretar
1925 Iulie 16.

Când am ajuns în gara Galați, Boyle cere să i se arate vagonul destinat pentru transportul nostru și al lui, la Iași. I se arată vagonul, în care se urcă și el, și prizonierii. O mare parte din locuri erau deja ocupate de personalități oficiale, ofițeri, directori de minister etc., cari, cu toate că li s-a pus în vedere că este special destinat prizonierilor veniți din Rusia, n-au voit să-l părăsească.

Boyle cere șefului de gară să-i libereze vagonul; fiindcă acesta se declară în neputință de a-i satisface cererea, refuză oferta de a atașa încă un vagon și roagă pe prizonieri să descindă din tren, ceea ce ei execută imediat.

Apoi, la telegraful gării, telefonează cazul primului-ministru, protestând cu energie contra nesocotirii ordinii de către militarii și funcționarii chemați s-o reprezinte și s-o apere. Efectul acestei protestări a fost deplin satisfăcător. Din ordinul guvernului, trenul a fost înapoiat la Galați, de la prima stație, și toți călătorii urcați în el fără drept au fost debarcați pe peronul gării Galați, iar prizonierii, cu Boyle, s-au urcat în trenul ce le fusese destinat. Sancțiunea a fost drastică, dar meritată.

După ce-mi luasem rămas-bun de la Boyle și ceilalți tovarăși de captivitate, m-am dus în oraș.

TECUCI—NICOREȘTI

A doua zi, am plecat din Galați la Tecuci. În cursul drumului, în gara Cosmești, Tecuci, și mai cu osebire la Mărășești, la Coasta Lupei, pe Siret lângă Nicorești, apar și mai groaznice urmele de distrugere de moarte și de ruină, lăsate de uraganul de foc, de plumb și de sânge, trecut cu mai multă urgie prin aceste locuri.

Una lângă alta stau gropile de obuze de diferite calibre, pe șosele, prin câmpurile străbătute de tranșee, pe casele orașului, pretutindeni în fine.

În Mărășești cu deosebire, casele erau ruină lângă ruină.

Părea un oraș dezgropat după veacuri, ca Pompei, de sub copleșirea distrugătoare a unui groaznic cataclism.

Întocmai ca furia oarbă a elementelor, dezlănțuită de forțele naturale inconștiente, furia ucigătoare a unui bombardament sălbatic nu cruțase nimic, nici chiar altarele bisericilor.

În gara Tecuci, între altele, carcasa de fier a unui mare număr de vagoane incendiate de bombardament mă impresionează prin asemănarea ei cu niște schelete înșiruite a unor monștri antideluviani necunoscuți.

Frumosul castel al lui Negroponte, de la Mărășești, nu mai era decât un morman de ruine, din care se înălțau părți rămase în picioare, oribil mutilate, parcă păstrate înadins ca să ateste și mai bine urgia pe care o înfruntase.

Eram din nou în țară, la un loc cu ai mei, bucuros că am scăpat de infernul bolșevic, dar totuși trist din cauza nouei stări de lucruri. Vedeam că pretinsa pace, mai grea decât o capitulare, nu punea, nici ea cel puțin, capăt ocupațiunii dușmane și că pribegia noastră în Moldova va mai dura încă.

Cu toată cenzura impusă guvernului marghilomanist, din comunicatele germane înseși transpira că situația pe front era favorabilă Antantei și ne da speranțe într-un rezultat final fericit, îmbărbătându-ne.

Aveam credința că aliații, din a căror involuntară neexecutare a obligațiunilor ce-și luase față de noi am suferit și ne-am jertfit atât de dureros, nu vor uita jertfele și suferințele noastre; nici imensul folos ce aceste jertfe au adus cauzei comune, împuținând puterile dușmanilor de pe frontul occidental, și că vom fi, în cele din urmă, cu amicală equitate, complet răsplătiți de toate aceste jertfe și suferințe.

După ce am stat câtva timp în mijlocul familiei, am început să simt nevoia d-a mă pune în curent cu situațiunea politică a țării și am hotărât plecarea mea la Iași, pentru a-mi relua legăturile cu oamenii politici de acolo.

LA IAȘI

Ajuns la Iași, constat că aceeași opinie publică, pe care cu drept cuvânt, în discursul ce ținusem la senat, în ultima sesiune înainte de război, o calificasem ca anonimă și nerăspunzătoare, care îndemnase la război, cu orice preț și cât mai neîntârziat, cerea acum socoteală guvernului Brătianu, așa cum prevăzusem, pentru ce a intrat în război. Mulți, foarte mulți erau acei cari, uitând ceea ce susținuseră înaintea războiului, sau trecând peste ele, acuzau guvernul Brătianu, spunând că el era dator să n-asculte de o opinie publică rătăcită, care nu era în măsură să cunoască nici pregătirea noastră diplomatică, nici pe cea militară; ci să facă așa cum constata el, care era în curent cu toate, că este interesul țării. Desigur că era în această pretenție ceva exact, anume că un guvern nu trebuie să se pună la adăpostul presiunii opiniunii publice pentru a justifica acțiunea sa într-o chestiune care interesează soarta însăși a poporului pe care-l guvernează; că una din cele mai de seamă datorii ale unui guvern este să știe să reziste unei asemenea presiuni, care poate fi nechibzuită, și să lumineze opiniunea publică rătăcită, poate, de o propagandă nechibzuită sau uneori chiar culpabilă.

Era dar de datoria foștilor membri ai guvernului, și în special a primului-ministru, care și-a asumat răspunderea conducerii, să învedereze că n-a cedat numai unei presiuni a opiniunii publice, ci că, așa cum l-a sprijinit majoritățile parlamentare, a păstrat cât i-a fost cu putință atitudinea de prudentă așteptare, pentru a alege și hotărî momentul cel

mai prielnic pentru a intra în război; că, în desfășurarea nenorocită a evenimentelor, guvernul nu are nici o vină, nici în ceea ce privește conducerea diplomatică a negocierilor, nici alegerea momentului de intrare în acțiune. Că, în fine, acest rezultat, dureros pentru noi, se datorește fatalității care dejoacă cele mai prudente măsuri și combinații diplomatice sau militare.

Cât timp a durat războiul și înainte de intrarea noastră în război, necesitatea secretului acțiunii diplomatice impunea fiecăruia o convingere mai mult subiectivă.

Erau trei soluțiuni, înainte de război: neutralitatea, intrarea imediată sau așteptarea prudentă pentru alegerea momentului, căci conlucrarea cu Puterile Centrale era exclusă. După ce guvernul a intrat în acțiune, tot din cauza secretului acțiunii diplomatice, rămânea tot o chestiune de apreciere, pe considerațiuni subiective, dacă guvernul corespunde grelei sale misiuni; dacă el merită mai departe încrederea ca să continue acțiunea sa de guvernământ.

Era, desigur, în convingerea membrilor majorității, cari acordau sprijinul lor guvernului Brătianu o mare doză de subiectivitate, care-i da mai mult caracterul unei credințe, întrucât îi lipsea ceea ce transforma credința în convingere obiectivă, cunoașterea faptelor. Singurul criteriu era garanția ce prezenta activitatea trecută a șefului guvernului și a colaboratorilor săi.

Acum secretul diplomatic nu mai era o piedică la cunoașterea împrejurărilor de fapt.

Deși încredințat că șeful guvernului, care a condus acțiunea diplomatică, era prin el însuși o garanție sigură, ca inteligență, competință și patriotism, că acțiunea noastră diplomatică și militară a fost bine condusă, totuși m-am crezut obligat, dintr-un scrupul de conștiință, să mă documentez și în fapt asupra împrejurărilor în care s-a desfășurat acțiunea noastră politică și militară.

Numai în aceste condițiuni mă credeam în drept să lupt pentru a schimba părerile celor cari învinuiau guvernul liberal de desfășurarea dureroasă a evenimentelor. Eram dator să lupt pentru a răspândi o convingere obiectivă, mai mult decât aș fi fost în drept să transmit o convingere pur subiectivă, o simplă credință personală.

LA ÎNTRUNIREA DE LA D-L G. MÂRZESCU

Abia ajuns la Iași, sunt invitat la fostul ministru liberal, prietenul meu I.G. Duca. Cum intenționam să-l văd, chiar și fără invitație, m-am dus imediat la dânsul la ora indicată. I-am împărtășit modul meu de a privi chestiunea relativ la necesitatea documentării de fapt a colaboratorilor parlamentari ai guvernului, că desfășurarea nenorocită a evenimentelor nu poate fi, în nici un caz și în nici o cât de mică măsură, imputabilă, unei greșite conduceri din partea fostului guvern liberal, a acțiunii noastre diplomatice sau militare.

Căutam să conving pe amicul meu, fostul ministru Duca, că numai astfel documentați vor putea colaboratorii parlamentari ai fostului guvern liberal să transmită altora nu o credință pur subiectivă, ci certitudinea obiectivă, izvorând din cunoașterea amănunțită a faptelor petrecute. Duca îmi comunică că Brătianu stătea la dispoziția colaboratorilor săi pentru a le satisface această legitimă dorință d-a se documenta asupra activității fostului guvern liberal. El îmi anunță că în ziua următoare este o întrunire la fostul ministru liberal Gh. Mârzescu[1], unde d-l Brătianu va expune situațiunea politică creată în urma tratatului de pace încheiat de

---

[1]) Gheorghe Gh. Mârzescu (1876–1926), om politic liberal, primar al Iașiului (1914–1916); între decembrie 1916 și ianuarie 1918, ministru al agriculturii și domeniilor (n. ed.).

guvern cu Puterile Centrale. La acea întrunire șeful liberalilor va indica și directive politice pentru membrii liberali ai parlamentului, în caz când guvernul Marghiloman ar face apel la parlamentul actual pentru ratificarea tratatului de pace, după cum se răspândise zvonul chiar din cercurile guvernamentale.

Mulți dintre membrii liberali ai majorității parlamentare, necunoscând condițiunile tratatului de pace, credeau că ratificarea lui ar grăbi plecarea nemților din teritoriile ocupate. În această credință, ei socoteau că chestia ratificării nu poate fi rezolvată pe considerațiuni de tactică parlamentară față de guvern; că, dacă se poate obține, cu un moment mai curând, liberarea țării de dușmani, parlamentul actual poate să voteze ratificarea. Asupra acestei chestiuni, mai cu osebire, urma să se explice d-l Brătianu. În ziua următoare, la ora fixată, mă găseam prezinte la întrunirea de la d-l Gh. Mârzescu.

Sunt asaltat de prieteni și cunoscuți, cari-mi cer lămuriri informative asupra celor suferite în captivitatea bolșevicilor. Repetasem de atâtea ori istorisirile mele informative, de când revenisem în țară, încât mă eschivam de la răspunsuri prea amănunțite, sub pretext că amintirea suferințelor îmi era nu numai neplăcută, dar chiar penibilă. Sunt salvat prin sosirea șefului, către care se îndreptează atențiunea și privirile tuturor.

Aspectul său îmi pare puțin obosit, nu însă deprimat, din contra, se citea pe figura sa hotărârea de a nu se lăsa învins, ci d-a lupta pentru triumful ideii care-l călăuzise și pentru care era gata de orice jertfă. În atențiunea generală, fostul prim-ministru liberal, după ce expune situațiunea, în câteva cuvinte, relevă o moțiune votată de un grup liberal din Galați, publicată în ziarul din acea localitate, prin care se afirma hotărârea acelui grup de a nu primi anume directive venite de la conducătorii partidului, numai pe considerațiuni de

disciplină de partid, în ce privește ratificarea tratatului de pace.

Acea moțiune spunea că chestiunea era de o importanță care trece peste orice considerațiuni de politică de partid.

Șeful Partidului Liberal afirmă că nu s-a gândit un moment să ceară partidului ascultare într-o așa de mare chestiune numai pe considerațiuni de disciplină de partid, că el se crede chiar obligat, nu numai în drept, d-a expune colaboratorilor săi modul în care ei judecau chestiunea și să ceară nu supunere oarbă, ci examen luminat și hotărâre motivată pe adevăratele interese ale țării, cu cari niciodată nu trebuie să fie în luptă interesele unui partid național, bine organizat și întemeiat pe principii democratice.

Intrând în examenul obiectiv al chestiunii ratificării tratatului de pace, fostul prim-ministru risipește mai întâi confuzia ce se făcea prin credința că votarea ratificării ar pune capăt ocupației dușmane și că ar fi un motiv pentru urgența acestei ratificări. El explică asistenței că prin clauzele tratatului, se impune țării să suporte ocupațiunea până după încheierea păcii generale; deci motivul de urgență este inexistent.

Dar, chiar dacă ar exista un asemenea motiv, continuă d-l Brătianu, nu este în interesul țării ca parlamentul care a votat războiul să voteze ratificarea unei păci impuse de circumstanțe nefericite.

Nu trebuie să dăm aliaților impresia, contrară realității, că unanimitatea țării acceptă o pace care, realmente, este numai suportată.

Să lăsăm ca un simulacru de parlament, ales sub ocupație dușmană, să ratifice un simulacru de pace, a cărui inexistență constituțională o vom învedera la timp, când rezultatul final va repune, cum nu mă îndoiesc, din nou chestiunea noastră.

„Lăsați dar să fiți dizolvați, lăsați ca un parlament ales cu sprijinul baionetelor nemțești să ratifice această pretinsă pace și, la conferința păcii, vom avea dreptul să spunem că

am fost un front zdrobit de împrejurări ingrate, din frontul total al aliaților; că suntem în plenitudinea dreptului de a beneficia de succesul final, așa de scump plătit prin suferințele și jertfele noastre, datorite, într-o largă măsură, trădării unuia din aliați, cum și imposibilității altora de a îndeplini integral condițiunile tratatului de alianță."

Fostul șef al guvernului liberal a motivat așa de temeinic soluția ce o propunea, exprimând cu o comunicativă căldură credința sa nestrămutată în succesul final, încât nu mai era nici unul dintre parlamentarii liberali prezenți la acea întrunire care să nu fi rămas deplin convins că datoria parlamentului liberal era să nu voteze ratificarea păcii, dacă guvernul Marghiloman le-ar cere o asemenea ratificare.

Dacă va fi fost exact că guvernul Marghiloman ar fi avut hezitări în problema dizolvării parlamentului înainte de ratificare, apoi desigur că rezultatul acestei întruniri a grăbit soluțiunea dizolvării care s-a și hotărât, foarte curând.

Se aștepta decretul de dizolvare dintr-un moment într-altul.

Mai înainte ca d-l Brătianu să plece de la d-l Mârzescu, i-am făcut cunoscut dorința mea de a mă documenta asupra felului în care guvernul liberal s-a achitat de greaua sa misiune de la începutul războiului și până astăzi. L-am încredințat și pe dânsul, ca și pe Duca, că n-am nici o îndoială, acum, cum n-am avut-o nici înainte, când, împreună cu majoritățile parlamentare, i-am acordat deplină încredere că interesele țării au fost conduse și apărate cu pricepere și competință nediscutabilă, ajutate de cel mai curat și mai cald patriotism.

Dar, îi spuneam continuând, cunoașterea faptelor cari nu ni se puteau comunica înaintea și în timpul războiului va fi desigur un reconfortant moral, pentru noi, care ne-ar ajuta puternic să spulberăm atacurile nedrepte îndreptate de adversari contra sa, a guvernului și a Partidului Liberal pe această chestie.

Drept orice răspuns, mă invită la el acasă, pentru ora zece a doua zi, când îmi va satisface legitima mea dorință.

El adaugă că nu se dă în lături de a da amicilor și colaboratorilor săi politici orice lămuriri și informații asupra activității sale de guvern, fie în politica externă, fie în politica internă.

A doua zi, la ora fixată, mă găseam în cabinetul de lucru al d-lui Brătianu. Mai înainte de orice explicații, după schimbul obicinuitelor salutări, d-sa îmi pune dinainte un mare număr de acte și dosare, spunându-mi: „În aceste hârtii și dosare vei găsi toată corespondența diplomatică și actele oficiale, cari te pot lămuri complet asupra activității diplomatice și militare a guvernului liberal, de la începutul războiului mondial, până la retragerea sa de la putere. Ești deprins cu cercetarea dosarelor. Cercetează și judecă. Te fac judecătorul activității mele și a guvernului prezidat de mine, căruia d-ta, ca și ceilalți amici, i-ai dat încrederea și sprijinul d-tale. Din ele te vei convinge dacă am întrebuințat această încredere în folosul și pentru apărarea intereselor țării. Vei dejuna la mine, și singur în acest cabinet vei studia, și înainte, și după dejun, toate aceste dosare și-ți vei forma o convingere în cea mai deplină cunoștință a tuturor împrejurărilor“.

În vorbele și în atitudinea sa se citea încrederea omului care știe că și-a făcut datoria cu prisosință și că n-are nimic de ascuns și nici o greșeală de reproșat.

Parcă mă simțeam micșorat moralmente prin cererea mea, care s-ar fi putut considera ca motivată de o cât de mică îndoială. În fața atitudinii sale plină de o binevoitoare demnitate parcă mi-ar fi venit să-i răspund cu un gest egal și să renunț de a citi acele acte și dosare; să-i declar că n-am nevoie să citesc nimic, că citesc în privirea lui cinstită și plină de demnitate tot ce pot cuprinde acele acte și dosare.

Dar mărturisesc că curiozitatea, dorința de a cunoaște în amănunt interesantele evenimente a căror desfășurare era

consemnată în acele documente m-au făcut să iau pur și simplu actele în primire și să încep studierea lor imediat ce fostul șef al guvernului de colaborare m-a lăsat singur în cabinetul său.

De la 10 dimineața până la 5 seara, cu întrerupere de o oră la dejun, am examinat dosarele și actele ce mi-au fost puse în chipul mai sus arătat la dispoziția mea. Ele conțineau corespondența diplomatică a guvernului român de la 1914 până la retragerea guvernului de colaborare Brătianu–Take Ionescu, inclusiv protocoalele consiliilor de coroană ținute la Iași.

Din lectura acestor documente, mi-am format convingerea deplină că niciodată interesele unei țări n-au fost mai bine, mai inteligent și mai călduros apărate, de cum au fost apărate de șeful guvernului liberal, în tratativele urmate cu aliații, până la declararea războiului, și în acelea continuate pe timpul războiului. Dar am mai constatat, din lectura acestor documente, că tocmai acele învinuiri ce se aduceau fostului prim-ministru liberal, cu pretinsa sa încredere în neutralitatea bulgarilor, cu neglijarea de a cere ajutor rusesc pentru apărarea frontului de la sud, erau în absolută contradicție cu adevărul. Că tocmai el atrăsese atenția aliaților asupra pericolului unui atac bulgar și ceruse asigurări de ajutor militar rus, în caz când o asemenea eventualitate s-ar produce.

Am văzut în acele documente cum România n-ar fi putut să mai întârzie intrarea sa în război fără a-și periclita interesele și a se expune să fie târâtă totuși în război, fără avantajele unui tratat de alianță.

Am rămas din lectura acestor documente nu numai cu convingerea că Brătianu a apărat cu pricepere și căldură patriotică interesele țării, dar și cu admirație pentru răbdarea sa, în fața nedreptelor acuzațiuni pornite din anturajul acelora cari, cunoscând adevărul, știau că el este în flagrantă

contradicție cu acuzațiile bârfitoare din campaniile pătimașe duse contra șefului liberal.

M-am despărțit de d-l I. Brătianu împărtășindu-i impresiile ce au produs asupra-mi lectura documentelor și, luându-mi rămas-bun, m-am retras la Nicorești.

La septembrie, după ce am așteptat, 4 sau 5 luni de zile permisul ce solicitasem de la nemți pentru a mă reîntoarce la Vâlcea, sosește în fine și acel permis. La 16 septembrie soseam în Rm. Vâlcea, unde găsesc casele mele devastate și ocupate de ocolul silvic german, care-mi îngăduie doar o singură cameră în propria mea locuință, pentru mine și alți cinci membri ai familiei mele.

În atmosfera-năbușitoare a unei ocupațiuni inumane și brutale, un singur lucru-mi susținea moralul. Speranța în victoria aliaților. Ea străbătea prin negura meșteșugitelor comunicate germane, cari nu puteau împiedica sclipirile fulgerătoare ale victoriilor de pe frontul occidental să străbată până la noi, pentru a vesti răsăritul strălucit al soarelui triumfului final, care va risipi acea negură a ocupațiunii dușmane, pe care cei rămași, nenorociți martiri o suportase doi ani și care pe mine mă obosise în mai puțin de două luni.

Mai repede și mai complet decât am fi putut spera, visul secular al neamului a devenit o realitate concretă, făcând astfel ca suferințele îndurate de noi să treacă în domeniul amintirilor.

Fie ca aceste suferințe să ne servească de purificare sufletească pentru noi și de învățământ pentru urmașii noștri în viitor.

Rm. Vâlcea, 1919, ianuarie
Grigore Procopiu
fost senator în parlamentul pribeag

CUPRINS